

**GIÁO TRÌNH LỚP MAJJHIMANIKĀYA
(TRUNG BỘ)**

**MAJJHIMANIKĀYA
UPARIPAṆṆĀSA-AṬṬHAKATHĀ
(Tập 3)**

Hướng dẫn: Sư Thiện Hảo (Vāyāma)

Mātikā

1. <i>Devadahavaggo</i>	1
1. Devadahāsuttavaṇṇanā.....	1
2. Pañcattayasuttavaṇṇanā	5
3. Kintisuttavaṇṇanā	9
4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā	11
5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā.....	17
6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā	19
7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā.....	23
8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā	24
9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā.....	25
10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā	27
2. <i>Anupadavaggo</i>	28
1. Anupadasuttavaṇṇanā	28
2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā.....	31
3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā	34
4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā.....	34
5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā	35
6. Isigilisuttavaṇṇanā	45
7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā	46
8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā	48
9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā	51
10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā.....	52
3. <i>Suññatavaggo</i>	53
1. Cūlasuññatasuttavaṇṇanā.....	53
2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā	55
3. Acchariyaabbhutasuttavaṇṇanā	59
4. Bākulasuttavaṇṇanā	68
5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā.....	70
6. Bhūmijasuttavaṇṇanā.....	71
7. Anuruddhasuttavaṇṇanā.....	71
8. Upakkilesasuttavaṇṇanā.....	72
9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā	75
Cakkaratanavaṇṇanā	76
Hatthiratanavaṇṇanā	79
Assaratanavaṇṇanā.....	80
Maṇiratanavaṇṇanā.....	80
Itthiratanavaṇṇanā.....	81
Gahapatiratanavaṇṇanā	81
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā.....	82
10. Devadūtasuttavaṇṇanā	82
4. <i>Vibhaṅgavaggo</i>	85
1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā	85
2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā.....	86
3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā	87

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā.....	87
5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	88
6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	91
7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	93
8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	96
9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	96
10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	97
11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	109
12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā.....	110
5. <i>Salāyatanavaggo</i>	115
1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā.....	115
2. Channovādasuttavaṇṇanā.....	116
3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā.....	117
4. Nandakovādasuttavaṇṇanā.....	120
5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā.....	122
6. Chachakkasuttavaṇṇanā.....	123
7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā.....	124
8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā.....	125
9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā.....	125
10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā.....	126

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye Uparipaṇṇāsa-aṭṭhakathā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. **Evamme sutanti** devadahasuttam. Tattha **devadahaṃ nāmāti** devā vuccanti rājāno, tattha ca sakyarājūnaṃ maṅgalapokkharanī ahoṣi pāsādikā ārakkhasampannā, sā devānaṃ dahattā “devadaha”nti paññāyittha. Tadupādāya sopi nigamo devadahantveva saṅkhaṃ gato. Bhagavā taṃ nigamaṃ nissāya lumbinivane viharati. **Sabbaṃ taṃ pubbekatahetūti** pubbe katakammaṃ paccayā. Iminā kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampañcchantīti dasseti. **Evam vādino, bhikkhave, nigaṇṭhāti** iminā pubbe aniyamtvā vuttaṃ niyamtvā dasseti.

Ahuvamhevamayanti idaṃ bhagavā tesam ajānanabhāvaṃ jānantova kevalaṃ kalisāsanam āropetukāmo pucchati. Ye hi “mayam ahuvamhā”tipi na jānanti, te kathaṃ kammaṃ katabhāvaṃ vā akatabhāvaṃ vā jānissanti. Uttaripucchāyapi eseva nayo.

2. **Evam santeti** cūladukkhakkhandhe (ma. ni. 1.179-180) mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho, idha pana ettakassa ṭhānassa tumhākaṃ ajānanabhāve santeti attho. **Na kallanti** na yuttaṃ.

3. **Gāḥūpalepanenāti** bahalūpalepanena, punappunaṃ visarañjitena, na pana khaliyā littena viya. **Esaniyāti** esanisalākāya antamaso nantakavaṭṭiyāpi. **Eseyyāti** gambhīraṃ vā uttānaṃ vāti vīmaṃseyya. **Agadaṅgāranti** jhāmahaṃṭakassa vā āmalakassa vā cuṇṇam. **Odaheyyāti** pakkhipeyya. **Arogiāti** māgaṇḍiyasutte (ma. ni. 2.213) vuttameva.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṃ sandanaṃ, sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākāṭakālo viya imesaṃ “mayam pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akaramhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpaṃ karamhā”ti jānanakālo siyā. Vaṇamukhassa parikantaṇḍīsu catūsu kālesu vedanāya pākāṭakālo viya “ettakaṃ vā no dukkhaṃ nijjiṇṇam, ettake vā nijjiṇṇe sabbameva dukkhaṃ nijjiṇṇam bhavissati, suddhante paṭiṭṭhitā nāma bhavissāmā”ti jānanakālo siyā. Aparabhāge phāsuhāvajānanakālo viya ditṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya jānanakālo siyā. Evamettha ekāya upamāya tayo atthā, catūhi upamāhi eko attho paridīpito.

4. Ime pana tato ekampi na jānanti, virajjhivā gate salle aviddhova “viddhosi mayā”ti paccatthikassa vacanappamaṇeneva “viddhosmī”ti saññaṃ uppādetvā dukkhappattapuriso viya kevalaṃ mahānigaṇṭhassa vacanappamaṇena sabbametam saddahantā evam sallopamāya bhagavatā niggaḥitā paccāharitum asakkontā yathā nāma dubbalo sunakho migam utṭhāpetvā sāmikassa abhimukhaṃ karitvā attanā osakkati, evam mahānigaṇṭhassa matthake vādaṃ pakkhipantā **nigaṇṭho, āvusotiādīmāhaṃsu**.

5. Atha ne bhagavā saccariyake niggaṇhanto **pañca kho imetiādīmāha**. **Tatrāyasmantānanti** tesu pañcasu dhammesu āyasmantānaṃ. **Kā atītaṃse sathari saddhāti** atītaṃsavādimhi sathari kā saddhā. Yā atītavādaṃ saddahantānaṃ tumhākaṃ mahānigaṇṭhassa saddhā, sā katamā? Kiṃ bhūtattā abhūtattā, bhūtavipākā abhūtavipākāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. **Sahadhammikanti** sahetukaṃ sakāraṇam. **Vādapaṭihāranti** paccāgamanakavādaṃ. Ettāvataṃ tesam “apanetha saddhaṃ, sabbadubbalaṃ esā”ti saddhāchedakavādaṃ nāma dasseti.

6. **Avijjā aññāṇāti** avijjāya aññāṇena. **Sammohāti** sammohena. **Vipaccethāti** viparītato saddahatha, vipallāsaggāhaṃ vā gaṇhathāti attho.

7. **Diṭṭhadhammavedanīyanti** imasmiṃyeva attabhāve vipākādāyakaṃ. **Upakkamenāti** payogena. **Padhānenāti** vīriyena. **Samparāyavedanīyanti** dutiye vā tatiye vā attabhāve vipākādāyakaṃ. **Sukhavedanīyanti** itṭhārammaṇavipākādāyakaṃ kusalakammaṃ. Viparītaṃ **dukkhavedanīyaṃ**. **Paripakkavedanīyanti** paripakke nipphanne attabhāve vedanīyaṃ, diṭṭhadhammavedanīyassevetamaṃ adhivacanaṃ. **Aparipakkavedanīyanti** aparipakke attabhāve vedanīyaṃ, samparāyavedanīyassevetamaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ santēpi ayamettha viseso – yaṃ paṭhamavaye kataṃ paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, majjhimavaye kataṃ majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, pacchimavaye kataṃ tattheva vipākaṃ deti, taṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Yaṃ pana sattadivasabbhantare vipākaṃ deti, taṃ paripakkavedanīyaṃ nāma. Taṃ kusalampi hoti akusalampi.

Tatrimāni vatthūni – **puṇṇo** nāma kira duggatamanusso rājagahe sumanasetṭhiṃ nissāya vasati. Tamenamaṃ ekadivasamaṃ nagaramhi nakkhatte saṅghuṭṭhe setṭhi āha – “sace ajja kasissasi, dve ca goṇe naṅgalaṅca labhissasi. Kiṃ nakkhattaṃ kīlissasi, kasissasi”ti. Kiṃ me nakkhattena, kasissāmīti? Tena hi ye goṇe icchasi, te gahetvā kasāhīti. So kasitumaṃ gato. Taṃ divasaṃ sārīputtatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅgahaṃ karomī”ti? Āvajjanto puṇṇamaṃ disvā pattacīvaraṃ ādāya tassa kasaṇṭhānaṃ gato. Puṇṇo kasimā ṭhapetvā therassa dantakaṭṭhaṃ datvā mukhodakaṃ adāsi. Thero sarīraṃ paṭijaggitvā kammantassa avidūre nisīdi bhattābhīhāraṃ olokento. Athassa bhariyaṃ bhattaṃ āharantiṃ disvā antarāmaggeyeva attānaṃ dassesi.

Sā sāmikassa āhaṭabhattaṃ therassa patte pakkhipitvā puna gantvā aññaṃ bhattaṃ sampādetvā divā agamāsi. Puṇṇo ekavāraṃ kasitvā nisīdi. Sāpi bhattaṃ gahetvā āgacchantī āha – “sāmi pātova te bhattaṃ āhariyittha, antarāmagge pana sārīputtattheraṃ disvā taṃ tassa datvā aññaṃ pacitvā āharantiyā me ussūro jāto, mā kujjhi sāmī”ti. Bhaddakaṃ te bhadda kataṃ, mayā therassa pātova dantakaṭṭhaṅca mukhodakaṅca dinnaṃ, amhākaṃyevānena piṇḍapātopi paribhutto, ajja therena katasamaṇadhammassa mayaṃ bhāgino jātāti cittaṃ pasādesi. Ekavāraṃ kasitaṭṭhānaṃ suvaṇṇameva ahoṣi. So bhuñjitvā kasitaṭṭhānaṃ olokento vijjotamaṇaṃ disvā utṭhāya yatṭhiyā paharivā rattasuvaṇṇabhāvaṃ jānitvā “rañño akathetvā paribhuñjituṃ na sakkā”ti gantvā rañño ārocesi. Rājā taṃ sabbaṃ sakāṭehi āharāpetvā rājāṅgaṇe rāsim kāretvā “kassimasmiṃ nagare ettakaṃ suvaṇṇamaṃ atthi”ti pucchi. Kassaci natthīti ca vutte setṭhiṭṭhānamassa adāsi. So **puṇṇasetṭhi** nāma jāto.

Aparampi vatthu – tasmiṃyeva rājagahe **kāḷavaliyo** nāma duggato atthi. Tassa bhariyā paṇṇambilaṃyāgumaṃ paci. Mahākassapatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅgahaṃ karomī”ti āvajjanto taṃ disvā gantvā gehadvāre atṭhāsi. Sā pattaṃ gahetvā sabbaṃ tattha pakkhipitvā therassa adāsi, thero vihāraṃ gantvā satthu upanāmesi. Satthā attano yāpanamattaṃ gaṇhi, sesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pahosi. Kāḷavaliyopi taṃ ṭhānaṃ patto cūḷakaṃ labhi. Mahākassapo sathāraṃ kāḷavaliyassa vipākaṃ pucchi. Satthā “ito sattame divase setṭhicchattaṃ labhissati”ti āha. Kāḷavaliyo taṃ kathaṃ sutvā gantvā bhariyāya ārocesi.

Tadā ca rājā nagaraṃ anusañcaranto bahinagare jīvasūle nisinnaṃ purisaṃ addasa. Puriso rājānaṃ disvā uccāsaddamaṃ akāsi “tumhākaṃ me bhuñjanabhattaṃ pahinatha devā”ti. Rājā “pesessāmī”ti vatvā sāyamāsabhatte upanīte saritvā “imaṃ haritumaṃ samatthaṃ jānāthā”ti āha, nagare sahasabhaṇḍikaṃ cāresumaṃ. Tatiyavāre kāḷavaliyassa bhariyā aggahesi. Atha namaṃ rañño dassesumaṃ, sā purisavesaṃ gahetvā pañcāvudhasannaddhā bhattapātiṃ gahetvā nagarā nikkhami. Bahinagare tāle adhivattho **dīghatālo** nāma yakkho taṃ rukkhamūlena gacchantiṃ disvā “tiṭṭha tiṭṭha bhakkhosi me”ti āha. Nāhaṃ tava bhakkho, rājadūto ahanti. Kattha gacchasi. Jīvasūle nisinnassa purisassa santikanti. Mamapi ekaṃ

sāsanam haritum sakkhissasīti. Āma sakkhissāmīti. “Dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kālī puttam vijātā”ti āroceyyāsī. Imasmim tālamūle satta nidhikumbhiyo atthi, tā tvam gaṇheyyāsīti. Sā “dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kālī puttam vijātā”ti ugghosentī agamāsī.

Sumanadevo yakkhasamāgame nisinnō sutvā “eko manusso amhākam piyapavattim āharati, pakkosatha na”nti sāsanam sutvā pasanno “imassa rukkhassa parimaṇḍalacchāyāya pharaṇaṭṭhāne nidhikumbhiyo tuyham dammī”ti āha. Jīvasūle nisinnapuriso bhattam bhuñjitvā mukhapuñchanakāle itthiphassoti ṇatvā cūlāya ḍamsi, sā asinā attano cūlam chinditvā rañño santikamyeva gatā. Rājā bhatabhojitabhāvo katham jānitabboti? Cūlasaññāyāti vatvā rañño ācikkhitvā tam dhanam āharāpesi. Rājā aññassa ettakam dhanam nāma atthīti. Natthi devāti. Rājā tassā patim tasmim nagare dhanasetṭhim akāsī. **Mallikāyapi** deviyā vatthu kathetabbam. Imāni tāva **kusalakamme vatthūni**.

Nandamāṇavako pana uppalaṇṇāya theriyā vippatipajji, tassa mañcato utṭhāya nikkhamitvā gacchantassa mahāpathavī bhijjitvā okāsamadāsī, tattheva mahānarakam pavitṭho. **Nandopi** goghātako paññāsa vassāni goghātakakammam katvā ekadivasam bhojanakāle maṃsam alabhanto ekassa jīvamānakagoṇassa jivham chinditvā aṅgāresu pacāpetvā khādītum āradhō. Athassa jivhā mūle chijjitvā bhattapātiyamyeva patitā, so viravanto kālam katvā niraye nibbatti. **Nandopi yakkho** aññena yakkhena saddhim ākāsena gacchanto sārīputtattheram navoropitehi kesehi rattibhāge abbhokāse nisinnam disvā sīse paharītukāmo itarassa yakkhassa ārocetvā tena vāriyamānopi pahāram datvā ḍayhāmi ḍayhāmīti viravanto tasmimyeva ṭhāne bhūmim pavisitvā mahāniraye nibbattoti imāni **akusalakamme vatthūni**.

Yam pana antamaso maraṇasantikepi katam kammam bhavantare vipākam deti, tam sabbam **samparāyavedanīyam** nāma. Tattha yo aparihīnassa jhānassa vipāko nibbattissati, so idha nibbattitavipākoti vutto. Tassa mūlabhūtam kammam neva diṭṭhadhammavedanīyam na samparāyavedanīyanti, na vicāritam, kiñcāpi na vicāritam, samparāyavedanīyameva panetanti veditabbam. Yo paṭhamamaggādīnam bhavantare phalāsamāpattivipāko, so idha nibbattitaguṇotveva vutto. Kiñcāpi evam vutto, maggakammam pana **paripakkavedanīyanti** veditabbam. Maggacetanāyeva hi sabbalahum phaladāyikā anantaraphalattāti.

8. Bahurvedanīyanti saññābhavūpagam. **Appavedanīyanti** asaññābhavūpagam. **Savedanīyanti** savipākam kammam. **Avedanīyanti** avipākam kammam. **Evam santeti** imesam diṭṭhadhammavedanīyādīnam kammānam upakkamena samparāyavedanīyādi bhāvākāraṇassa alābhe sati. **Aphaloti** nipphalo niratthakoti. Ettāvata aniyyānikasāsane payogassa aphalataṃ dassetvā padhānacchedakavādo nāma dassitoti veditabbo. **Sahadhammikā vādānuvādāti** parehi vuttakāraṇena sakāraṇā hutvā nigaṇṭhānam vādā ca anuvādā ca. **Gārayham ṭhānam āgacchantīti** viññūhi garahitabbam kāraṇam āgacchanti. “Vādānuppattā gārayhaṭṭhānā”tipi pāṭho. Tassattho – parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā nigaṇṭhānam vādānuvādāni anuppattā tam vādānuvādāni sosentā milāpentā dukkaṭakammakārinotiādayo dasa gārayhaṭṭhānā āgacchanti.

9. Saṅgatihāvahetūti niyatibhāvākāraṇā. **Pāpasāṅgatikāti** pāpaniyatino. **Abhijātihetūti** chaḷabhijātihetu.

10. Evam nigaṇṭhānam upakkamassa aphalataṃ dassetvā idāni niyyānikasāsane upakkamassa vīriyassa ca saphalataṃ dassetum **kathaṅca, bhikkhavi**tiādimāha. Tattha **anaddhabhūta**ni anadhibhūtam. Dukkheṇa anadhibhūto nāma manussatthabhāvo vuccati, na tam addhabhāveti nābhivhāvatīti attho. Tampi nānappakārāya dukkarakārikāya payojento dukkheṇa addhabhāveti nāma. Ye pana sāsane pabbajitvā āraññakā vā honti

rukkhamūlikādayo vā, te dukkhena na addhabhāventi nāma. Niyyānikasāsanasmīhi vīriyaṃ sammāvāyāmo nāma hoti.

Thero panāha – yo issarakule nibbatto sattavassiko hutvā alaṅkatappaṭiyatto pituaṅke nisinno ghare bhattakiccaṃ katvā nisinnena bhikkhusaṅghena anumodanāya kariyamānāya tisso sampattiyo dassetvā saccesu pakāsitesu arahattaṃ pāpuṇāti, mātāpitūhi vā “pabbajissasi tātā”ti vutto “āma pabbajissāmī”ti vatvā nhāpetvā alaṅkaritvā vihāraṃ nīto tacapañcakaṃ uggaṇhitvā nisinno kesesu ohāriyamānesu khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇāti, navapabbajito vā pana manosilātelamakkhiteṇa sīsena punadivase mātāpitūhi pesitaṃ kājabhattaṃ bhuñjitvā vihāre nisinnova arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ na dukkhena attānaṃ addhabhāveti nāma. Ayaṃ pana ukkaṭṭhasakkāro. Yo dāsikucchiyaṃ nibbatto antamaso rajatamuddikampi piḷandhitvā gorakapiyaṅgumattenāpi sarīraṃ vilimpetvā “pabbājettha na”nti nīto khuragge vā punadivase vā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi na anaddhabhūtaṃ attānaṃ dukkhena addhabhāveti nāma.

Dhammikaṃ sukhaṃ nāma saṅghato vā gaṇato vā uppannaṃ catupaccayasukhaṃ. **Anadhimucchitoti** taṅhā mucchanāya amucchito. Dhammikaṅhi sukhaṃ na pariccajāmīti na tattha gedho kātabbo. Saṅghato hi uppannaṃ salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā “idamatthaṃ eta”nti paricchinditvā saṅghamajjhe bhikkhūnaṃ antare paribhuñjanto pattantare padumaṃ viya sīlasamādhivipassanāmaggaḥalehi vaḍḍhati. **Imassāti** paccuppannānaṃ pañcanaṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ. **Dukkhanidānassāti** taṅhāya. Sā hi pañcakkhandhadukkhassa nidānaṃ. **Saṅkhāraṃ padahatoti** sampayogavīriyaṃ karontassa. **Virāgo hoti** maggena virāgo hoti. Idam vuttaṃ hoti “saṅkhārapadhānena me imassa dukkhanidānassa virāgo hoti”ti **evaṃ pajānāti** iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā. Dutiyavāreṇa tassa sampayogavīriyassa majjhataṭṭhāro kathito. **So yassa hi khvāssāti** ettha ayaṃ saṅkhepattho – so puggalo yassa dukkhanidānassa saṅkhārapadhānena virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati, maggapadhānena padahati. Yassa pana dukkhanidānassa ajjupekkhato upekkhaṃ bhāventassa virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti, maggabhāvanāya bhāveti. **Tassāti** tassa puggalassa.

11. Paṭibaddhacittoti chandarāgena baddhacitto. **Tibbacchandoti** bahalacchando. **Tibbāpekkhoti** bahalapatthano. **Santiṭṭhantinti** ekato tiṭṭhantiṃ. **Sañjagghantinti** mahāhasitaṃ hasamānaṃ. **Samhasantinti** sitaṃ kurumānaṃ.

Evameva kho, bhikkhavi ettha idam opammavibhāvanaṃ – eko hi puriso ekissā itthiyā sāratto ghāsacchādanamālālaṅkāradīni datvā ghare vāseti. Sā taṃ aticaritvā aññaṃ sevati. So “nūna ahaṃ assā anurūpaṃ sakkāraṃ na karomī”ti sakkāraṃ vaḍḍhesi. Sā bhiyyosomattāya aticaratiyeva. So – “ayaṃ sakkariyamānāpi aticarateva, ghare me vasamānā anattampi kareyya, nīharāmi na”nti parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā “mā puna gehaṃ pāvisī”ti vissajjesi. Sā kenaci upāyena tena saddhiṃ santhavaṃ kātuṃ asakkontī naṭanaccakādīhi saddhiṃ vicarati. Tassa purisassa taṃ disvā neva uppajjati domanassaṃ, somanassaṃ pana uppajjati.

Tattha purisassa itthiyā sārattakālo viya imassa bhikkhuno atabhāve ālayo. Ghāsacchādanādīni datvā ghare vasāpanakālo viya atabhāvassa paṭijagganakālo. Tassā aticaraṇakālo viya jaggiyamānasseva atabhāvassa pittapakopādīnaṃ vasena sābādhatā. “Attano anurūpaṃ sakkāraṃ alabhanī aticarati”ti sallakkhetvā sakkāravaddhanaṃ viya “bhesajjaṃ alabhanto evaṃ hoti”ti sallakkhetvā bhesajjakaraṇakālo. Sakkāre vaḍḍhitepi puna aticaraṇaṃ viya pittādīsu ekassa bhesajje kariyamāne sesānaṃ pakopavasena puna sābādhatā. Parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā gehā nikkaddhanaṃ viya “idāni te nāhaṃ dāso na kammakaro, anamatagge saṃsāre taṃyeva upaṭṭhahanto vicariṃ, ko me tayā attho, chijja vā bhijja vā”ti tasmīṃ anapekkhataṃ āpajjitvā vīriyaṃ thiraṃ katvā maggena kilesasamugghānaṃ. Naṭanaccakādīhi naccamānaṃ vicarantiṃ disvā yathā tassa purisassa

domanassaṃ na uppajjati, somanassameva uppajjati, evameva imassa bhikkhuno arahattam pattassa pīṭṭhapakopādīnaṃ vasena ābādhikaṃ attabhāvaṃ disvā domanassaṃ na uppajjati, “muccissāmi vata khandhāparihāradukkhato”ti somanassameva uppajjati. Ayaṃ pana upamā “paṭibaddhacittassa domanassaṃ uppajjati, appaṭibaddhacittassa natthetanti ñatvā itthiyā chandarāgaṃ pajahati, evamayam bhikkhu saṅkhāraṃ vā padahantassa upekkhā vā bhāventassa dukkhanidānaṃ pahīyati, no aññathāti ñatvā tadubhayam sampādentō dukkhanidānaṃ pajahati”ti etamattham vibhāvetum āgatāti veditabbā.

12. Yathā sukhaṃ kho me viharatoti yena sukkena viharitum icchāmi tena, me viharato. **Padahatoti** pesentassa. Ettha ca yassa sukhaṃ paṭipadā asappāyā, sukhumacīvarāni dhārentassa pāsādike senāsane vasantassa cittaṃ vikkhipati, dukkhā paṭipadā sappāyā, chinnabhinnāni thūlacīvarāni dhārentassa susānarukkhamūlādīsu vasantassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, usukāro viya hi jātijarāmarañabhīto yogī datṭhabbo, vaṅkakuṭīlajimhatejanaṃ viya vaṅkakuṭīlajimhacittaṃ, dve alātā viya kāyikacetasikavīriyaṃ, tejanaṃ ujum karontassa kaṅḅjikatelaṃ viya saddhā, namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo, usukārassa vaṅkakuṭīlajimhatejanaṃ kaṅḅjikatelena sinehetvā alātesu tāpetvā namanadaṇḍakena ujukaraṇam viya imassa bhikkhuno vaṅkakuṭīlajimhacittaṃ saddhāya sinehetvā kāyikacetasikavīriyena tāpetvā lokuttaramaggena ujukaraṇam, usukārassēva evam ujukatena tejanena sapattaṃ vijjhivā sampattianubhavanaṃ viya imassa yogino tathā ujukatena cittaṃ kilesagaṇam vijjhivā pāsādike senāsane nirodhavaratalagatassa phalasaṃpattisukhānubhavanaṃ datṭhabbam. Idha tathāgato sukhaṃ paṭipadā khippābhīññabhikkhuno, dukkhā paṭipadā dandhābhīññabhikkhuno ca paṭipattiyo kathitā, itaresaṃ dvinnam na kathitā, tā kathetum imaṃ desanaṃ ārabhi. Imāsu vā dvīsu kathitāsu itarāpi kathitāva honti, āgamaṇīyapaṭipadā pana na kathitā, taṃ kathetum imaṃ desanaṃ ārabhi. Sahāgamaṇīyāpi vā paṭipadā kathitāva, adassitaṃ pana ekaṃ buddhuppādam dassetvā ekassa kulaputtassa nikkhamaṇadesanaṃ arahattena vinivaṭṭessāmīti dassetum imaṃ desanaṃ ārabhi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. Evaṃme sutanti pañcattayasuttaṃ. Tattha eketi ekacce. **Samaṇabrāhmaṇāti** pariḅajupagatabhāvena samaṇā jātiyā brāhmaṇā, lokaṃ vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evam sammatā. Aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **aparantakappikā**. Aparantakappo vā etesaṃ atthīti aparantakappikā. Ettha ca **antoti** “sakkāyo kho, āvuso, eko anto”tiādīsu (a. ni. 6.61) viya idha koṭṭhāso adhippeto. **Kappoti** taṇhādiṭṭhiyo. Vuttampi cetam “kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo cā”ti. Tasmā taṇhādiṭṭhivasena anāgataṃ khandhakotṭhāsaṃ kappetvā thitāti aparantakappikāti evamettha attho datṭhabbo. Tesam evam aparantaṃ kappetvā thitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena aparantameva anugatā diṭṭhīti **aparantānudiṭṭhino**. Te evamdiṭṭhino taṃ aparantaṃ ārabha āgamaṇīyapaṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ karontā anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. **Anekavihitānīti** anekavidhāni. **Adhivuttipadānīti** adhivacanapadāni. Atha vā bhūtamattaṃ adhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato **adhivuttiyoti** diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnaṃ padāni **adhivuttipadāni**, diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogoti** nicco. **Itthetki** itthaṃ eke, evameketi attho. Iminā soḷasa saññīvādā kathitā, **asaññīti** iminā atṭha asaññīvādā, **nevasaññīnāsaññīti** iminā atṭha nevasaññīnāsaññīvādā, **sato vā pana sattassāti** iminā satta ucchedavādā. Tattha **satoti** vijjamaṇassa. **Ucchedanti** upacchedam. **Vināsanti** adassanaṃ. **Vibhavanti** bhavavigamaṃ.

Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. **Diṭṭhadhammanibbānaṃvāti** iminā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā kathitā. Tattha **diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmimyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. **Santaṃ vāti** saññītiādivasena tihākārehi santaṃ. **Tīṇi hontīti** saññī attātiādīni santaattavasena ekaṃ, itarāni dveṭi evaṃ tīṇi.

22. Rūpimvāti karajarūpena vā kasiṇarūpena vā rūpim. Tattha lābhī kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhāti, takkī ubhopi rūpāni gaṇhātiyeva. **Arūpinti** arūpasamāpattinimittaṃ vā, ṭhapetvā saññākkhandhaṃ sesaarūpadhamme vā attāti paññapentā lābhinopi takkikāpi evaṃ paññapenti. Tatiyadiṭṭhi pana missakagāhavasena pavattā, catutthā takkagāheneva. Dutiyacatukke paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā, dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārena, tatiyadiṭṭhi supparamattena vā sarāvamattena vā kasiṇaparikkammavasena, catutthadiṭṭhi vipulakasiṇavasena kathitāti veditabbā.

Etam vā panekesaṃ upātivattanti saññītipadena saṅkhepato vuttaṃ saññāsattakaṃ atikkantānanti attho. Apara aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayaṃ parato āvibhavissati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – keci hi etā satta vā aṭṭha vā saññā samatikkamituṃ sakkonti, keci pana na sakkonti. Tattha ye sakkonti, teva gahitā. Tesam pana ekesaṃ upātivattataṃ atikkamituṃ sakkontānaṃ yathāpi nāma gaṅgaṃ uttiṇṇesu manusseko eko dīghavāpim gantvā tiṭṭheyya, eko tato paraṃ mahāgāmaṃ; evameva eke viññāṇāncāyatanam appamāṇam āneṇjanti vatvā tiṭṭhanti, eke ākiñcaññāyatanam. Tattha viññāṇāncāyatanam tāva dassetuṃ **viññāṇakasiṇameketi** vuttaṃ. Parato “ākiñcaññāyatanameke”ti vakkhati. **Tayidanti** taṃ idaṃ diṭṭhigatañca diṭṭhipaccayañca diṭṭhārammañca. **Tathāgato abhijānāti**. Iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahitanti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.

Idāni tadeva vitthārento **ye kho te bhontoti**ādīmāha. **Yā vā pana etāsaṃ saññānanti** yā vā pana etāsaṃ “yadi rūpasaññāna”nti evaṃ vuttasaññānaṃ. **Parisuddhāti** nirupakkilesā. **Paramāti** uttamā. **Aggāti** seṭṭhā. **Anuttariyā akkhāyatīti** asadisā kathiyati. **Yadi rūpasaññānanti** iminā catasso rūpāvacarasaññā kathitā. **Yadi arūpasaññānanti** iminā ākāsānañcāyatanaviññāṇāncāyatanasaññā. Itarehi pana dvīhi padehi samāpannakavāro ca asamāpannakavāro ca kathitoti evametā koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti. Samāpannakavāro hi purimāhi chahisaṅgahitoyeva. **Tayidaṃ saṅkhatanti** taṃ idaṃ sabbampi saññāgatam saddhim diṭṭhigatena saṅkhatam paccayehi samāgantvā kataṃ. **Oḷārikanti** saṅkhatattāva oḷārikaṃ. **Atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodhoti** etesaṃ pana saṅkhatanti vuttānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhasaṅkhātam nibbānaṃ nāma atthi. **Atthetanti iti vidityati** taṃ kho pana nibbānaṃ “atthi eta”nti evaṃ jānitvā. **Tassa nissaraṇadassāvīti** tassa saṅkhatassa nissaraṇadassī nibbānadassī. **Tathāgato tadupātivattoti** taṃ saṅkhatam atikkanto samatikkantoti attho.

23. Tatrāti tesu aṭṭhasu asaññīvādesu. **Rūpim vāti**ādīni saññīvāde vuttanayeneva veditabbāni. Ayañca yasmā asaññīvādo, tasmā idha dutiyacatukkaṃ na vuttaṃ. **Paṭikkosantīti** paṭibāhanti paṭisedhenti. **Saññārogoti**ādīsu ābādhattāna **rogo**, sadosattāna **gaṇḍo**, anupaviṭṭhattāna **sallaṃ**. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti**ādīsu paṭisandhivasena **āgatiṃ**, cutivasena **gatiṃ**, cavanavasena **cutiṃ**, upapajjanavasena **upapattiṃ**, punappunaṃ uppajjitvā aparāparaṃ vaḍḍhanavasena **vuḍḍhiṃ virūhiṃ vepullaṃ**. Kāmañca catuvokārabhave rūpaṃ vināpi viññāṇassa pavatti atthi, sese pana tayo khandhe vinā natthi. Ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena kathito. Pañcavokāre hi ettake khandhe vinā viññāṇassa pavatti nāma natthi. Vitaṇḍavādī panettha “aññatra rūpātiādivacanaṃ arūpabhavēpi rūpaṃ, asaññābhavē ca viññāṇam atthi, tathā nirodhasamāpannassā”ti vadati. So vattabbo – byañjanacchāyāya ce attham paṭibāhasi,

āgatiṃ vātiādivacanato taṃ viññānaṃ pakkhidvipadacatuppadā viya uppatitvāpi gacchati, padasāpi gacchati, govisaṇavalliādīni viya ca vaḍḍhatīti āpajjati. Ye ca bhagavatā anekasatesu suttesu tayo bhavā vuttā, te arūpabhavassa abhāvā dveva āpajjanti. Tasmā mā evaṃ avaca, yathā vuttamatthaṃ dhārehīti.

24. Tatrāti aṭṭhasu nevasaññināsaññivādesu bhummaṃ. Idhāpi **rūpiṃ vātiādīni** vuttanayeneva veditabbāni. **Asaññā sammohoti** nissaññabhāvo nāmesa sammohaṭṭhānaṃ. Yo hi kiñci na jānāti, taṃ asaññī esoti vadanti. **Diṭṭhasutamutaviññātabbasāṅkhāramattenāti** diṭṭhaviññātabbamattena sutaviññātabbamattena mutaviññātabbamattena. Ettha ca vijānātīti viññātabbaṃ, diṭṭhasutamutaviññātabbamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayañhi ettha attho. **Sāṅkhāramattenāti** oḷārikasaṅkhārapavattimattenāti attho. **Etassaāyatanassāti** etassa nevasaññānāsaññāyatanassa. **Upasampadanti** paṭilābhaṃ. **Byasanaṃ hetanti** vināso hesa, vuṭṭhānaṃ hetanti attho. Pañcadvārikasaññāpavattañhi oḷārikasaṅkhārapavattaṃ vā appavattaṃ katvā taṃ samāpajjitabbaṃ. Tassa pana pavattena tato vuṭṭhānaṃ hotīti dasseti. **Sāṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyatīti** oḷārikasaṅkhārapavattiyā pattabbanti na akkhāyati. **Sāṅkhāravasesasamāpattipattabbanti** sāṅkhārānaṃyeva avasesā bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā sāṅkhārā, tesam pavattiyā etaṃ pattabbanti attho. Evarūpesu hi sāṅkhāresu pavattesu etaṃ pattabbam nāma hoti. **Tayidanti** taṃ idaṃ etaṃ sukhumampi samānaṃ saṅkhatam saṅkhatattā ca oḷārikaṃ.

25. Tatrāti sattasu ucchedavādesu bhummaṃ. **Uddham saranti** uddham vuccati anāgatasamsāravādo, anāgataṃ samsāravādaṃ sarantīti attho. **Āsattimyeva abhivadanti** lagganakāṃyeva vadanti. “Āsatta”ntipi pāṭho, taṇhaṃyeva vadantīti attho. **Iti pecca bhavissāmāti** evaṃ pecca bhavissāma. Khattiyā bhavissāma, brāhmaṇā bhavissāmāti evamettha nayo netabbo. **Vāñijūpamāmaññeti** vāñijūpamā viya vāñijapaṭibhāgā vāñijasadisā mayhaṃ upaṭṭhahanti. **Sakkāyabhayāti** sakkāyassa bhayā. Te hi yatheva “cattāro kho, mahārāja, abhayassa bhāyanti. Katame cattāro? Gaṇḍuppādo kho, mahārāja, bhayā pathaviṃ na khādati ‘mā pathavī khiyī’ti, konto kho, mahārāja, ekapādena tiṭṭhati ‘mā pathavī osīdī’ti, kiki kho, mahārāja, uttānā seti ‘mā ambhā undriyī’ti, brāhmaṇadhammiko kho, mahārāja, brahmacariyaṃ na carati ‘mā loko ucchijjī’ti ime cattāro abhayassa bhāyanti, evaṃ sakkāyassa bhāyanti”. **Sakkāyaparijegucchāti** tameva tebhūmakasaṅkhātaṃ sakkāyaṃ parijjegucchamānā. **Sā gaddulabaddhoti** daṇḍake rajjuṃ pavesetvā baddhasunakho. **Evamevime**ti ettha daḷhatthambho viya khīlo viya ca tebhūmakadhammasaṅkhāto sakkāyo daṭṭhabbo, sā viya diṭṭhigatiko, daṇḍako viya diṭṭhi, rajju viya taṇhā, gaddulena bandhitvā thambhe vā khīle vā upanibaddhasunakhassa attano dhammatāya chinditvā gantum asamatthassa anuparidhāvanam viya diṭṭhigatikassa diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā bandhitvā sakkāye upanibaddhassa anuparidhāvanam veditabbaṃ.

26. Imāneva pañcāyatanānīti imāneva pañca kāraṇāni. Iti mātikaṃ ṭhapentenapi pañceva ṭhapitāni, nigamentenapi pañceva nigamitāni, bhājentena pana cattāri bhājitāni. Diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ pavitṭhanti. Ekattanānattavasena dvīsu padesu pavitṭhanti veditabbaṃ.

27. Evañca catucattālīsa aparantakappike dassetvā idāni aṭṭhārasa pubbantakappike dassetum **santi, bhikkhavetiādīmāha**. Tattha aṭṭakotṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā**. Pubbantakappo vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Evaṃ sesampi pubbe vuttappakāraṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato amaro nicco dhuvoti abhivadanti. Yathāha “rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī”ti vitthāro.

Asassatādīsupi eseva nayo. Ettha ca paṭhamavādena cattāro sassatavādā vuttā, dutiyavādena satta ucchedavādā.

Nanu cete heṭṭhā āgatā, idha kasmā puna gahitāti. Heṭṭhā tattha tattha mato tattha tattheva ucchijjati dāssanattam āgatā. Idha pana pubbenivāsālābhī diṭṭhigatiko atītam passati, na anāgatam, tassa evaṃ hoti “pubbantato āgato attā idheva ucchijjati, ito param na gacchatī”ti imassatthassa dāssanattam gahitā. Tatiyavādena cattāro ekaccasassatavādā vuttā, catutthavādena cattāro amarāvikkhepikā vuttā. **Antavāti** sapariyanto paricchinnō parivaṭumo. Avaddhitakasiṇassa tam kasiṇam attāti ca lokoti ca gahetvā evaṃ hoti. Dutiyavādo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyavādo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaddhitakasiṇassa, catutthavādo takkivasena vutto. Anantaracatukkaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ekantasukhīti nirantarasukhī. Ayaṃ diṭṭhi lābhijātissaratakkīnam vasena uppajjati. Lābhino hi pubbenivāsañānena khattiyādikule ekantasukhameva attano jātiṃ anussarantassa evaṃ diṭṭhi uppajjati. Tathā jātissarassa paccuppannam sukhamanubhavato atītāsu sattasu jātisu tādisameva attabhāvaṃ anussarantassa. Takkissa pana idha sukhasamaṅgino “atītepaṃ evameva ahoṣi”nti takkeneva uppajjati.

Ekantadukkhīti ayaṃ diṭṭhi lābhino nuppajjati. So hi ekanteneva idha jhānasukhena sukhī hoti. Idha dukkhena phuṭṭhassa pana jātissarassa takkisseva ca sā uppajjati. Tatiyā idha vokiṇṇasukhadukkhānam sabbesampi tesam uppajjati, tathā catutthā diṭṭhi. Lābhino hi idāni catutthajjhānavasena adukkhamasukhassa, pubbe catutthajjhānikameva brahmalokaṃ anussarantassa. Jātissarassāpi paccuppanne majjhantassa, anussarantassāpi majjhantabhūtaṭṭhānameva anussarantassa, takkinopi paccuppanne majjhantassa, atītepi evaṃ bhavissatīti takkeneva gaṇhantassa esā diṭṭhi uppajjati. Ettāvātā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhicca-samuppannikāti aṭṭhārasapi pubbantakappikā kathitā honti.

28. Idāni diṭṭhuddhāraṃ uddharanto **tatra, bhikkhavi**tiādimāha. Tattha **paccattameva** **ñāṇanti** paccakkhañāṇam. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. Sabbapadehi vipassanāñāṇameva kathitam. Saddhādayo hi pañca dhammā bāhiraśamayasmimpi honti, vipassanāñāṇam sāsanaśmimyeva. **Tattha** **ñāṇabhāgamattameva pariyodapenti**ti mayamidam jānāmāti evaṃ tattha ñāṇakoṭṭhāsam otārentiyeva. **Upādānamakkhāyatīti** na tam ñāṇam, micchādassanam nāmetam, tasmā tadapi tesam bhavantānam diṭṭhupādānam akkhāyatīti attho. Athāpi tam jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattameva, tathāpi tassa dāssanassa anupātivattanato upādānapaccayato ca upādānameva. **Tadupātivattoti** tam diṭṭhim atikkanto. Ettāvātā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti brahmajāle āgatā dvāsattīhi diṭṭhiyo kathitā honti. Brahmajāle pana kathite idaṃ suttaṃ akathitameva hoti. Kasmā? Idha tato atirekāya sakkāyadiṭṭhiyā āgatattā. Imasmim pana kathite brahmajālam kathitameva hoti.

30. Idāni imā dvāsattīhi diṭṭhiyo uppajjamānā sakkāyadiṭṭhipamukheneva uppajjantīti dassetuṃ **idha, bhikkhave, ekaccoti**ādimāha. Tattha **paṭinissaggāti** pariccāgena. **Kāmasaṃyojanānaṃ adhiṭṭhānāti** pañcakāmaguṇatanāṇam nissatṭhattā. **Pavivekaṃ pītinti** sappītikajjhānadavayapītiṃ. **Nirujjhatīti** jhānanirodhena nirujjhati. Samāpattito pana vuṭṭhitassa niruddhā nāma hoti. Yatheva hi “adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisam sukham, nirāmisasukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā”ti ettha na ayamattho hoti – catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānam upasampajja viharatīti. Ayaṃ panettha attho – catutthajjhānā vuṭṭhāya tatiyaṃ jhānam samāpajjati, tatiyajjhānā vuṭṭhāya catuttham jhānam samāpajjati, evaṃsampaḍamidam

veditabbaṃ. **Uppajjati domanassanti** hīnājjhānapariyādānakadomanassaṃ. Samāpattito vuṭṭhitacittassa pana kammanīyabhāvo kathito.

Pavivekā pīṭīti sā eva jhānadvayapīti. **Yaṃ chāyā jahatīti** yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahati. **Kiṃ vuttaṃ hoti?** Yasmiṃ ṭhāne chāyā atthi, tasmim ātapo natthi. Yasmiṃ ātapo atthi, tasmim chāyā natthīti.

31. Nirāmisam sukhanti tatiyajjhānasukhaṃ.

32. Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanaṃ.

33. Anupādānohamasmīti niggahaṇo ahamasmi. **Nibbānasappāyanti** nibbānassa sappāyaṃ upakārabhūtaṃ. Nanu ca maggadassanaṃ nāma sabbattha nikantiyā sukkhāpitāya uppajjati, kathametaṃ nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātanti, sabbattha anupādiyanavasena aggaṇhanavasena upakārapaṭipadā nāma jātaṃ. **Abhivadatīti** abhimānena upavadati. **Pubbantānudiṭṭhinti** aṭṭhārasavidhampi pubbantānudiṭṭhiṃ. **Aparantānudiṭṭhinti** catucattārīsavidhampi aparantānudiṭṭhiṃ. **Upādānamakkhāyatīti** ahamasmīti gahaṇassa sakkāyadiṭṭhipariyāpannattā diṭṭhupādānaṃ akkhāyati.

Santivarapadanti vūpasantakilesattā santaṃ uttamapadaṃ. **Channaṃ phassāyatanānanti** bhagavatā “yattha cakkhu ca nirujjhati rūpasaññā ca nirujjhati so āyatano veditabbo”ti ettha dvinnam āyatanānaṃ paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

“Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;

Ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭaṃ na vattati;

Ettha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhatī”ti. (sam. ni. 1.27) –

Ettha pana saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

“Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;

Kattha dīghañca rassañca, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubham;

Kattha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhatī”ti. (dī. ni. 1.498);

Tatra veyyākaraṇaṃ bhavati –

“Viññānaṃ anidassanaṃ, anantaṃ sabbato pabha”nti –

Ettha saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ. Imasmim pana sutte chaāyatanapaṭikkhepena dassitaṃ. Aññattha ca **anupādāvimokkhoti** nibbānameva dassitaṃ, idha pana arahattaphalasaṃpatti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pañcattayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. Evaṃme sutanti kintisuttaṃ. Tattha **pisinārāyanti** evaṃnāmake maṇḍalapadese. **Baliharāṇeti** tasmim vanasaṇḍe bhūtānaṃ balim āharanti, tasmā so baliharāṇanti vutto. **Cīvarahetūti** cīvarakāraṇā, cīvaraṃ paccāsīsamānoti attho. **Itibhavābhavahetūti** evaṃ imaṃ desanāmayam puññakiriyavattum nissāya tasmim tasmim bhava sukhaṃ vedissāmīti dhammaṃ desetīti kiṃ tumhākaṃ evaṃ hotīti attho.

35. Cattāro satipaṭṭhānātiādayo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarāva kathitā. **Tatthāti** tesu sattatiṃsāya dhammesu. **Siyaṃsūti** bhaveyyuṃ. **Abhidhammeti** visiṭṭhe dhamme, imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesūti attho. **Tatra ceti** idampi

bodhipakkhiyadhammesveva bhummam. **Atthato ceva nānaṃ byañjanato cāti** ettha “kāyova satipaṭṭhānaṃ vedanāva satipaṭṭhāna”nti vutte atthato nānaṃ hoti, “satipaṭṭhānā”ti vutte pana byañjanato nānaṃ nāma hoti. **Tadamināpīti** taṃ tumhe imināpi kāraṇena jānāthāti atthañca byañjanañca samānetvā athassa ca aññathā gahitabhāvo byañjanassa ca micchā ropitabhāvo dassetabbo. **Yo dhammo yo vinayoti** ettha atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇameva dhammo ca vinayo ca.

37. Atthato hi kho sameṭīti satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā. **Byañjanato nānanti** kevalaṃ byañjanameva satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropetha. **Appamattakaṃ khoti** suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti. Parittamattaṃ dhanitaṃ katvā ropitepi hi nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti.

Tatridaṃ vatthu – vijayārāma vihāravāsī kireko khīṇāsavatthero dvinnaṃ bhikkhūnaṃ suttam āharitvā kammaṭṭhānaṃ kathento – “samuddho samuddhoti, bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsati”ti dhanitaṃ katvā āha. Eko bhikkhu “samuddho nāma, bhante”ti āha. Āvuso, samuddhoti vuttepi samuddoti vuttepi mayaṃ loṇasāgaremeva jānāma, tumhe pana no atthagavesakā, byañjanagavesakā, gacchatha mahāvihāre paṇḍabyañjanānaṃ bhikkhūnaṃ santike byañjanaṃ sodhāpethāti kammaṭṭhānaṃ akathetvāva utthāpesi. So aparabhāge mahāvihāre bheriṃ paharāpetvā bhikkhusaṅghassa catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Evaṃ suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti.

Vinayaṃ pana patvā no appamattakaṃ. Sāmaṇerapabbajjāpi hi ubhatosuddhito vaṭṭati, upasampadādikammānīpi sithilādīnaṃ dhanitādikaraṇamatteneva kuppanti. Idha pana suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

38. Atha catutthavāre vivādo kasmā? Saññāya vivādo. “Ahaṃ satimeva satipaṭṭhānaṃ vadāmi, ayaṃ ‘kāyo satipaṭṭhāna’nti vadatī”ti hi nesaṃ saññā hoti. Byañjanepi eseva nayo.

39. Nacodanāya taritabbanti na codanattāya vegāyitabbaṃ. Ekacco hi puggalo “nalāṭe te sāsapamattā piḷakā”ti vutto “mayhaṃ nalāṭe sāsapamattaṃ piḷakaṃ passasi, attano nalāṭe tālapakkamattaṃ mahāgaṇḍaṃ na passasī”ti vadati. Tasmā puggalo upaparikkhitabbo. **Adalhaditthīti** anādānadiṭṭhī suṃsumāraṃ hadaye pakkhipanto viya dalhaṃ na gaṇhāti.

Upaghātoti caṇḍabhāvena vaṇaghaṭṭitassa viya dukkhuppatti. **Suppaṭinissaggīti** ”kim nāma ahaṃ āpanno, kadā āpanno”ti vā “tvaṃ āpanno, tava upajjhāyo āpanno”ti vā ekaṃ dve vāre vatvāpi “asukāṃ nāma asukadivase nāma, bhante, āpannattha, saṅikaṃ anussarathā”ti saritvā tāvadeva vissajjeti. **Vihesāti** bahuṃ atthañca kāraṇaṃca āharantassa kāyacittakilamatho. **Sakkomīti** evarūpo hi puggalo okāsaṃ kāretvā “āpattiṃ āpannattha, bhante”ti vutto “kadā kismiṃ vatthusmi”nti vatvā “asukadivase asukasmim vatthusmi”nti vutte “na sarāmi, āvuso”ti vadati, tato “saṅikaṃ, bhante, sarathā”ti bahuṃ vatvā sārīto saritvā vissajjeti. Tenāha “sakkomī”ti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Upekkhā nātimaññitabbāti upekkhā na atikkamitabbā, kattabbā janetabbāti attho. Yo hi evarūpaṃ puggalaṃ ṭhitakāmyeva passāvaṃ karontaṃ disvāpi “nanu, āvuso, nisīditabba”nti vadati, so upekkhaṃ atimaññati nāma.

40. Vacīsamhāroti vacanasañcāro. Imehi kathitaṃ amūsaṃ antaraṃ paveseyya, tumhe imehi idañcīdañca vuttāti amūhi kathitaṃ imesaṃ antaraṃ paveseyyāti attho. **Diṭṭhipalāsoti**ādīhi cittassa anārādhaniyabhāvo kathito. **Taṃ jānamāno samāno garaheyyāti** taṃ satthā jānamāno samāno nindeyya amheti. **Etampanāvuso, dhammanti** etaṃ kalahabhaṇḍanadhammaṃ.

Tañceti taṃ saññattikāraṃ bhikkhuṃ. **Evaṃ byākareyyāti** mayā ete suddhante patitthāpitāti avatvā yena kāraṇena saññatti katā, tadeva dassento evaṃ byākareyya. **Tāhaṃ**

dhammaṃ sutvāti ettha **dhammoti** sāraṇīyadhammo adhippeto. **Na ceva attānantiādīsu** “brahmalokappamāṇo hesa aggi utṭhāsi, ko etamaññatra mayā nibbāpetuṃ samattho”ti hi vadanto attānaṃ ukkaṃseti nāma. “Ettakā janā vicaranti, okāso laddhuṃ na sakkā, ekopi ettakamattaṃ nibbāpetuṃ samattho nāma natthī”ti vadamāno paraṃ vambheti nāma. Tadubhayampesa na karoti. **Dhammo** panettha sammāsambuddhassa byākaraṇaṃ, tesam bhikkhūnaṃ saññattikaraṇaṃ **anudhammo**, tadeva **byākaroti nāma. Na ca koci sahadhammikoti** añño cassa koci sahetuko parehi vutto vādo vā anuvādo vā garahitabbabhāvaṃ āgacchanto nāma natthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kintisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. Evaṃme sutanti sāmagāmasuttaṃ. Tattha **sāmagāmeti** sāmākānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāme. **Adhunā kālaṅkatoti** sampati kālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** dvejjhajātā dvebhāgajātā. Bhaṇḍanādīsu **bhaṇḍanaṃ** pubbhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivīkkamavasena ca vaddhitaṃ **kalaho**, ”na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī”tiādikaṃ viruddhavaṇṇanaṃ **vivādo. Vitudantāti** vitujjantā. **Sahitaṃ meti** mama vacanaṃ atthasaṃhitam. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgama nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṇaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhatthāya uttari pariyesamāno cara. **Nibbeṭhehi vāti** atha mayā āropitavādato attānaṃ mocehi. **Sace pahosīti** sace sakkosī. **Vadhoyevāti** maraṇameva.

Nāṭaputtiyesūti nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpāti** ukkaṇṭhitasabhāvā, abhivādanādīni na karonti. **Virattarūpāti** vigatapemā. **Paṭivānarūpāti** tesam nipaccakiriyato nivattasabhāvā. **Yathā tanti** yathā ca durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattapaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tatheva jātāti attho. **Durakkhāteti** dukkathite. **Duppavedīti** duviññāpīte. **Anupasamasamvattaniketi** rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamattho. **Bhinnathūpeti** bhinnapatiṭṭhe. Ettha hi nāṭaputtova nesam patiṭṭhena thūpo, so pana bhinno mato. Tena vuttaṃ “bhinnathūpe”ti. **Appaṭisaraṇeti** tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ nāṭaputto nālandavāsiko, so kasmā pāvāyaṃ kālaṃkatoti. So kira upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsīte buddhaguṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvaṃ agamaṃsu, so tattha kālamakāsī. Kālaṃ kurumāno ca “mama laddhi aniyyānikā sārarahitā, mayaṃ tāva natṭhā, avasesajano mā apāyapūrako ahosi. Sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānika’nti vakkhāmi, na saddahissanti. Yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekaññārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti. Sattā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanaṃ mahantabhāvaṃ jātissanti”ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha ”bhante, tumhe dubbalā, mayhaṃ imasmim dhamme sāraṃ ācikkhatha ācariyappamāṇa”nti. Āvuso, tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsīti. Aparopi taṃ upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nāññārena uggaṇhāpetvā kālamakāsī. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchimsu “kassāvuso, ācariyo sāramācikkhī”ti? Eko utṭahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti? Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā mayhaṃ sāraṃ ācikkhīti āha. Evaṃ sabbe “mayhaṃ sāraṃ ācikkhī, ahaṃ jetṭhako”ti aññamaññaṃ vivādaṃ vadḍhetvā akkose ceva paribhāse ca hatthapādapahārādīni ca pavattetvā ekamaggena dve āgacchantā nāññādisāsu pakkamimsu, ekacce gihī ahesuṃ.

Bhagavato pana dharamānakālepi bhikkhusaṅghe vivādo na uppajji. Satthā hi tesam vivādakāraṇe uppannamatteyeva sayam vā gantvā te vā bhikkhū pakkosāpetvā khanti mettā paṭisaṅkhā avihimsā sāraṇīyadhammesu ekaṃ kāraṇaṃ kathetvā vivādaṃ vūpasameti. Evaṃ dharamānopi saṅghassa paṭiṭṭhāva ahosi. Parinibbāyamānopi avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyi. Bhagavatā hi sutte desitā cattāro mahāpadesā (a. ni. 4.180; dī. ni. 2.187) yāvajjadivasā bhikkhūnaṃ paṭiṭṭhā ca avassayo ca. Tathā khandhake desitā cattāro mahāpadesā (mahāva. 305) sutte vuttāni cattāri pañhabyākaraṇāni (a. ni. 4.42) ca. Tenevāha – “yo vo mayā, ānanda, dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216).

42. Athakho cundo samaṇuddesoti ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle cundo samaṇuddesoti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācarimsu. Tena vuttaṃ “cundo samaṇuddeso”ti. **Upasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālaṃkate jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayimsu – “nigaṇṭho nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālakiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto, samaṇo pana gotamo jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭoyeva, kīdiso nu kho samaṇe gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissatī”ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi – “imaṃ kathaṃ gahetvā dasabalassa āroccasāmi, satthā ca etaṃ atthupattim katvā ekaṃ desanaṃ kathessatī”ti. So nikkhamitvā yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami. Ujumeva bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā ānando tenupasaṅkamīti attho. Evaṃ kirassa ahosi – “upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ sāsanaṃ satthu āroccasati, atha satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessatī”ti. **Kathāpābhatanti** kathāmūlaṃ, mūlañhi pābhatanti vuccati. Yathāha –

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhama”nti. (jā. 2.1.4);

Dassanāyāti dassanattāya. Kim paniminā bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo, ayañhi āyasmā divā nava vāre rattim nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satakkhattuṃ vā sahasakkhattuṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena gantukāmo evamāha.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake (mahāva. 451) viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmim vihāre tesam antevāsikā vivadanti, tesam ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesam upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo honti. Tato tāsam ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti, tato yaṃ bahūhi gahitaṃ, taṃ gaṇhanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ pūretvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

43. Abhiññā desitāti mahābodhimūle nisinnena paccakkhaṃ katvā paveditā. **Patissayamānarūpā viharantīti** upanissāya viharanti. **Bhagavato accayenāti** etarahi bhagavantaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sagāravā viharanti, tumhākam, bhante, uggatejatāya durāsadatāya vivādaṃ janetuṃ na sakkonti, bhagavato pana accayena vivādaṃ janeyyunti vadati. Yattha pana taṃ vivādaṃ janeyyūṃ, taṃ dassento **ajjhājīve vā adhipātīmokkhe vāti** āha. Tattha **ajjhājīveti** ājīvahetu ājīvakāraṇā – “bhikkhu uttarimanussadhammaṃ ullapati

āpatti pārājikassā”tiādinā (pari. 287) nayena parivāre paññattāni cha sikkhāpadāni, tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni **adhipātimokkhaṃ** nāma. **Appamattako so ānandāti** ajjhājivam adhipātimokkhaṇca ārabha uppannavivādo nāma yasmā parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppapajaho hoti, tasmā “appamattako”ti vutto.

Tatrāyaṃ nayo – idhekacco “na sakkā uttarimanussadhammaṃ anullapantena kiñci laddhu”ntiādinī cintetvā ājīvahe tu uttarimanussadhammaṃ vā ullapati sañcarittaṃ vā āpajjati, yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahātiādinā nayena sāmanta jappanaṃ vā karoti, agilāno vā attano atthāya paṇṭabhojanāni viññāpetvā bhuñjati, bhikkhunī vā pana tāni viññāpetvā pāṭidesanīyaṃ āpajjati, yo koci dukkaṭavattukam yaṃkiñci sūpodanaviññattimeva vā karoti, aññataraṃ vā pana paṇṇattivītikkamaṃ karonto viharati, tamenam sabrahmacārī evaṃ sañjānanti – “kiṃ imassa iminā lābhena laddhena, yo sāsane pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappeti, paṇṇattivītikkamaṃ karoti”ti. Attano dhammatāyapissa evaṃ hoti – “kissa mayham iminā lābhena, yvāham evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappemi, paṇṇattivītikkamaṃ karomi”ti sallakkhetvā tato oramati. Evaṃ parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppapajaho hoti. Tena bhagavā “appamattako”ti āha.

Magge vā hi, ānanda, paṭipadāya vāti lokuttaramaggaṃ patvā vivādo nāma sabbaso vūpasammati, natthi adhigatamaggānaṃ vivādo. Pabbabhāgamaggaṃ pana pabbabhāgapaṭipadaṇca sandhāyetam vuttam.

Tatrāyaṃ nayo – evaṃ bhikkhuṃ manussā lokuttaradhamme sambhāventi. So saddhivihārikādayo āgantvā vanditvā ṭhite pucchati “kiṃ āgatathā”ti. Manasikātabbakammaṭṭhānaṃ pucchitum, bhanteti. Nisīdatha, khaṇe neva arahattaṃ pāpetum samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmīti vatvā vadati – “idha bhikkhu attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisīno mūlakammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tassa taṃ manasikaroto obhāso uppajjati. Ayaṃ paṭhamamaggo nāma. So dutiyaṃ obhāsaññaṃ nibbatteti, dutiyamaggo adhigato hoti, evaṃ tatiyaṇca catutthaṇca. Ettāvataṃ maggappatto ceva phalappatto ca hoti”ti. Atha te bhikkhū “akhīṇāsavo nāma evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetum na sakkoti, addhāyaṃ khīṇāsavo”ti niṭṭham gacchanti.

So aparena samayena kālam karoti. Samantā bhikkhācāragāmehi manussā āgantvā pucchanti “kenaci, bhante, therō pañham pucchito”ti. Upāsakā pubbeva therena pañho kathito amhākanti. Te pupphamaṇḍapaṃ pupphakūṭāgāraṃ sajjetvā suvaṇṇena akkhipidhānamukhapidhānādiṃ karitvā gandhamālādīhi pūjetvā sattāham sādhu kīḷikam kīḷetvā jhāpetvā aṭṭhīni ādāya cetiyaṃ karonti. Aññe āgantukā vihāraṃ āgantvā pāde dhovitvā “mahātheraṃ passissāma, kahaṃ, āvuso, mahāthero”ti pucchanti. Parinibbuto, bhanteti. Dukkaraṃ, āvuso, therena kataṃ maggaphalāni nibbattentena, pañham pucchittha, āvusoti. Bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento iminā niyāmena kathesi, bhanteti. Na eso, āvuso, maggo, vipassanupakkilesa nāmesa, na tumhe jānittha, puthujjano, āvuso, theroti. Te kalaham karontā utṭhahitvā “sakalavihāre bhikkhū ca bhikkhācāragāmesu manussā ca na jānanti, tumhe yeva jānātha. Kataramaggena tumhe āgatā, kiṃ vo vihāradvāre cetiyaṃ na diṭṭha”nti. Evaṃvādīnaṃ pana bhikkhūnaṃ satam vā, hotu sahassam vā, yāva taṃ laddhiṃ nappajahanti, saggopi maggopi vāritoyeva.

Aparopi tādisova kammaṭṭhānaṃ kathento evaṃ katheti – citteneva tīsu uddhanesu tīṇi kapallāni āropetvā heṭṭhā aggim katvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā kapallesu pakkhipitvā citteneva daṇḍakena parivattetvā parivattetvā bhajjitabbaṃ, yā jhāyamāne chārikā hoti, sā mukhavātena palāsetabbā. Ettakena dhūtapāpo nāmesa samaṇo hoti. Sesam purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Aparo evaṃ katheti – citteneva mahācāṭim ṭhapetvā matthum yojetvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā tattha pakkhipitvā matthum otāretvā manthitabbaṃ.

Mathiyamānaṃ vilīyati, vilīne upari pheṇo uggacchati. So pheṇo paribhuñjitabbo. Ettāvataṃ vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati. Ito paraṃ “atha te bhikkhū”tiādi sabbam purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

44. Idāni yo evaṃ vivādo uppajjeyya, tassa mūlaṃ dassento **chayimānī**tiādimāha. Tattha **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upatthānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthu dassanattāhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhānatitthe uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanattāhāne satthudassanattāhāne vuttaṃ sabbam karoti, aññehi ca bhikkhūhi “kasmā evaṃ karosi, na idaṃ vaṭṭati, sammāsabuddhassa nāma lajjitum vaṭṭati”ti vutte “tūṇhī hoti, kiṃ buddho buddhoti vadasī”ti bhaṇati, ayaṃ **satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, niddāyati vā sallapento vā nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti na dhāreti, “kiṃ dhamme agāraṃ karosi”ti vutte “tūṇhī hoti, dhammo dhammoti vadasi, kiṃ dhammo nāmā”ti vadati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma.

Yo pana therena bhikkhunā anajjhittṭho dhammaṃ deseti, nisīdati pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, “bhikkhusaṅghassa lajjitum vaṭṭati”ti vuttepi “tūṇhī hoti, saṅgho saṅghoti vadasi, kiṃ saṅgho, migasaṅgho ajasaṅgho”tiādīni vadati, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārove kate saṅghe katoyeva hoti. Tisso sikkhā pana aparipūrayamānova **sikkhāya na paripūrakārī** nāma.

Ajjhattaṃ vāti attani vā attano parisāya vā. **Bāhiddhāti** parasmim vā parassa parisāya vā.

46. Idāni ayaṃ cha ṭhānāni nissāya uppannavivādo vaḍḍhanto yāni adhikaraṇāni pāpuṇāti, tāni dassetuṃ **cattārimānī**tiādimāha. Tattha vūpasamanattāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Vivādova adhikaraṇaṃ **vivādādhikaraṇaṃ**. Itaresupi eseva nayo.

Idāni imānīpi cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhento so vivādo yehi samathehi vūpasammati, tesam dassanattam **satta kho panimeti**tiādimāha. Tattha adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā**. **Uppannuppannānanti** uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇānanti** etesaṃ vivādādhikaraṇādīnaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyāti** samanattāñceva vūpasamanattāñca. **Sammukhāvinayo dātabbo...pe... tiṇavattārakoti** ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā – adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vāti aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāratiṭṭhiājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca vibhaṅge dveti satta āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha **vivādādhikaraṇaṃ** dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmim vihare uppannaṃ, tasmimyeva vā, aññattha vūpasametum gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā gaṇena vā vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne pana tasmim yā

saṅghasammukhatā dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo saṅghasammukhatā. Sametabbassa vatthuno bhūtata dhammasammukhatā. Yathā taṃ sametabbam, tatheva samanāṃ vinayasammukhatā. Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesāṃ ubhinnaṃ attapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū “na mayaṃ sakkoma vūpasametu”nti saṅghasseva niyyātentī. Tato saṅgho pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhakaṃ sammannitvā tena gulhakavivatakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhesu aññataravasena salākāṃ gāhetvā sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādīno vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikāya kammassa karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūlḥavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesāṃ vacanaṃ sutvā, sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhamsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmim puggale kassaci anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre “saratāyasmā evarūpiṃ āpatti”nti bhikkhūhi vuccamāno – “ummattakena me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmī”ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanattḥāya amūlḥavinayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kammena amūlḥavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūlḥavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūlḥavinaye puna tasmim puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenāññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa – “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati, sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissati”ti maññaṃāno saṅgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassa pāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavattḥārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinayo tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesāṃ sammukhatā. Sesāṃ vuttanayameva. Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhatā parihāyati. Yaṃ panettha “ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ apanno”ti ca, āma “passāmī”ti ca paṭiññātāya ”āyatim samvareyyāsī”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṅghādisese parivāsādiyācānā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahum assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhalattāya samvatteyyā”ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā

tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na me taṃ khamatī”ti evaṃ diṭṭhāvikkammaṃ akatvā “dukkataṃ kammaṃ puna kātappaṃ kamma”nti na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesampi ṭhapetvā thullavajjaṅca ghipaṭisaṃyuttaṅca sabbāpattiyo vutṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayena.

Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ “uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo...pe... tiṇavatthārako”ti. Ayamettha vinicchayanayo, vitthāro pana samathakkhandhake (cūlava. 185) āgatoyeva. Vinicchayopissa **samantapāsādikāya** vutto.

47. Yo panāyaṃ imasmiṃ sutte “idhānanda, bhikkhū vivadanti”tiādiko vitthāro vutto, so etena nayena saṅkhepatova vuttoti veditabbo. Tattha **dhammoti**ādisu suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammaṃpathā **dhammo**, akusalakammaṃpathā **adhammo**. Tathā “cattāro satipaṭṭhānā”ti heṭṭhā āgatā sattatimsa bodhipakkhiyadhammā, tayo satipaṭṭhānā tayo sammappadhānā tayo iddhipādā cha indriyāni cha balāni aṭṭha bojjhaṅgā navaṅgiko maggo cāti, cattāro upādānā pañca nīvaraṇānītiādayo saṅkaliṭṭhadhammā cāti ayaṃ adhammo.

Tattha yaṃkiñci ekaṃ adhammakotṭhāsaṃ gahetvā “imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāma, evaṃ amhākaṃ ācariyakulaṃ niyyānikaṃ bhavissati, mayaṅca loke pākātā bhavissāma”ti taṃ adhammaṃ “dhammo aya”nti kathentā dhammoti vivadanti. Tattheva dhammakotṭhāsesu ekaṃ gahetvā “adhammo aya”nti kathentā adhammoti vivadanti.

Vinayapariyāyena pana bhūtena vatthunā codetvā sāretvā yathāpaṭiññāya kātābbakammaṃ **dhammo** nāma, abhūtena pana vatthunā acodetvā asāretvā apaṭiññāya kātābbakammaṃ **adhammo** nāma. Tesupi adhammaṃ “dhammo aya”nti kathentā dhammoti vivadanti, “adhammo aya”nti kathentā adhammoti vivadanti.

Suttantapariyāyena pana rāgavinayo dosavinayo mohavinayo saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti ayaṃ **vinayo** nāma, rāgādīnaṃ avinayo asaṃvaro appahānaṃ appaṭisaṅkhāti ayaṃ **avinayo** nāma. Vinayapariyāyena vatthusampatti ṇattisampatti anusāvanasampatti sīmasampatti parisasampattīti ayaṃ **vinayo** nāma, vatthuvipatti...pe... parisavipattīti ayaṃ **avinayo** nāma. Tesupi yaṃkiñci avinayaṃ “vinayo aya”nti kathentā vinayoti vivadanti, vinayaṃ avinayoti kathentā avinayoti vivadanti.

Dhammanetti samanumajjitabbāti dhammarajju anumajjitabbā ṇāṇena ghaṃsitabbā upaparikkhitabbā. Sā panesā dhammanetti “iti kho vaccha ime dasa dhammā akusalā dasa dhammā kusalā”ti evaṃ mahāvaccagottasutte (ma. ni. 2.194) āgatāti vuttā. Sā eva vā hotu, yo vā idha dhammoti ca vinayo ca vutto. **Yathā tattha sametīti** yathā tāya dhammanettiyā sameti, “dhammo dhammova hoti, adhammo adhammova, vinayo vinayova hoti, avinayo avinayova”. **Tathā tanti** evaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbā. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha vivādādhikaraṇameva dassitaṃ, sammukhāvinayo pana na kismiñci adhikaraṇe na labbhati.

48. Taṃ panetaṃ yasmā dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca, tasmā heṭṭhā mātikāya ṭhapitānukkamena idāni sativinayassa vāre pattepi taṃ avatvā vivādādhikaraṇayeva tāva dutiyasamathaṃ dassento **kathaṅcānanda**, **yebhuyyasikā**tiādimāha. Tattha **bahutarā**ti antamaso dvīhi tīhipi atirekatarā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

49. Idāni heṭṭhā avitthāritaṃ sativinayaṃ ādiṃ katvā vitthāritāvasesasamathe paṭipāṭiyā vitthāretuṃ **kathaṅcānanda**, **sativinayoti**ādimāha. Tattha **pārājikasāmantena** vāti dve sāmāntāni khandhasāmāntaṅca āpattisāmāntaṅca. Tattha pārājikāpattikkhandho saṅghādisesāpattikkhandho thullaccaya-pācittiya-pāṭidesanīya-dukkata-

dubbhāsītāpattikkhandhoti evaṃ purimassa pacchimakhandhaṃ khandhasāmantam nāma hoti. Paṭhamapārājikassa pana pubbabhāge dukkaṭam, sesānam thullaccayanti idaṃ āpattisāmantam nāma. Tattha khandhasāmante pārājikasāmantam garukāpatti nāma hoti. **Saratāyasmāti** saratu āyasmā. **Ekaccānam adhikaraṇānanti** idha anuvādādhikaraṇameva dassitam.

50. Bhāsītaparikkantanti vācāya bhāsītam kāyena ca parikkantam, parakkamitvā katanti attho. **Ekaccānanti** idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhippetam. Paṭiññātakaraṇe “ekaccāna”nti āpattādhikaraṇam dassitam.

52. Davāti sahasā. **Ravāti** aññaṃ bhaṇitukāmena aññaṃ vuttam. **Evaṃ kho, ānanda, tassapāpiyasikā hotīti** tassapuggalassa pāpussannatā pāpiyasikā hoti. Iminā kammassa vatthu dassitam. Evarūpassa hi puggalassa kammaṃ kāttabbam. Kammena hi adhikaraṇassa vūpasamo hoti, na puggalassa pāpussannatāya. Idhāpi ca anuvādādhikaraṇameva adhikaraṇanti vedītabbam.

53. Kathaṅcānanda, tiṇavatthārakoti ettha idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttam. Yathā hi gūtham vā muttam vā ghaṭṭiyamānam duggandhatāya bādhati, tiṇehi avattharivā suppaṭicchādītassa panassa so gandho na bādhati, evameva yaṃ adhikaraṇam mūlānumūlam gantvā vūpasamiyamānam kakkhalattāya vālattāya bhedāya saṃvattati, tam iminā kammena vūpasantam gūtham viya tiṇavatthārakena paṭicchannam vūpasantam hotīti idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttam. Tassa **idhānanda, bhikkhūnam bhaṇḍanajātānanti** ādivacanena ākāramattameva dassitam, khandhake āgatāyeva panettha kammavācā pamānam. **Ṭhapetvā thullavajjam ṭhapetvā ghipaṭisaṃyuttanti**. Ettha pana **thullavajjanti** thullavajjam pārājikañceva saṅghādisesañca. **Ghipaṭisaṃyuttanti** gihīnam hīnena khumsanavambhanadhammikapaṭissavesu āpannā āpatti. **Adhikaraṇānanti** idha āpattādhikaraṇameva vedītabbam. Kiccādhikaraṇassa pana vasena idha na kiñci vuttam. Kiñcāpi na vuttam, sammukhāvīnayeveva panassa vūpasamo hotīti vedītabbo.

54. Chayime, ānanda, dhammā saraṇīyāti heṭṭhā kalahavasena suttam āraddham, upari saraṇīyadhammā āgatā. Iti yathānusandhināva desanā gatā hoti. Heṭṭhā kosambiyasutte (ma. ni. 1.498-500) pana sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, imasmim sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti vedītabbā. **Aṇunti** appasāvajjam. **Thūlanti** mahāsāvajjam. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāmagāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Evaṃme sutanti sunakkhattasuttam. Tattha **aññāti** arahattam. **Byākatāti** khīṇā jātītiādīhi catūhi padehi kathitā. **Adhimānenāti** appatte pattasaññino, anadhigate adhigatasaññino hutvā adhigatam amhehīti mānena byākarimṣu.

56. Evañcettha sunakkhatta tathāgatassa hotīti sunakkhatta ettha etesaṃ bhikkhūnam pañhabyākarāṇe – “idaṃ thānam etesaṃ avibhūtam andhakāram, tenime anadhigate adhigatasaññino, handa nesaṃ visodhetvā pākātam katvā dhammam desemi”ti, evañca tathāgatassa hoti. **Atha ca panidhekacce...pe... tassapi hoti aññathattanti** bhagavā paṭipannakānam dhammam deseti. Yattha pana icchācāre thitā ekacce moghapurisā hontī, tatra bhagavā passati – “ime imaṃ pañham uggahetvā ajānitvāva jānantā viya appatte pattasaññino hutvā gāmanigamādīsū visevamānā vicarissanti, tam nesaṃ bhavissati dīgharattam ahitāya dukkhāyā”ti evamassāyam icchācāre thitānam kāraṇā paṭipannakānampi

atthāya “dhammaṃ desissāmī”ti uppannassa cittassa aññathābhāvo hoti. Taṃ sandhāyetam vuttam.

58. Lokāmisādhimuttoti vaṭṭāmisā-kāmāmisā-lokāmisābhūtesu pañcasu kāmagaṇesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Tappatirūpīti** kāmagaṇasabhāgā. **Āneñjapaṭisaṃyuttāyāti** āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāya. **Samseyyāti** katheyya. **Āneñjasamyojanena hi kho visamṃyuttoti** āneñjasamāpattisaṃyojanena visamṃsattho. **Lokāmisādhimuttoti** evarūpo hi lūkhacivaradharo mattikāpattam ādāya attano sadisehi katipayehi saddhim paccantajanapadam gacchati, gāmaṃ piṇḍāya pavittakāle manussā disvā “mahāpaṃsukulikā āgatā”ti yāgubhattādīni sampādetvā sakkaccaṃ dānaṃ denti, bhattakicce nitthite anumodanaṃ sutvā – “svepi, bhante, idheva piṇḍāya pavisathā”ti vadanti. Alaṃ upāsakā, ajjāpi vo bahūnaṃ dinnanti. Tena hi, bhante, antovassaṃ idha vaseyyāthāti adhivāsetvā vihāramaggaṃ pucchitvā vihāraṃ gacchanti. Tattha senāsaṃ gahetvā pattacīvaraṃ paṭisaṃenti. Sāyaṃ eko āvāsiko te bhikkhū pucchati “kattha piṇḍāya caritthā”ti? Asukagāmeti. Bhikkhāsampannāti? Āma evarūpā nāma manussānaṃ saddhā hoti. “Ajjeva nu kho ete edisā, niccampi edisā”ti? Saddhā te manussā niccampi edisā, te nissāyeva ayaṃ vihāro vadḍhatīti. Tato te paṃsukulikā punappunaṃ tesam vaṇṇaṃ kathenti, dīvasāvasesaṃ kathetvā rattimpi kathenti. Ettāvata icchācāre tthitassa sīsaṃ nikkhantaṃ hoti udaraṃ phālitaṃ. Evaṃ lokāmisādhimutto veditabbo.

59. Idāni āneñjasamāpattilābhim adhimānikaṃ dassento **thānaṃ kho panēti**ādimāha. **Āneñjādhimuttassāti** kilesasiñcanavirahitāsu heṭṭhimāsu chasu samāpattīsu adhimuttassa tanninnassa taggaruno tappabbhārasa. **Se pavutteti** taṃ pavuttaṃ. Cha samāpattilābhino hi adhimānikassa pañcakāmaguṇāmisabandhanā patitapaṇḍupalāso viya upatthāti. Tenetaṃ vuttaṃ.

60. Idāni ākiñcaññāyatanaṃ samāpatti lābhino adhimānikassa nighaṃsaṃ dassetuṃ **thānaṃ kho panēti**ādimāha. Tattha **dvedhā bhinnāti** majjhe bhinnā. **Appaṭisaṃdhikāti** khuddakā mutthipāsānamattā jatunā vā silesena vā allīyāpetvā paṭisaṃdhātuṃ sakkā. Mahantaṃ pana kuṭāgārappamaṇaṃ sandhāyetam vuttaṃ. **Se bhinneti** taṃ bhinnaṃ. Upari samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti dvedhābhinnā selā viya hoti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

61. Idāni nevaññānāsāññāyatanaṃ lābhino adhimānikassa ca nighaṃsaṃ dassento **thānaṃ kho panēti**ādimāha. Tattha **se vanteti** taṃ vantaṃ. Aṭṭhasamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpattiyo vantaṃ adisā hutvā upatthahanti, puna samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

62. Idāni khīṇāsavassa nighaṃsaṃ dassento **thānaṃ kho panēti**ādimāha. Tattha **se ucchinnamūleti** so ucchinnamūlo. Upari samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti mūlacchinnatālo viya upatthāti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

63. Thānaṃ kho panēti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā hi samāpattilābhino adhimānikassapi khīṇāsavassapi nighaṃso kathito, sukkhavipassakassa pana adhimānikassapi khīṇāsavassapi na kathito. Tesam dvinnampi nighaṃsaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Taṃ pana paṭikkhittaṃ. Samāpattilābhino hi adhimānikassa nighaṃse kathite sukkhavipassakassapi adhimānikassa kathitova hoti, samāpattilābhino ca khīṇāsavassa kathite sukkhavipassakakhīṇāsavassa kathitova hoti. Etesaṃ pana dvinnaṃ bhikkhūnaṃ sappāyāsappāyaṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha siyā – puthujjanassa tāva ārammaṇaṃ asappāyaṃ hotu, khīṇāsavassa kathaṃ asappāyanti. Yadaḅgena puthujjanassa asappāyaṃ, tadaggena khīṇāsavassāpi asappāyameva.

Visaṃ nāma jānitvā khāditampi ajānitvā khāditampi visameva. Na hi khīṇāsavenapi “aham khīṇāsavo”ti asaṃvutena bhavitabbaṃ. Khīṇāsavenapi yuttapayutteneva bhavituṃ vaṭṭati.

64. Tattha **samaṇenāti** buddhasamaṇena. **Chandarāgabyāpādenāti** so avijjāsāṅkhāto visadoso chandarāgena ca byāpādena ca ruppati kuppati. **Asappāyānīti** avaḍḍhikarāni ārammaṇāni. **Anuddhamseyyāti** soseyya milāpeyya. **Saupādisesanti** sagahaṇasesaṃ, upāditabbaṃ gaṇhitabbaṃ idha upādīti vuttaṃ. **Analaṅca te antarāyāyāti** jīvitantarāyaṃ te kātuṃ asamatthaṃ. **Rajosūkanti** rajo ca vīhisukādi ca sūkaṃ. **Asu ca visadosoti** so ca visadoso. **Tadubhayenāti** yā sā asappāyakiriyā ca yo visadoso ca, tena ubhayena. **Puthuttanti** mahantabhāvaṃ.

Evameva khoti ettha saupādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo, asappāyakiriyāya ṭhitabhāvo viya chasu dvāresu asaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ gate maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ, maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya aññatarāya garukāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā āpajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukkapakkhepi imināva nayena opammaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

65. **Satiyāyetaṃadhivacananti** ettha sati paññāgatikā. Lokikāya paññāya lokikā hoti, lokuttarāya lokuttarā. **Ariyāyetaṃ paññāyāti** parisuddhāya vipassanāpaññāya.

Idāni khīṇāsavassa balaṃ dassento **so vatāti**ādimāha. Tattha **saṃvutakārīti** pihitakārī. **Itividditvā nirupadhīti** evaṃ jānitvā kilesupadhipahānā nirupadhi hoti, nirupādānoti attho. **Upadhisaṅkhaye vimuttoti** upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne ārammaṇato vimutto. **Upadhisminti** kāmupadhismiṃ. **Kāyaṃ upasaṃharissatīti** kāyaṃ allīyāpessati. Idaṃ vuttaṃ hoti – taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto khīṇāsavo pañca kāmagaṇe sevitum, kāyaṃ vā upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sunakkhattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. **Evame** sutanti āneñjasappāyasuttaṃ. Tattha **aniccāti** hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Kāmāti** vatthukāmāpi kilesakāmāpi. **Tucchāti** niccasārādhuvasāraattasāravirahitattā rittā, na pana natthīti gahetabbā. Na hi tucchamuṭṭhīti vutte muṭṭhi nāma natthīti vuttaṃ hoti. Yassa pana abbhantare kiñci natthi, so vuccati tuccho. **Musāti** nāsanakā. **Mosadhammāti** nassanasabhāvā, khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca na paññāyittha, katipāheneva supinake diṭṭhā viya nassanti na paññāyanti. Tena vuttaṃ “mosadhammā”ti, **māyākatametanti** yathā māyāya udakaṃ maṇīti katvā dassitaṃ, badaripaṇṇaṃ kahāpaṇoti katvā dassitaṃ, aññaṃ vā pana evarūpaṃ dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati, upacārātikkamato paṭṭhāya pākatikameva paññāyati. Evaṃ kāmāpi ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena “māyākata”nti vuttā. Yathā ca māyākāro udakādīni maṇīādīnaṃ vasena dassento vañceti, evaṃ kāmāpi aniccādīni niccādisabhāvaṃ dassentā vañcentīti vañcanakaṭṭhenapi “māyākata”nti vuttā. **Bālālāpananti** mayhaṃ putto, mayhaṃ dhītā, mayhaṃ hiraññaṃ mayhaṃ suvaṇṇanti evaṃ bālānaṃ lāpanato bālālāpanaṃ. **Diṭṭhadhammikā kāmāti** mānusakā pañca kāmagaṇā. **Samparāyikāti** te ṭhapetvā avasesā. **Diṭṭhadhammikā. Kāmasaññāti** mānusake kāme ārabha uppannasaññā. **Ubhayametaṃ mārādheyyanti** ete kāmā ca kāmasaññā ca ubhayampi mārādheyyaṃ. Yehi ubhayametaṃ gahitaṃ, tesañhi upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya “ubhayametaṃ mārādheyya”nti vuttaṃ.

Mārassesa visayotiādīsupi yathā coḷassa visayo coḷavisayo, paṇḍassa visayo paṇḍavisayo, saṃvarānaṃ visayo saṃvaravisayoti pavattanatṭhānaṃ visayoti vuccati, evaṃ

yehi ete kāmā gahitā, tesam upari māro vasam vatteti. Tam sandhāya **mārassesa visayoti** vuttam. Pañca pana kāmagaṇe nivāpabijam viya vippakiranto māro gacchati. Yehi pana te gahitā, tesam upari māro vasam vatteti. Tam sandhāya **mārassesa nivāpoti** vuttam. Yathā ca yattha hatthiādayo vasam vattenti, so hatthigocarō assagocarō ajagocaroti vuccati, evam yehi ete kāmā gahitā, tesu māro vasam vatteti. Tam sandhāya **mārassesa gocaroti** vuttam.

Etthāti etesu kāmesu. **Mānasāti** cittasambhūtā. Tattha siyā – duvidhe tāva kāme ārabha abhijjhānalakkhaṇā abhijjhā, karaṇuttariyalakkhaṇo sārāmbho ca uppajjatu, byāpādo katham uppajjatīti? Mamāyite vatthusmiṃ acchinnepi socanti, acchijjantepepi socanti, acchinnasaṅkinopi socanti, yo evarūpo cittassa āghātoti evam uppajjati. **Teva ariyasāvakkassāti** te ariyasāvakkassa. Vakāro āgamasandhimattam hoti. **Idha manusikkhatoti** imasmim sāsane sikkhantassa te tayopi kilesā antarāyakarā honti. **Abhibhuyya lokanti** kāmālokaṃ abhibhavivā. **Adhiṭṭhāya manasāti** jhānārammaṇacittena adhiṭṭhahivā. **Aparittanti** kāmāvacaracittam parittam nāma, tassa paṭikkhepena mahaggaṭam aparittam nāma. **Pamāṇantipi** kāmāvacarameva, rūpāvacaram arūpāvacaram **appamāṇam**. **Subhāvitanti** pana etam kāmāvacarādīnam nāmaṃ na hoti, lokuttarassevetaṃ nāmaṃ. Tasmā etassa vasena aparittam appamāṇam subhāvitanti sabbam lokuttarameva vaṭṭati.

Tabbahulavihārinoti kāmapaṭibāhanena tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. **Āyatane cittaṃ pasīdatīti** kāraṇe cittaṃ pasīdati. Kim panettha kāraṇam? Arahattam vā, arahattassa vipassanam vā, catutthajjhānam vā, catutthajjhānassa upacāram vā. **Sampasāde satīti** ettha duvidho sampasādo adhimokkhasampasādo ca paṭilābhasampasādo ca. Arahattassa hi vipassanam paṭṭhapetvā viharato mahābhūtādīsu upaṭṭhahantesu yenime nīhārena mahābhūtā upaṭṭhahanti, upādārūpā upaṭṭhahanti nāmarūpā upaṭṭhahanti, paccayā sabbathā upaṭṭhahanti, lakkhaṇārammaṇā vipassanā upaṭṭhahati, ajjeva arahattam gaṇhissāmīti appaṭiladdheyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkham paṭilabhati. Tatiyajjhānam vā pādakam katvā catutthajjhānatthāya kasiṇaparikkammaṃ karontassa nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato yenime nīhārena nīvaraṇā vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, satī santiṭṭhati, saṅkhāragatam vā vibhūtam pākātam hutvā dibbacakkhukassa paraloko viya upaṭṭhāti, cittuppādo lepapiṇḍe laggamāno viya upacārena samādhiyati, ajjeva catutthajjhānam nibbattessāmīti appaṭiladdheyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkham paṭilabhati. Ayam **adhimokkhasampasādo** nāma. Tasmim sampasāde satī. Yo pana arahattam vā paṭilabhati catutthajjhānam vā, tassa cittaṃ vippasannam hotiyeva. Idha pana “āyatane cittaṃ pasīdatī”ti vacanato arahattavipassanāya ceva catutthajjhānūpacārassa ca paṭilābho **paṭilābhasampasādoti** vedītabbo. Vipassanā hi paññāya adhimuccanassa kāraṇam, upacāram āneñjasamāpattiyā.

Etarahi vā āneñjam samāpajjati. Paññāya vā adhimuccatīti ettha etarahi vā paññāya adhimuccati, āneñjam vā samāpajjatīti evam padaparivattanam katvā attho vedītabbo. Idañhi vuttam hoti – tasmim sampasāde satī etarahi vā paññāya adhimuccati, arahattam sacchikarotīti attho. Tam anabhisambhūṇanto āneñjam vā samāpajjati, atha vā **paññāya vā adhimuccatīti** arahattamaggam bhāveti, tam anabhisambhūṇanto āneñjam vā samāpajjati. Arahattamaggam bhāvetum asakkonto etarahi catusaccam vā sacchikaroti. Tam anabhisambhūṇanto āneñjam vā samāpajjatīti.

Tatrāyam nayo – idha bhikkhu tatiyajjhānam pādakam katvā catutthajjhānassa kasiṇaparikkammaṃ karoti. Tassa nīvaraṇā vikkhambhanti, satī santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So rūpārūpam parigaṇhāti, paccayam parigaṇhāti, lakkhaṇārammaṇikam vipassanam vavatthapeti, tassa evam hoti – “upacārena me jhānam visesabhāgiyam bhavēyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyam nam karissāmī”ti vipassanam vaḍḍhetvā arahattam sacchikaroti. Ettakenassa kiccam katam nāma hoti. Arahattam sacchikātum asakkonto pana tato osakkitamānaso antarā na tiṭṭhati, catutthajjhānam

samāpajjatiyeva. Yathā kiṃ? Yathā puriso “vanamahimsaṃ ghātessāmi”ti sattim gahetvā anubandhanto sace taṃ ghāteṭi, sakalagāmaṃvāsino tosessati, asakkonto pana antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghāteṭvā kājaṃ pūreṭvā etiyeva.

Tattha purisassa sattim gahetvā vanamahimsānubandhanaṃ viya imassa bhikkhuno tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa parikkamma karaṇaṃ, vanamahimsasghātaṇaṃ viya – “nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato visesabhāgiyaṃ bhavēyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmi”ti vipassanaṃ vaddeṭvā arahattassa sacchikaraṇaṃ, mahimsaṃ ghāteṭuṃ asakkontassa antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghāteṭvā kājaṃ pūreṭvā gamaṇaṃ viya arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa, tato osakkivā catutthajjhānasamāpajjanaṃ veditabbaṃ. Maggabhāvanā catusaccasacchikiriyāyojanāsupi eseṃa nayo.

Idāni arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa nibbattaṭṭhānaṃ dassento **kāyassa bheda**tiādīmāha. Tattha **yanti** yena kāraṇena taṃ saṃvattanikaṃ viññānaṃ assa āneñjūpaṃ, taṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Ettha ca **taṃsaṃvattanika**nti tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ. Yena vipākaviññānaṃ so bhikkhu saṃvattati nibbattati, taṃ viññānaṃ. **Āneñjūpa**nti kusalaṇeñjasabhāvūpaṃ assa, tādisameva bhavēyyāti attho. Keci kusalaviññānaṃ vadanti. Yaṃ tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ upapattihetubhūtaṃ kusalaviññānaṃ āneñjūpaṃ assa, vipākakālepi tannāmakameva assāti attho. So paṇāyamaṭṭho – “puññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, puññūpaṃ hoti viññānaṃ. Apuññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, apuññūpaṃ hoti viññānaṃ. Āneñjaṃ ce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, āneñjūpaṃ hoti viññānaṃ”nti (saṃ. ni. 2.51) iminā nayena veditabbo. **Āneñjasappāyāti** āneñjassa catutthajjhānassa sappāyā. Na kevalaṅca sā āneñjasseva, upari arahattassāpi sappāyāva upakārabhūtāyevāti veditabbā. Iti imasmim paṭhamakaāneñje samādhivasena osakkaṇā kathitā.

67. Iti paṭisaṅcikkhatīti catutthajjhānaṃ patvā evaṃ paṭisaṅcikkhati. Ayañhi bhikkhu heṭṭhimena bhikkhunā paññavantataro tassa ca bhikkhuno attano cāti dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Tabbahulavihārinoti** rūpaṭiḃāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjati**ti ākāsaṇaṅcāyatāneñjaṃ samāpajjati. Sesāṃ purimasadisameva. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha visesamattameva pana vakkhāma. Iti imasmim dutiyaāneñje vipassanāvasena osakkaṇā kathitā, “yaṃkiñci rūpa”nti evaṃ vipassanāmaggaṃ dassentena kathitāti attho.

Iti paṭisaṅcikkhatīti ākāsaṇaṅcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisaṅcikkhati. Ayañhi heṭṭhā dvīhi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Ubhayametā aniccanti** ettha aṭṭha ekekakoṭṭhāsā ditṭhadhammikasaṃparāyikavasena pana saṅkhipivā ubhayanti vuttaṃ. **Nālaṃ abhinanditunti** taṇhādītṭhivasena abhinanditūṃ na yuttaṃ. Sesapadadvayepi eseṃa nayo. **Tabbahulavihārinoti** kāmaṭiḃāhanena ca rūpaṭiḃāhanena ca tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjati**ti viññāṇaṅcāyatāneñjaṃ samāpajjati. Imasmim tatiyaāneñje vipassanāvasena osakkaṇā kathitā.

68. Iti paṭisaṅcikkhatīti viññāṇaṅcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisaṅcikkhati. Ayañhi heṭṭhā tīhi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti catunnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhanti**ti yaṃ ākiñcaññāyatanaṃ patvā eṭā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Etāṃ santāṃ etāṃ paṇīti**ti etāṃ aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca **santāṃ**, atappakāṭṭhena **paṇīti**. **Tabbahulavihārinoti** tāsāṃ saññānaṃ paṭiḃāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmim paṭhamākiñcaññāyatane samādhivasena osakkaṇā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā catūhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti pañcannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Attena vā attaniyena vā**ti ahaṃ mamāti gahetabbena suññaṃ tucchaṃ rittamaṃ. Evamettha dvikoṭikā suññatā dassitā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadañca imañca suññatapaṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmimṃ dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā.

70. Itipaṭisañcikkhatīti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā pañcahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti channampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmimṃ, na ca mama kvacani kismiñcikiñcanaṃ natthī**ti ettha pana catukoṭikā suññatā kathitā. Kathamaṃ? Ayañhi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, attano bhātīṭṭhāne bhātaraṃ sahāyatṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upagantvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mama – saddaṃ tāva ṭhapetvā na ca kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama – saddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanaṃ natthī**ti so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passati. Attano bhātīṭṭhāne bhātaraṃ sahāyatṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadaṃ imaṃ catukoṭisuññatañca bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmimṃ tatiyākiñcaññāyatane vipassanāvaseneva osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti ākiñcaññāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā chahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti sattannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī**ti yaṃ nevasaññānāsaññāyatanam patvā ettha etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Tabbahulavihārinoti** tāsamaññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmimṃ nevasaññānāsaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

71. No cassa no ca me siyāti sace mayhaṃ pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ na āyūhitaṃ assa, yaṃ me idaṃ etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ etaṃ me na siyā nappavatteyyāti attho. **Na bhavissatī**ti sace etarahi pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ āyūhitaṃ na bhavissati. **Na me bhavissatī**ti tasmimṃ asati anāgate me pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī**ti yaṃ atthi yaṃ bhūtaṃ etarahi khandhapañcakaṃ, taṃ pajahāmi. **Evaṃupekkhaṃ paṭilabhatī**ti so bhikkhu evaṃ vipassanupekkhaṃ labhatīti attho.

Parinibbāyeyya nu kho so, bhante, bhikkhu na vā parinibbāyeyyāti kiṃ pucchāmīti pucchati, tatiyājjhānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa arahattampi osakkanāpi paṭipadāpi paṭisandhipi kathitā, tathā catutthājjhānādīni pādakāni katvā ṭhitānaṃ, nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ṭhitassa na kiñci kathitaṃ, taṃ pucchāmīti pucchati. **Apetthāti** api ettha. **So taṃ upekkhaṃ abhinandatī**ti so taṃ vipassanupekkhaṃ taṃhādīṭṭhiabhinandanāhi abhinandati. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tannissitaṃ hoti viññāṇanti**ti viññāṇam vipassanānissitaṃ hoti. **Tadupādānanti**ti yaṃ nikantiviññāṇam, taṃ tassa upādānaṃ nāma gahaṇam nāma hoti. **Saupādānoti**ti sagahaṇo. **Na parinibbāyatī**ti vipassanāya sālāyo bhikkhu mama sāsane na parinibbāyati. Yo pana vihārapariveṇaupatṭhākādīsū sālāyo, tasmimṃ vattabbameva natthīti dasseti. **Kahaṃ panāti?** Kattha pana? **Upādiyamānoupādiyatī**ti paṭisandhim gaṇhamāno gaṇhāti. **Upādānasetṭhaṃ kira so, bhanteti**, bhante, so kira bhikkhu gahetabbaṭṭhānaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ bhavaṃ

upādiyati, seṭṭhabhave paṭisandhiṃ gaṇhātīti attho. Iminā tassa bhikkhuno paṭisandhi kathitā. Idānissa arahattaṃ kathetuṃ **idhānandāti**ādīmāha.

73.Nissāya nissāyāti taṃ taṃ samāpattiṃ nissāya. **Oghassa nittharaṇā akkhātāti** oghataraṇaṃ kathitaṃ, tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitā...pe... nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitāti vadati.

Katamo pana, bhante, ariyo vimokkhoti idha kiṃ pucchati? Samāpattiṃ tāva padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ gaṇhanto bhikkhu nāvaṃ vā uḷumpādīni vā nissāya mahoghaṃ taritvā pāraṃ gacchanto viya na kilamati. Sukkhavipassako pana pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsivā arahattaṃ gaṇhanto bāhubalena sotaṃ chinditvā pāraṃ gacchanto viya kilamati. Iti imassa sukkhavipassakassa arahattaṃ pucchāmīti pucchati. **Ariyasāvako**ti sukkhavipassako ariyasāvako. Ayañhi heṭṭhā aṭṭhahi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Esa sakkāyo yāvatā sakkāyoti** yattako tebhūmakavattasaṅkhāto sakkāyo nāma atthi, sabbopi so esa sakkāyo, na ito paraṃ sakkāyo atthīti paṭisaṅcikkhati.

Etamamataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti yo pana cittaṃ anupādāvimokkho nāma, etaṃ amataṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ paṭisaṅcikkhati. Aññattha ca “anupādā cittassa vimokkho”ti nibbānaṃ vuccati. Imasmiṃ pana sutte sukkhavipassakassa arahattaṃ kathitaṃ. Sesam sabbattha uttānameva.

Kevalaṃ pana imasmiṃ sutte sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Tatiyaṃ jhānaṃ tāva pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ, tathā catutthajjhānaṃ, tathā ākāsaññāyatanam. Viññāṇaṅcāyatanam pana padaṭṭhānaṃ katvā ṭhitānaṃ tinnaṃ bhikkhūnaṃ osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ. Tathā ākiñcaññāyatanam pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno. Nevasaññānāsaññāyatanam pādakaṃ katvā ṭhitassa pana osakkanā natthi, paṭisandhi pana arahattaṅca kathitaṃ. Sukkhavipassakassa arahattameva kathitanti. Evaṃ sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Imaṅca pana sattasu ṭhānesu osakkanam aṭṭhasu paṭisandhiṃ navasu arahattaṃ samodhānetvā kathentena imaṃ āneñjasappāyasuttaṃ sukathitaṃ nāma hotīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74.Evaṃme sutanti gaṇakamoggallānasuttaṃ. Tattha yāva **pacchimasopānakaḷevarāti** yāva paṭhamasopānaphalakā ekadivaseneva sattaḥūmiko pāsādo na sakkā kātuṃ, vatthum sodhetvā thambhussāpanato paṭṭhāya pana yāva cittaṃammakaraṇā anupubbakiriya cetha paññāyatīti dasseti. **Yadidaṃ ajjheneti** tayopi vedā na sakkā ekadivaseneva adhīyituṃ, etesaṃ ajjhenepi pana anupubbakiriya paññāyatīti dasseti. **Issattheti** āvudhavijjāyapi ekadivaseneva vāavedhi nāma na sakkā kātuṃ, ṭhānasampādanamuṭṭhikaraṇādīhi pana etthāpi anupubbakiriya paññāyatīti dasseti. **Saṅkhāneti** gaṇanāya. Tattha anupubbakiriyaṃ attanāva dassento **evaṃ gaṇāpema**tiādīmāha.

75.Seyyathāpi brāhmaṇāti idha bhagavā yasmā bāhiraṃsamaye yathā yathā sippaṃ uggaṇhanti, tathā tathā kerāṭikā honti, tasmā attano sāsanaṃ bāhiraṃsamayena anupamētvā bhadrāassājānīyena upamento **seyyathāpi**tiādīmāha. Bhadro hi assājānīyo yasmim kāraṇaṃ damito hoti, taṃ jīvitaḥetupi nātikkamati. Evameva sāsane sammāpaṭipanno kulaputto sīlavelaṃ nātikkamati. **Mukhādhāneti** mukhaṭṭhapane.

76. Satisampajaññāya cāti satisampajaññāhi samaṅgibhāvattāya. Dve hi khīṇāsavā satatavīhārī ca nosatavīhārī ca. Tattha **satatavīhārī** yaṃkiñci kammaṃ katvāpi phalasaṃpattim samāpajjitum sakkoti, no **satatavīhārī** pana appamattakepi kicce kiccappasuto hutvā phalasaṃpattim appetuṃ na sakkoti.

Tatridaṃ vatthu – eko kira khīṇāsavattāro khīṇāsavasāmaṇeraṃ gahetvā araññāvāsam gato, tattha mahātherassa senāsanam pattam, sāmaṇerassa na pāpuṇāti, tam vitakkento thero ekadivasampi phalasaṃpattim appetuṃ nāsakkhi. Sāmaṇero pana temāsam phalasaṃpattiratīyā vītināmetvā “sappāyo, bhante, araññāvāso jāto”ti theram pucchi. Thero “na jāto, āvuso”ti āha. Iti yo evarūpo khīṇāsavo, so ime dhamme ādito paṭṭhāya āvajjitvā samāpajjitum sakkhissatīti dassento “satisampajaññāya cā”ti āha.

78. Yeme, bho gotamāti tathāgate kira kathayanteva brāhmaṇassa “ime puggalā na ārādhenti, ime ārādhenti”ti nayo udapādi, tam dassento evaṃ vattumāraddho.

Paramajjadhamesūti ajjadhammā nāma chasatthāradhammā, tesu gotamavādova, paramo uttamoti attho. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Evaṃme sutanti gopakamoggallānasuttam. Tattha **acirapariniḅbute bhagavatīti** bhagavati acirapariniḅbute, dhātubhājanīyam katvā dhammasaṅgītim kātum rājagaham āgatakāle. **Raṅṅo pajjotassa āsaṅkamānoti** caṇḍapajjoto nāmesa rājā bimbisāramahārājassa sahāyo ahosi, jīvakaṃ pesetvā bhesajjakāritakālato paṭṭhāya pana daḷhamittova jāto, so “ajātasattunā devadattassa vacanam gahetvā pitā ghātito”ti sutvā “mama piyamittam ghātetvā esa rajjam karissāmīti maññati, mayham sahāyassa sahāyānam atthikabhāvam jānāpessām”ti parisati vācam abhāsi. Tam sutvā tassa āsaṅkā uppannā. Tena vuttam “raṅṅo pajjotassa āsaṅkamāno”ti. **Kammantoti** bahinagare nagarapaṭisaṅkhārāpanatthāya kammantaṭṭhānam.

Upasaṅkamīti mayam dhammavinayasaṅgītim kāressāmāti vicarāma, ayañca mahesakkho rājavallabho saṅgahe kate veḷuvanassa ārakkham kareyyāti maññamāno upasaṅkami. **Tehi dhammehīti** tehi sabbaññutaññānadhammehi. **Sabbena sabbanti** sabbākārena sabbam. **Sabbathā sabbanti** sabbakoṭṭhāsehi sabbam. Kim pucchāmīti pucchati? Cha hi satthāro paṭhamataram appaṅṅātakulehi nikkhamitvā pabbajitā, te tathāgate dharamāneyeva kālamkatā, sāvakāpi nesaṃ appaṅṅātakuleheva pabbajitā. Te tesam accayena mahāvivādam akaṃsu. Samaṇo pana gotamo mahākulā pabbajito, tassa accayena sāvakānam mahāvivādo bhavissatīti ayam kathā sakalajambudīpam pattharamānā udapādi. Sammāsambuddhe ca dharante bhikkhūnam vivādo nāhosi. Yopi ahosi, sopi tattheva vūpasamito. Pariniḅbutakāle panassa – “aṭṭhasatṭhiyojanasatasahassubbedham sinerum apavāhitum samatthassa vātassa purato purāṇapaṇṇam kim ṭhassati, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññānam pattassa satthu alajjamāno maccurājā kassa lajjissatī”ti mahāsamvegam janetvā bhīyosomattāya bhikkhū samaggā jātā ativiya upasantupasantā, kim nu kho etanti idaṃ pucchāmīti pucchati. **Anusaṅṅāyamānoti** anusaṅṅāyamāno, katākatam janantoti attho. Anuvicaramāno vā.

80. Atthinu khoti ayampi hetṭhimapucchameva pucchati. **Appaṭisaraṇeti** appaṭisaraṇe dhammavinaye. **Ko hetu sāmaggīyāti** tumhākam samaggabhāvassa ko hetu ko paccayo. **Dhammappaṭisaraṇāti** dhammo amhākam paṭisaraṇam, dhammo avassayoti dīpeti.

81. Pavattatīti paṇaṃ hutvā āgacchati. **Āpatti hoti vītikkamoti** ubhayametam buddhassa ānātikkanameva. **Yathādhammaṃ yathānusiṭṭhaṃ kāremāti** yathā dhammo ca anusīṭṭhi ca ṭhitā, evaṃ kāremāti attho.

Na kira no bhavanto kārenti dhammo no kāretīti padadvayepi no kāro nipātamattam. Evaṃ sante na kira bhavanto kārenti, dhammova kāretīti ayamettha attho.

83. Tagghāti ekaṃse nipāto. **Kahaṃ pana bhavaṃ ānandoti** kiṃ therassa veḷuvane vasanabhāvaṃ na jānātīti? Jānāti. Veḷuvanassa pana anena ārakkhā dinnā, tasmā attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo pucchati. Kasmā pana tena tattha ārakkhā dinnā? So kira ekadivasaṃ mahākaccāyanattheraṃ gijjhakūṭā otarantaṃ disvā – “makkāṭo viya eso”ti āha. Bhagavā taṃ kathaṃ sutvā – “sace khamāpeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce khamāpeti, imasmiṃ veḷuvane gonaṅgalamakkāṭo bhavissatī”ti āha. So taṃ kathaṃ sutvā – “samaṇassa gotamassa kathāya dvedhābhāvo nāma natthi, pacchā me makkāṭabhūtakāle gocaraṭṭhānaṃ bhavissatī”ti veḷuvane nānāvidhe rukkhe ropetvā ārakkhaṃ adāsī. Aparabhāge kālam katvā makkāṭo hutvā nibbatti. “Vassakārā”ti vutte āgantvā samīpe aṭṭhāsī. **Tagghāti** sabbavāresu ekaṃsavacaneyaeva nipāto. **Taggha, bho ānandāti** evaṃ therena parisamajjhe attano ukkaṃsita bhāvaṃ ṇatvā ahampi theram ukkaṃsissāmīti evamāha.

84. Na ca kho, brāhmaṇāti thero kira cintesi “sammāsambuddhena vaṇṇitajjhānampi atthi, avañṇitajjhānampi atthi, ayam pana brāhmaṇo sabbameva vaṇṇetīti pañhaṃ viśamvādeti, na kho pana sakkā imassa mukhaṃ ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ rakkhituṃ, pañhaṃ ujum katvā kathessāmī”ti idaṃ vattuṃ āraddhaṃ. **Antaram karitvāti** abbhantaram karitvā. **Evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ vaṇṇesīti** idha sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yanno mayanti ayam kira brāhmaṇo vassakārabrāhmaṇaṃ usūyati, tena pucchitapañhassa akathanaṃ paccāsīsamāno kathitabhāvaṃ ṇatvā “vassakārena pucchitaṃ pañhaṃ punappunaṃ tassa nāmaṃ gaṇhanto vitthāretvā kathesi, mayā pucchitapañhaṃ pana yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva kathesi”ti anattamano ahosi, tasmā evamāha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. Evaṃme sutanti mahāpuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tadahūti** tasmim ahu, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti sīlena vā anasana vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayam panettha atthuddhāro – “āyāma, āvuso, kappina, uposathaṃ gamissāmā”tiādīsu hi pātīmokkhuddeso uposatho. “Aṭṭhaṅgasamannāgato kho visāke uposatho upavuttho”tiādīsu (a. ni. 8.53) sīlam. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”tiādīsu (ma. ni. 1.79) upavāso. “Uposatho nāma nāgarājā”tiādīsu (dī. ni. 2.246) pañṇatti. “Na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”tiādīsu (mahāva. 181) upavasitabbadivaso. Idhāpi soyeva adhippeto. So panesa aṭṭhamicātuddasīpannarasībhedena tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇattham **pannaraseti** vuttaṃ. Tena vuttaṃ “upavasanti etthāti uposatho”ti. Māsapuṇṇatāya puṇṇā saṃpuṇṇāti **puṇṇā**. **Mā**-iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti **puṇṇamā**. Evaṃ puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmiṃ padadvaye attho veditabbo.

Desanti kāraṇaṃ. **Tena hi tvaṃ bhikkhu sake āsane nisīditvā pucchāti** kasmā bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpesīti. Ayam kira bhikkhu saṭṭhimattānaṃ padhāniyabhikkhūnaṃ saṅghatthero saṭṭhi bhikkhū gahetvā araṇṇe vasati, te tassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭenti vāyamanti. Mahābhūtāni pariggaṇhanti upādārūpāni, nāmarūpapaccayalakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ pariggaṇhanti. Atha ne ācariyupaṭṭhānaṃ

āgantvā vanditvā nisinne thero mahābhūtapariggahādīni pucchati. Te sabbaṃ kathenti, maggaphalapañhaṃ pucchitā pana kathetuṃ na sakkonti. Atha thero cintesi – “mama santike etesaṃ ovādassa parihāni natthi, ime ca āraddhavīriyā viharanti. Kukkuṭassa pāṇiyapivanakālamattampi nesaṃ pamādakiriya natthi. Evaṃ santepi maggaphalāni nibbattetuṃ na sakkonti. Ahaṃ imesaṃ ajjhāsayaṃ na jānāmi, buddhaveneyyā ete bhavissanti, gahetvā ne satthu santikaṃ gacchāmi, atha nesaṃ satthā cariyavasena dhammaṃ desessatī”ti, te bhikkhū gahetvā satthu santikaṃ āgato.

Satthāpi sāyanhasamaye ānandattherena upanītaṃ udakaṃ ādāya sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā migāramātupāsādapariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi, bhikkhusaṅghopi naṃ parivāretvā nisīdi.

Tasmim samaye sūriyo atthaṅgacchati, cando uggacchati, majjhaṭṭhāne ca bhagavā nisinno. Candassa pabhā natthi, sūriyassa pabhā natthi, candimasūriyānaṃ pabhaṃ makkhetvā chabbaṇṇā yamakabuddharasmiyo vijjotamānā puñjā puñjā hutvā disāvidisāsu dhāvanti sabbam heṭṭhā vuttanayena vitthāretabbam. Vaṇṇabhūmi nāmesā, dhammakathikasavettha thāmo pamānaṃ, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ kathetabbam. Dukkathitanti na vattabbam. Evaṃ sannisinnāya parisāya thero utthahitvā satthāraṃ pañhassa okāsaṃ kāresi. Tato bhagavā – “sace imasmim thitake pucchante ‘ācariyo no utthito’ti sesabhikkhū utthahissanti, evaṃ tathāgate agāravo kato bhavissati. Atha nisinnāya pucchissanti, ācariye agāravo kato bhavissati, ekaggā hutvā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ na sakuṇissanti. Ācariye pana nisinne tepi nisīdissanti. Tato ekaggā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ sakuṇissanti”ti iminā kāraṇena bhagavā thitassa akathetvā nisīdāpetīti.

Ime nu kho, bhanteti vimatipucchā viya kathitā. Thero pana pañcakkhandhānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhitvā arahattaṃ patto mahākhīṇāsavo, natthi etassa vimati. Jānantenapi pana ajānantena viya hutvā pucchituṃ vaṭṭati. Sace hi jānanto viya pucchati, “jānāti aya”nti tassa tassa vissajjento ekadesameva katheti. Ajānantena viya pucchite pana kathento ito ca etto ca kāraṇaṃ āharitvā pākataṃ katvā katheti. Koci pana ajānantopi jānanto viya pucchati. Thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati, jānantoyeva pana ajānanto viya pucchati veditabbo.

Chandamūlakāti taṇhāmūlakā. **Evaṃrūpo** siyanti sace odāto hotukāmo, haritālavaṇṇo vā manosilāvaṇṇo vā siyanti pattheti. Sace kālo hotukāmo, nīluppalavaṇṇo vā añjanavaṇṇo vā atasīpupphavaṇṇo vā siyanti pattheti. **Evaṃvedanoti** kusalavedano vā sukhavedano vā siyanti pattheti. Saññādisupi eseva nayo. Yasmā pana atīte patthanā nāma natthi, patthentāpi ca na sakkā taṃ laddhuṃ, paccuppannapi na hoti, na hi odāto kālabhāvaṃ patthetvā paccuppanne kālo hoti, na kālo vā odāto, dīgho vā rasso, rasso vā dīgho, dānaṃ pana datvā silaṃ vā samādiyivā “anāgate khattiyo vā homi brāhmaṇo vā”ti patthentassa patthanā samijjhati. Tasmā anāgatameva gahitaṃ.

Khandhādhivacananti khandhānaṃ khandhapaṇṇatti kittakena hotīti pucchati.

Mahābhūtā hetūti “tayo kusalahetū”tiādīsu (dha. sa. 1441) hi hetuhetu vutto. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādharmaṇattā sādharmaṇahetu. Kusalākusalaṃ attano attano vipākādāne uttamahetu. Idha paccayahetu adhippeto. Tattha pathavīdhātu mahābhūtaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ bhūtānaṃ upādārūpassa ca paññāpanāya dassanattāya hetu ceva paccayo ca. Evaṃ sesesupi yojanā veditabbā.

Phassoti “phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato phasso tiṇṇaṃ khandhānaṃ paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. **Viññāṇakkhandhassati** ettha paṭisandhiviññāṇena tāva saddhiṃ gabbhaseyyakānaṃ uparimparicchedena samatimsa rūpāni sampayuttā ca tayo khandhā uppajjanti, taṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Cakkhudvāre

cakkhupasādo ceva rūpārammaṇaṅca rūpaṃ, sampayuttā tayo khandhā nāmaṃ. Taṃ nāmarūpaṃ cakkhuviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Eseva nayo sesaviññāṇesu.

87. Kathaṃ pana, bhanteti idaṃ kittakena nu khoti vaṭṭaṃ pucchanto evamāha. **Sakkāyaditṭhi na hotīti** idaṃ vivaṭṭaṃ pucchanto evamāha.

88. Ayaṃ rūpe assādoti iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccaṅca kathitaṃ. **Ayaṃ rūpe ādīnavoti** iminā pahānapaṭivedho ceva samudayasaccaṅca. **Idaṃ rūpe nissaraṇanti** iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccaṅca. Ye imesu tīsu ṭhānesu sammāditṭhiādayo dhammā, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

89. Bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye. **Sabbanimittesūti** iminā pana anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti. “Saviññāṇake kāye”ti vacanena vā attano ca parassa ca kāyo gahitova, bahiddhā ca sabbanimittaggaṇaṇena anindriyabaddhaṃ gaṇhāti.

90. Anattakatānīti anattani ṭhatvā katāni. **Kamattānaṃ phusissantīti** katarasmim attani ṭhatvā vipākaṃ dassentīti sassatadassanaṃ okkamanto evamāha. **Taṇhādhīpateyyenāti** taṇhājetṭhakena. **Tatra tatrāti** tesu tesu dhammesu. **Saṭṭhimattānanti** ime bhikkhū pakatikammaṭṭhānaṃ jahitvā aññaṃ navakammaṭṭhānaṃ sammasantā pallaṅkaṃ abhinditvā tasmimyeva āsane arahattaṃ pāpuṇṇimsu. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. Evaṃme sutanti cūlapuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtanti** yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvāti** pañcapasādapaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvā antamaso hatthakukkucapādakukkucānampi abhāvaṃ disvā. **Asappurisoti** pāpapuriso. **No hetam, bhanteti** yasmā andho andhaṃ viya so taṃ jānītuṃ na sakkoti, tasmā evamāhaṃsu. Eteneva nayena ito paresupi vāresu attho veditabbo. **Assaddhasamannāgatoti** pāpadhammasamannāgato. **Asappurisabhattīti** asappurisasevano. **Asappurisacintīti** asappurisacintāya cintako. **Asappurisamantīti** asappurisamantaṃ mantetā. **Asappurisavācoti** asappurisavācaṃ bhāsītā. **Asappurisakammantoti** asappurisakammānaṃ kattā. **Asappurisaditṭhīti** asappurisaditṭhiyā samannāgato. **Asappurisadānanti** asappurisehi dātabbaṃ dānaṃ. **Tyāssa mittāti** te assa mittā. **Attabyābādhāyapi cetetīti** pāṇaṃ hanissāmi, adinnaṃ ādiyissāmi, micchā carissāmi, dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ attano dukkhatthāya cinteti. **Parabyābādhāyāti** yathā asuko asukaṃ pāṇaṃ hanti, asukassa santakaṃ adinnaṃ ādiyati, dasa akusalakammapathe samādāya vattati, evaṃ naṃ āṇāpessāmīti evaṃ parassa dukkhatthāya cinteti. **Ubhayabyābādhāyāti** ahaṃ asukaṅca asukaṅca gahetvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ ubhayadukkhatthāya cintetīti.

Attabyābādhāyapi mantetīti ādisu ahaṃ dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti mantento attabyābādhāya manteti nāma. Asukaṃ dasa akusalakammapathe samādāpessāmīti mantento parabyābādhāya manteti nāma. Aññaṇa saddhiṃ – “mayam ubhopi ekato hutvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmā”ti mantento ubhayabyābādhāya manteti nāma.

Asakkaccaṃ dānaṃ detīti deyyadhammampi puggalampi na sakkaroti. Deyyadhammaṃ na sakkaroti nāma uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāraṃ deti, na pasannaṃ karoti. Puggalaṃ na sakkaroti nāma nisīdanaṭṭhānaṃ asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthāti** attano hatthena, na

deti, dāsakammakārādīhi dāpeti. **Acittikatvāti** hetṭhā vuttanayena deyyadhammepi puggalepi na cittikāraṃ katvā deti. **Apaviddhanti** chaḍḍetukāmo hutvā vammike uragaṃ pakkhipanto viya deti. **Anāgamanadiṭṭhikoti** no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti.

Tatthaupapajjati na dānaṃ datvā niraye upapajjati. Yaṃ pana tena pāpaladdhikāya micchādassanaṃ gahitaṃ, tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Devamahattatāti** chakāmāvacaradevā. **Manussamahattatāti** tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti. Sesāṃ sabbattha uttānameva. Idaṃ pana suttaṃ suddhavatṭavaseneva kathitanti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷapunnāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. Evaṃme sutanti anupadasuttaṃ. Tattha **etadvocāti** etaṃ (paṭi. ma. 3.4) “paṇḍito”tiādinā nayena dhammasenāpatisāriputtattherassa guṇakathaṃ avoca. Kasmā? Avasesattheresu hi mahāmoggallānattherassa iddhimāti guṇo pākaṭo, mahākassapassa dhutavādoti, anuruddhattherassa dibbacakkhukoti, upālīttherassa vinayadharoti, revatattherassa jhāyī jhānābhiratoti, ānandattherassa bahussutoti. Evaṃ tesāṃ tesāṃ therānaṃ te te guṇā pākaṭā, sāriputtattherassa pana apākaṭā. Kasmā? Pañṇavato hi guṇā na sakkā akathitā jānituṃ. Iti bhagavā “sāriputtassa guṇe kathessāmī”ti sabhāgaparīsāya sannipātaṃ āgāmesi. Visabhāgapuggalānañhi santike vaṇṇaṃ kathetuṃ na vaṭṭati, te vaṇṇe kathiyamāne avaṇṇameva kathenti. Imasmiṃ pana divase therassa sabhāgaparīsā sannipati, tassā sannipatitabhāvaṃ disvā satthā vaṇṇaṃ kathento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **paṇḍitoti** dhātukusalatā āyatanakusalatā paṭiccasamuppādakusalatā ṭhānāṭṭhānakusalatāti imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito. **Mahāpañṇoti**ādīsū mahāpañṇādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpañṇādīnaṃ nānattaṃ – tattha katamā **mahāpañṇā**? Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpañṇā, mahante samādhikkhandhe, pañṇākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpañṇā, mahantāni ṭhānāṭṭhānāni, mahantā viharasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipatṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni, mahantā abhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpañṇā.

Katamā **puthupañṇā**, puthu nānākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupañṇā. Puthu nānādhātūsu, puthu nānāyatanesu, puthu nānāatthesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānāatthesu, dhammesu, niruttīsu, paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhī-pañṇā-vimutti-vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānāriyasaccesu, puthu nānāsatiṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānāriyamaggesu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupañṇā.

Katamā **hāsapañṇā**, idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyasamvaram paripūreti, bhojane mattaññutaṃ, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandhaṃ, samādhikkhandhaṃ, pañṇākkhandhaṃ, vimuttikkhandhaṃ,

vimuttiññānadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhati, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmāññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vedatutṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Katamā **javanapaññā**, yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ...pe... yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhatō khippaṃ... anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā...pe... yaṃkiñci viññānaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ...pe... sabbaṃ viññānaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu...pe... jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena, dukkhaṃ bhayatṭhena, anattā asāraṇatṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññānaṃ, cakkhu...pe... jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena...pe... vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ...pe... viññānaṃ. Cakkhu...pe... jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā**, khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitaṅkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannapanne pāpake akusale dhamme, uppannaṃ rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭṭheyyaṃ, thambhaṃ, sārāmbhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, maḍaṃ, pamādaṃ, sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā, cattāri sāmāññaphalāni, catasso paṭisambhidāyo, cha ca abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā passitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā**, idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṅṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbidhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbidhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ, mohakkhandhaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ...pe... sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Anupadadhammavipassananti samāpattivasena vā jhānaṅgavasena vā anupaṭipāṭiyā dhammavipassanaṃ vipassati, evaṃ vipassanto addhamāseṇa arahattaṃ patto. Mahāmogallānatthero pana sattahi divasehi. Evaṃ santepi sārīputtatthero mahāpaññavantataro. Mahāmogallānatthero hi sāvakānaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikotiyaṃ uppīlento viya ekadesameva sammasanto satta divase vāyāmitvā arahattaṃ patto. Sārīputtatthero ṭhapetvā buddhānaṃ paccekabuddhānaṃca sammasanacāraṃ sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi. Evaṃ sammasanto addhamāsaṃ vāyāmi. Arahattaṃ kira patvā aññāsi – “ṭhapetvā buddhe ca paccekabuddhe ca añño sāvako nāma paññāya mayā pattabbaṃ pattuṃ samattho nāma na bhavissatī”ti. Yathā hi puriso veḷuyatṭhiṃ gaṇhissāmīti mahājaṭaṃ veḷuṃ disvā jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatīti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujūṃ vā na labhati. Aparo ca tathārūpameva veḷuṃ disvā “sace sampattaṃ yaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujūṃ vā na labhissāmi”ti kacchaṃ bandhitvā mahantena satthena veḷujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya. Ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana

sārā ceva ujū ca labhati. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbam imesaṃ dvinnam therānam padhānam.

Evaṃ pana addhamāsaṃ vāyamitvā dhammasenāpati sārīputtatthero sūkarakhatalaṇḍvāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttante desiyamāne dasabalam bījāyamaṇo t̥hito desanānusārena ñāṇam pesetvā pabbajitadivasato pannarasame divase sāvakaṇāraṇassa matthakam patvā sattasat̥ṭhi ñāṇāni paṭivijjhivā soḷasavidham paññam anupatto.

Tatridam, bhikkhave, sārīputtassa anupadadhammavipassanāyāti yā anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti anupadadhammavipassanā vuttā, tatra anupadadhammavipassanāya sārīputtassa idaṃ hoti. Idāni vattabham tam tam vipassanākoṭṭhāsam sandhāyetaṃ vuttam.

94. Paṭhame jhāneti ye paṭhame jhāne antosamāpattiyam dhammā. **Tyāssati** te assa. **Anupadavavattitā hontīti** anupaṭipattiyā vavattitā paricchinnā ñātā viditā honti. Katham? Thero hi te dhamme olokento abhiniropanalakkhaṇo vitakko vattatīti jānāti. Tathā anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, satalakkhaṇam sukham, avikkhepalakkhaṇā cittekkaggatā, phusanalakkhaṇo phasso vedayitalakkhaṇā vedanā, sañjānanalakkhaṇā saññā, cetayitalakkhaṇā cetanā, vijānanalakkhaṇam viññāṇam, kattukamyatālakkaṇo chando, adhimokkhalakkhaṇo adhimokkho, paggāhalakkhaṇam vīriyam upaṭṭhānalakkhaṇā sati, majjhatalakkhaṇā upekkhā, anunayamanasikāralakkhaṇo manasikāro vattatīti jānāti. Evaṃ jānam abhiniropanaṭṭhena vitakkaṃ sabhāvato vavattapeti...pe... anunayamanasikāraṇaṭṭhena manasikāram sabhāvabhāvato vavattapeti. Tena vuttam “tyāssa dhammā anupadavavattitā hontī”ti.

Viditā uppajjantīti uppajjamānā viditā pākāṭava hutvā uppajjanti. **Viditā upaṭṭhahantīti** tiṭṭhamānāpi viditā pākāṭava hutvā tiṭṭhanti. **Viditā abbattham gacchantīti** nirujjhamānāpi viditā pākāṭava hutvā nirujjhanti. Ettha pana tamñānatā ceva ñāṇabahutā ca mocetabbā. Yathā hi teneva aṅgulaggena tam aṅgulaggaṃ na sakkā phusitum, evameva teneva cittaena tassa cittassa uppādo vā t̥hiti vā bhaṅgo vā na sakkā jānitunti. Evaṃ tāva tamñānatā mocetabbā. Yadi pana dve cittāni ekato uppajjeyyūṃ, ekena cittaena ekassa uppādo vā t̥hiti vā bhaṅgo vā sakkā bhavēyya jānitum. Dve pana phassā vā vedanā vā saññā vā cetanā vā cittāni vā ekato uppajjanakāni nāma natthi, ekekameva uppajjati. Evaṃ ñāṇabahutā mocetabbā. Evaṃ sante katham? Mahātherassa antosamāpattiyam soḷasa dhammā viditā pākāṭa hontīti. Vatthārammaṇānam pariggahitātāya. Therena hi vatthu ceva ārammaṇaṇca pariggahitam, tenassa tesam dhammānam uppādam āvajjantassa uppādo pākāṭo hoti, thānam āvajjantassa thānam pākāṭam hoti, bhedaṃ āvajjantassa bhedo pākāṭo hoti. Tena vuttam “viditā uppajjanti viditā upaṭṭhahanti viditā abbattham gacchantī”ti. **Ahutvā sambhontīti** iminā udayam passati. **Hutvā paṭiventīti** iminā vayam passati.

Anupāyoti rāgavasena anupagamano hutvā. **Anapāyoti** paṭighavasena anapagato. **Anissitoti** taṇhādīt̥ṭhinissayehi anissito. **Appaṭibaddhoti** chandarāgena abaddho. **Vippamuttoti** kāmarāgato vippamutto. **Visamūyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi vā visamūyutto. **Vimariyādikatenāti** nimmariyādīkatena. **Cetasāti** evaṃvidhena cittaena viharati.

Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa antosamāpattiyam pavatte soḷasa dhamme ārabba rāgādayo uppajjeyyūṃ, kilesamariyādā tena katā bhavēyya, tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa antosamāpattiyam pavatte soḷasa dhamme āvajjantassa ekacce āpātham nāgaccheyyūṃ. Evamassa ārammaṇamariyādā bhavēyyūṃ. Te panassa soḷasa dhamme āvajjantassa āpātham anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi natthi.

Aparāpi dve mariyādā vikkhambhanamariyādā ca samucchadamariyādā ca. Tāsu samucchadamariyādā upari āgamissati, imasmim̐ pana ṭhāne vikkhambhanamariyādā adhippetā. Tassa vikkhambhitapaccanikattā natthīti vimariyādikatena cetasā viharati.

Uttarinissaraṇanti ito uttari nissaraṇaṃ. Aññesu ca suttesu “uttari nissaraṇa”nti nibbānaṃ vuttaṃ, idha pana anantaro viseso adhippetoti veditabbo. **Tabbahulikārāti** tassa pajānanassa bahulikaraṇena. **Atthitvevassa hotīti** tassa therassa atthītiyeva daḷhataraṃ hoti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Dutiyavāre pana sampasādanatṭhena **sampasādo**. Sabhāvato vavatthapeti.

Catutthavāre **upekkhāti** sukhatṭhāne vedanupekkhāva. **Passaddhattā cetaso anābhogoti** yo so “yadeva tattha sukha”nti cetaso ābhogo, etenetam̐ oḷārikamakkhāyatīti evaṃ passaddhattā cetaso anābhogo vutto, tassa abhāvāti attho. **Satipārisuddhīti** parisuddhāsatiyeva. **Upekkhāpi** pārisuddhiupekkhā.

95.Sato vuṭṭhahatīti satiyā samannāgato ñāṇena sampajāno hutvā vuṭṭhāti. **Te dhamme samanupassatīti** yasmā nevasaññānāsaññāyatane buddhānaṃyeva anupadadhammavipassanā hoti, na sāvakānaṃ, tasmā ettha kalāpavipassanaṃ dassento evamāha.

Paññāyacassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti maggapaññāya cattāri saccāni disvā cattāro āsavā khīṇā hontī. Sāriputtattherassa samathavipassanaṃ yuganaddham āharitvā arahattaṃ pattavāropi atthi, nirodhasamāpattisamāpannavāropi. Arahattaṃ pattavāro idha gahito, nirodhaṃ pana ciṇṇavasitāya aparāparaṃ samāpajjissatīti vadanti.

Tatthassa yasmim̐ kāle nirodhasamāpatti sīsaṃ hoti, nirodhassa vāro āgacchati, phalasaṃpatti gūḷhā hoti. Yasmim̐ kāle phalasaṃpatti sīsaṃ hoti, phalasaṃpattiyā vāro āgacchati, nirodhasamāpatti gūḷhā hoti. Jambudīpavāsino therā pana vadanti “sāriputtatthero samathavipassanaṃ yuganaddham āharitvā anāgāmi phalaṃ sacchikatvā nirodhaṃ samāpajji, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ patto”ti. **Te dhammeti** antosamāpattiyam̐ pavatte tisamuṭṭhānikarūpadhamme, heṭṭhā nevasaññānāsaññāyatana samāpattiyam̐ pavattadhamme vā. Tepi hi imasmim̐ vāre vipassitabhadhammāva, tasmā te vā vipassatīti dassetuṃ idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

97.Vasippatoti ciṇṇavasitaṃ patto. **Pāramippatoti** nipphattiṃ patto. **Orasoti**ādīsu thero bhagavato ure nibbattasaddaṃ sutvā jātoti **oraso**, mukhena pabhāvitaṃ saddaṃ sutvā jātoti **mukhato jāto**, dhammena pana jātattā nimmitattā **dhammajo dhammanimitto**, dhammadāyassa ādiyanato **dhammadāyādo**, āmisadāyassa anādiyanato **no āmisadāyādoti** veditabbo. Sesam̐ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Anupadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98.Evaṃme sutanti chabbisodhanasuttaṃ. Tattha **khīṇā jātīti**ādīsu ekenāpi padena aññā byākatāva hoti, dvīhipi. Idha pana catūhi padehi aññābyākaraṇaṃ āgataṃ. **Diṭṭhe diṭṭhavādīti**ādīsu yāya cetaṇāya diṭṭhe diṭṭhaṃ meti vadati, sā diṭṭhe diṭṭhavādītā nāma. Sesapadesupi eseva nayo. **Ayamanudhammoti** ayaṃ sabhāvo. **Abhinanditabbanti** na kevalaṃ abhinanditabbaṃ, parinibbutassa panassa sabbopi khīṇāsavassa sakkāro kātabbo. **Uttarim̐ pañhoti** sace panassa veyyākaraṇena asantuṭṭhā hoṭha, uttarimpi ayaṃ pañho pucchitabboti dasseti. Ito paresupi tīsu vāresu ayameva nayo.

99.Abalanti dubbalaṃ. **Virāgunanti** vigacchanasabhāvaṃ. **Anassāsikanti** assāsavirahitaṃ. **Upāyūpādānāti** taṇhādīṭṭhinametam̐ adhivacanaṃ. Taṇhādīṭṭhiyo hi

tebhūmakadhamme upentīti **upāyā**, upādiyantīti **upādānā**. **Cetaso aditṭhānābhinivesānusayā**tipi tāsamyeva nāmaṃ. Cittañhi taṇhādītṭhīhi sakkāyadhammesu tiṭṭhati adhitṭhatīti taṇhādītṭhiyo **cetaso adhitṭhānā**, tāhi taṃ abhinivisatīti **abhinivesā**, tāhiyeva taṃ anusetīti **anusayā**ti vuccanti. **Khayāvirāgā**tiādīsu khayena virāgenāti attho. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanāneva.

100. Pathavīdhātūti patitṭhānadhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu. **Na anattato upagacchinti** ahaṃ attāti attakoṭṭhāsena na upagamim. **Na ca pathavīdhātunissitanti** pathavīdhātunissitā sesadhātuyo ca upādārūpaṇca arūpakkhandhā ca. Tepi hi nissitavatturūpānaṃ pathavīdhātunissitattā ekena pariyāyena pathavīdhātunissitāva. Tasmā “na ca pathavīdhātunissita”nti vadanto sesarūpārūpadhammepi attato na upagacchinti vadati. **Ākāsadhātunissitapade** pana avinibbhogavasena sabbampi bhūtupādārūpaṃ **ākāsadhātunissitaṃ** nāma, tathā taṃnissitarūpavattukā arūpakkhandhā. Evaṃ idhāpi rūpārūpaṃ gahitameva hoti. **Viññāṇadhātunissitapade** pana sahaṃjātā tayo khandhā cittasamuṭṭhānarūpaṇca **viññāṇadhātunissitanti** rūpārūpaṃ gahitameva hoti.

101. Rūpe cakkhuvīññāṇe cakkhuvīññāṇaviññātabbesu dhammesūti ettha yaṃ atīte cakkhudvārassa āpāthaṃ āgantvā niruddhaṃ, yañca anāgate āpāthaṃ āgantvā nirujjhissati, yampi etarahi āgantvā niruddhaṃ, taṃ sabbamaṃ rūpaṃ nāma. Yaṃ pana atītepi āpāthaṃ anāgantvā niruddhaṃ, anāgatepi anāgantvā nirujjhissati, etarahipi anāgantvā niruddhaṃ, taṃ cakkhuvīññāṇaviññātabbadhammesu saṅgahitanti vutte tipitakacūḷābhayatthero āha – “imasmiṃ ṭhāne dvidhā karoṭṭha, upari chandovāre kinti karissatha, nayidaṃ labbhatī”ti. Tasmā tīsu kālesu āpāthaṃ āgataṃ vā anāgataṃ vā sabbampi taṃ rūpameva, cakkhuvīññāṇasampayuttā pana tayo khandhā cakkhuvīññāṇaviññātabbadhammāti veditabbā. Ayañhettha attho “cakkhuvīññāṇena saddhiṃ viññātabbesu dhammesū”ti. **Chandoti** taṇhāchando. **Rāgoti** sveva rajjanavasena rāgo. **Nandīti** sveva abhinandanavasena nandī. **Taṇhāti** sveva taṇhāyanavasena taṇhā. Sesadvāresupi eseva nayo.

102. Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayāti ettha ahaṅkāro māno, mamaṅkāro taṇhā, sveva mānānusayo. **Āsavānaṃ khayaññāyā**ti idaṃ pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vuttaṃ? Bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti, lokuttarameva pucchanti, tasmā pucchitapañhaṃyeva kathento evamāha. Ekavissajjitasuttaṃ nāmetam, chabbisodhanantipissa nāmaṃ. Ettha hi cattāro vohārā pañca khandhā cha dhātuyo cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni attano saviññāṇakakāyo paresaṃ saviññāṇakakāyoti ime cha koṭṭhāsā visuddhā, tasmā “chabbisodhaniya”nti vuttaṃ. **Parasamuddavāsittherā** pana attano ca parassa ca viññāṇakakāyaṃ ekameva katvā catūhi āhārehi saddhinti cha koṭṭhāse vadanti.

Ime pana cha koṭṭhāsā “kiṃ te adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammaṃ lābhī”ti (pārā. 198) evaṃ vinayaniddesapariyāyena sodhetabbā.

Ettha hi **kiṃ te adhigatanti** adhigamapucchā, jhānavimokkhādīsu sotāpattimaggādīsu vā kiṃ tayā adhigataṃ. **Kinti te adhigatanti** upāyapucchā. Ayañhi etthādhippāyo – kiṃ tayā aniccalakkhaṇaṃ dhuraṃ katvā adhigataṃ, dukkhānattalakkhaṇesu aññataraṃ vā, kiṃ vā samādhivasena abhinivisitvā, udāhu vipassanāvasena, tathā kiṃ rūpe abhinivisitvā, udāhu arūpe, kiṃ vā ajjhattaṃ abhinivisitvā, udāhu bahiddhāti. **Kadā te adhigatanti** kālapucchā, pubbaṇhamajjhanhikādīsu katarasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti.

Kattha te adhigatanti okāsapucchā, kismiṃ okāse, kiṃ rattitṭhāne divāṭṭhāne rukkhamūle maṇḍape katarasmiṃ vā vihāreti vuttaṃ hoti. **Katame te kilesā pahīnāti** pahīnakilese pucchati, kataramaggavajjhā tava kilesā pahīnāti vuttaṃ hoti.

Katamesaṃ tvam dhammānaṃ lābhīti paṭiladdhadhammapucchā, paṭhamamaggādīsu katamesaṃ tvam dhammānaṃ lābhīti vuttaṃ hoti.

Tasmā idāni cepi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvātāva sakkātabbo. Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo “kiṃ te adhigataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññatarā”nti? Yo hi yena adhigato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace “idaṃ nāma me adhigata”nti vadati, tato “kinti te adhigata”nti pucchitabbo. Aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā, aṭṭhatimsāya vā ārammaṇesu rūpārūpaajjhatahaddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvāti? Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti.

Sace pana “ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhigata”nti vadati, tato “kadā te adhigata”nti pucchitabbo, “kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhanhikādīsu aññatarasmim kāle”ti? Sabbesaṃhi attanā adhigatakālo pākaṭo hoti. Sace “amukasmim nāma me kāle adhigata”nti vadati, tato “kattha te adhigata”nti pucchitabbo, “kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmim okāse”ti? Sabbesaṃhi attanā adhigatokāso pākaṭo hoti. Sace “amukasmim nāma me okāse adhigata”nti vadati, tato “katame te kilesā pahīnā”ti pucchitabbo, “kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā”ti? Sabbesaṃhi attanā adhigatamaggena pahīnakilesā pākaṭā honti.

Sace ”ime nāma me kilesā pahīnā”ti vadati, tato “katamesaṃ tvam dhammānaṃ lābhī”ti pucchitabbo, “kiṃ sotāpattimaggassa, udāhu sakadāgāmimaggādīsu aññatarassā”ti? Sabbesaṃhi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace “imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī”ti vadati, ettāvātāpissa vacanaṃ na saddhāttabbaṃ. Bahussutā hi uggahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti. Imassa bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā, yadi āgamanapaṭipadā na sujjhāti, “imāya paṭipadāya lokuttaradhammā nāma na labbhanti”ti apañetabbo.

Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhāti, “dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse paṇisamena cetasā viharatī”ti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati sameti. “Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saddhiṃ saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati sameti nibbānaṅca paṭipadā cā”ti (dī. ni. 2.296) vuttasadisā hoti.

Apica kho ettakenāpi sakkāro na kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjanassāpi sato khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti. Tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenāpi hoti.

Tatrimāni vatthūni – dīghabhāṇakaabhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi. So taṃ nhāyamānaṃ kalyāṇinādīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi. Piṇḍapātiko kumbhīloti saññāya mahāsaddamakāsi, tadā naṃ puthujjanoti sañjāniṃsu. Candamukhatissarājakāle pana mahāvihāre saṅghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāreyeva acchi. Rājā therāṃ pariggaṇhissāmīti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi. Thero silāthambho viya niccalo hutvā ko etthāti āha? Ahaṃ, bhante, tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti? Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthīti.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rañjanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi hi ekaṃ therāṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi. Mahātherassa kheḷo cali, tato therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṅhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nīkanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ

vā lomahaṃso vā rasataṇhā vā uppajjati, na tvam arahāti apanetabbo. Sace pana abhīrū acchambhī anutrāsī hutvā sīho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti. Ayaṃ bhikkhu sampannavēyyākaraṇo samantā rājarājamahāmatṭādīhi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chabbisodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. Evaṃme sutanti sappurisadhammasuttaṃ. Tattha sappurisadhammanti sappurisānaṃ dhammaṃ. **Asappurisadhammanti** pāpapurisānaṃ dhammaṃ. Evaṃ mātikaṃ ṭhapetvāpi puna yathā nāma maggakusalo puriso vāmaṃ muñcivā dakkhiṇaṃ gaṇhāti. Paṭhamam muñcibbaṃ katheti, evaṃ pahātabbaṃ dhammaṃ paṭhamam desento **katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammoti**ādīmāha. Tattha **uccākulāti** khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā. Etadeva hi kuladvayaṃ “uccākula”nti vuccati. **So tattha pujjoti** so bhikkhu tesu bhikkhūsu pūjāraho. **Antaraṃ karitvāti** abbhantaraṃ katvā.

Mahākulāti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā vessakulā vā. Idameva hi kulattayaṃ “mahākula”nti vuccati. **Mahābhogakulāti** mahantehi bhogehi samannāgatā kulā. **Uḷārabhogakulāti** uḷārehi paṇṭehi bhogehi sampannakulā. Imasmiṃ padadvaye cattāripi kulāni labbhanti. Yattha katthaci kule jāto hi puññabalehi mahābhogopi uḷārabhogopi hotiyeva.

106. Yasassīti parivārasampanno. **Appaññātāti** rattiṃ khittasarā viya saṅghamajjhādīsu na paññāyanti. **Appesakkhāti** apparivārā.

107. Āraññikoti samādinnaāraññikadhutaṅgo. Sesadhutaṅgesupi eseva nayo. Imasmiṃca sutte pāḷiyaṃ naveva dhutaṅgāni āgatāni, vitthārena panetāni terasa honti. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ sabbākārena **visuddhimagge** dhutaṅganiddese vuttameva.

108. Atammayatāti tammayatā vuccati taṇhā, nittaṇhāti attho. **Atammayataññeva antaraṃ karitvāti** nittaṇhatameya kāraṇaṃ katvā abbhantaraṃ vā katvā, citte uppādetvāti attho.

Nirodhavāre yasmā anāgāmikhīṇāsavāva taṃ samāpattiṃ samāpajjanti, puthujjanassa sā natthi, tasmā asappurisavāro parihiṇo. **Na kañci maññatīti** kañci puggalaṃ tīhi maññanāhi na maññati. **Nakuhiñci maññatīti** kismiñci okāse na maññati. **Na kenaci maññatīti** kenaci vatthunāpi taṃ puggalaṃ na maññati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sappurisadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. Evaṃme sutanti sevitabbāsevitabbasuttaṃ. Tattha **tañca aññamaññaṃ kāyasamācāranti** aññaṃ sevitabbaṃ kāyasamācāraṃ, aññaṃ asevitabbaṃ vadāmi, sevitabbameva kenaci pariyaṇena asevitabbanti, asevitabbaṃ vā sevitabbanti ca na vadāmīti attho. Vacīsamācārādīsu eseva nayo. Iti bhagavā sattahi padehi mātikaṃ ṭhapetvā vitthārato avibhajitvāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Kasmā? Sāriputtattherassa okāsakaraṇatthaṃ.

113. Manosamācāre micchādittisammādittīyo dīṭṭhipaṭilābhavasena viṣuṃ aṅgaṃ hutvā ṭhitāti na gahitā.

114. Cittuppāde akammaṭṭhappattā abhijjhādayo veditabbā.

115. Saññāpaṭilābhavāre **abhijjhāsahagatāya saññāyāti**ādīni kāmasaññādīnaṃ dassanattaṃ vuttāni.

117.Sabyābajjhanti sadukkhaṃ. **Apariniṭṭhitabhāvāyāti** bhavānaṃ apariniṭṭhitabhāvāya. Ettha ca sabyābajjhatabhāvā nāma cattāro honti. Puthujjanopi hi yo tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ na sakkoti, tassa paṭisandhito paṭṭhāya akusalā dhammā vaḍḍhanti, kusalā dhammā ca parihāyanti, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti nāma. Tathā sotāpannasakadāgāmiānāgāmino. Puthujjanādayo tāva hontu, anāgāmī kathaṃ sabyābajjhaṃ attabhāvaṃ abhinibbatteti, kathañcassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantīti. Anāgāmīpi hi suddhāvāse nibbato uyyānavimānakapparukkhe oloketvā “aho sukhaṃ aho sukha”nti udānaṃ udāneti, anāgāmino bhavalobho bhavataṇhā appahīnāva honti, tassa appahīnataṇhatāya akusalā vaḍḍhanti nāma, kusalā parihāyanti nāma, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, apariniṭṭhitabhavoyeva hotīti veditabbo.

Abyābajjhanti adukkhaṃ. Ayampi catunnaṃ janānaṃ vasena veditabbo. Yo hi puthujjanopi tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ sakkoti, puna paṭisandhiṃ na gaṇhāti, tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya akusalā parihāyanti, kusalāyeva vaḍḍhanti, adukkameva attabhāvaṃ nibbatteti, pariniṭṭhitabhavoyeva nāma hoti. Tathā sotāpannasakadāgāmiānāgāmino. Sotāpannādayo tāva hontu, puthujjano kathaṃ abyābajjhaattabhāvaṃ nibbatteti, kathañcassa akusalaparihāniādīni hotīti. Puthujjanopi pacchimabhaviko tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ samattho hoti. Tassa aṅgulimālassa viya ekenūnapāṇasahassaṃ ghātentassāpi attabhāvo abyābajjhoyeva nāma, bhavaṃ pariniṭṭhāpetiyeva nāma. Akusalameva hāyati, vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti nāma.

119.Cakkhuvīññeyyantiādīsu yasmā ekaccassa tasmimyeva rūpe rāgādayo uppajjanti, abhinandati assādeti, abhinandanto assādeto anayabyasanaṃ pāpuṇāti, ekaccassa nuppajjanti, nibbindati virajjati, nibbindanto virajjanto nibbutiṃ pāpuṇāti, tasmā “tañca aññamañña”nti na vuttaṃ. Esa nayo sabbattha.

Evam vittharena atthaṃ ājāneyyunti ettha ke bhagavato imassa bhāsītassa atthaṃ ājānanti, ke na ājānantīti? Ye tāva imassa suttassa pāḷiñca aṭṭhakathañca uggaṇhitvā takkarā na honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjanti, te na ājānanti nāma. Ye pana takkarā honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ paṭipajjanti, te ājānanti nāma. Evaṃ santepi sapaṭisandhikānaṃ tāva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotu, appaṭisandhikānaṃ kathaṃ hotīti. Appaṭisandhikā anupādānā viya jātavedā parinibbāyanti, kappasatasahassānampi accayena tesam puna dukkhaṃ nāma natthi. Iti ekamsena tesameva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124.Evaṃme sutanti bahudhātukasuttaṃ. Tattha **bhayānīti**ādīsu **bhayanti** cittutrāso. **Upaddavoti** anekaggatākāro. **Upasaggoti** upasaṭṭhākāro tattha tattha lagganākāro. Tesam evaṃ nānattaṃ veditabbaṃ – pabbatādivisamanissitā corā janapadavāsīnaṃ pesenti “mayam asukadivase nāma tumhākaṃ gāmaṃ paharissāmā”ti. Taṃ pavattiṃ sutakālato paṭṭhāya bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ cittutrāso nāma. “Idha no corā kupitā anattampī āvaheyyu”nti hatthasāraṃ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araññaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ nipajjanti, daṃsamakasādīhi khajjamānā gumbantarāni pavisanti, khāṇukaṇṭake maddanti. Tesam evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo anekaggatākāro nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsaṃ tam bhavissati, gāmaṃ pavississāmā”ti sapaṭikkhārā gāmaṃ pavisanti, atha tesam pavittabhāvaṃ ṇatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggiṃ datvā manusse ghātetvā corā sabbam vibhavaṃ

vilumpetvā gacchanti. Tesu ghātītāvasesā aggim nibbāpetvā koṭṭhacchāyabhitticchāyādīsū tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusocamānā. Ayaṃ upasaṭṭhākāro lagganākāro nāma.

Nalāgarāti nalehi paricchannā agārā, sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. Tiṇāgārepi eseva nayo. **Bālato uppajjantīti** bālameva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā uparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavāputte mahādhitte gahetvā “etha ahaṃ tumhe issare karissāmī”ti pabbatagahanādīni nissāya antante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepe paharati, manussā gehāni chaḍḍetvā khemantaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti, te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasantaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanampi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññamaññaṃ vivādam paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajjati, catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti veditabbāni.

Etadavocāti bhagavatā dhammadesanā matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitā. Yaṃnūnāhaṃ dasabalaṃ pucchitvā sabbaññutaññānevassa desanāya pāripūriṃ kareyyanti cintetvā etaṃ “kittāvatā nu kho, bhante”tiādivacanaṃ avoca.

125. Aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥo, aḍḍhaṭṭhamakadhātuyo arūpariggaḥoti rūpārūpariggaḥova kathito. Sabbāpi khandhavasena pañcakkhandhā honti. Pañcāpi khandhā dukkhasaccaṃ, tesam samuṭṭhāpikā taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Iti catusaccakammaṭṭhānaṃ ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetā dhātuyo **visuddhimagge** kathitāva. **Jānāti passatīti** saha vipassanāya maggo vutto.

Pathavīdhātuādayo saviññānakakāyaṃ suññato nissattato dassetuṃ vuttā. Tāpi purimāhi aṭṭhārasahi dhātūhi pūretabbā. Pūrentena viññānadhātuto nīharitvā pūretabbā. Viññānadhātu hesā cakkhuvīññānādivasena chabbidhā hoti. Tattha cakkhuvīññānadhātuyā pariggahitāya tassā vatthu cakkhudhātu, ārammaṇaṃ rūpadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Esa nayo sabbattha. Manoviññānadhātuyā pana pariggahitāya tassā purimāpacchimavasena manodhātu, ārammaṇavasena dhammadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Sukhadhātūtiādīsū sukhañca taṃ nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti sukhadhātu. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimā catasso dhātuyo sappatipakkhavasena gahitā, pacchimā dve sarikkhakavasena. Avibhūtabhāvena hi upekkhādhātu avijjādhātuyā sarikkhā. Ettha ca sukhadukkhadhātūsu pariggahitāsu kāyaviññānadhātu pariggahitāva hoti, sesāsu pariggahitāsu manoviññānadhātu pariggahitāva hoti. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātuādināṃ dvedhāvitakke (ma. ni. 1.206) kāmavitakkādīsū vuttanayeneva attho veditabbo. Abhidhammepi “tattha katamā kāmadhātu, kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko”tiādinā (vibha. 182) nayeneva etāsaṃ vitthāro āgatoyeva. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātuādīsu pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātu nāma, pañca rūpāvacarakkhandhā rūpadhātu nāma, cattāro arūpāvacarakkhandhā arūpadhātu nāma. Abhidhamme pana “tattha katamā kāmadhātu, heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā”tiādīnā (vibha. 182) nayena etāsaṃ vitthāro āgatoyeva. Imāpi tisso dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamaṇaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Saṅkhatāti paccayehi samāgantvā katā, pañcannaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Na saṅkhatā **asaṅkhatā**. Nibbānassetāṃ adhivacanaṃ. Imāpi dve dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamaṇaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

126. Ajjhattikabāhirānīti ajjhattikāni ca bāhirāni ca. Ettha hi cakkhuādīni ajjhattikāni cha, rūpādīni bāhirāni cha. Idhāpi **jānāti passatī**ti saha vipassanāya maggo kathito.

Imasmimsati idantiādi mahātaṇhāsāṅkhaye vitthāritameva.

127. Aṭṭhānanti hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayaṭikkhepo. Ubhayaṇāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇāñhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggaditṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kaṅci ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Netāṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ natthi na upalabbhati. **Yaṃ puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ atthi. Sassataditṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kaṅci saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhārā pana tejussadattā divasaṃ santatto ayogulo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na honti. Iminā nayena **kaṅci saṅkhāraṃ sukhatoti**ādīsūpi attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti (ma. ni. 3.21, 22) evaṃ attaditṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhībhūto pariḷāhavūpasamattham matthahatthiṃ paritāsito viya, cakkhabrāhmaṇo viya ca gūthaṃ kaṅci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅgahattham saṅkhāranti avatvā kaṅci dhammanti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto taṃ gāhaṃ viniveṭheti.

128. Mātārantiādisu janikāva mātā, janako pitā, manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi hi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavālagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī”ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Athāpi naṃ evaṃ vadeyya “sace imaṃ na ghātesasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti. Sīsamevassa chindeyya, na ca so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattam ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnīpi ānantariyāni karissati. Mahābalo ca ariyasāvako, yo etāni kammāni na karotīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāya ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya.

Vuttañhetam “pañcahupāli ākārehi saṅho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458).

Tattha **kammenā**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammotiādīni aṭṭhārasa bhedakaravattūni dīpento. **Anussāvanenā**ti nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kiṃ ahaṃ apāyato na bhāyāmītiādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedam katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesam cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salāka”nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavattudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅho bhinno nāma hoti. Evaṃ ditṭhisampanno puggalo saṅhaṃ bhindeyyāti netam ṭhānaṃ vijjati. Ettāvata mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako, tesam āvibhāvattam –

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā;

Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva – ettha hi manussabhūtasēva manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattalīgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, tassa vipākaṃ paṭibhāhissāmīti sakalacakkavālaṃ mahācetiyaṃ pamaṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi sakalacakkavālaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvāpi buddhassa bhagavato saṅghātikāṇṇaṃ amuñcanto vicarivāpi kāyassa bhedā nirayameva upapajjati. Yo pana sayam manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayam vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Tattha eḷakacatukkaṃ saṅgāmacatukkaṃ coracatukkañca kathetabbaṃ. Eḷakaṃ māremīti abhisandhināpi hi eḷakatṭhāne ṭhitam manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitābhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitābhisandhinā mātāpitāro mārento phusateva. Eseva nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni.

Manussaarahantameva māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva. Manussaarahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnam dānaṃ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasēva dinnam hoti. Sesaariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedam katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma natthi. Saṛāssa pana antoyeva ekasmimyeva ṭhāne lohitam samosarati. Devadattena paviddhasilato bhijjivā gatā sakalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahoṣi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsumakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute tathāgate cetiyam bhindanti, bodhim chindanti dhātumhi upakkamanti, tesam kim hotīti? Bhāriyam kammaṃ hoti ānantariyasadisam. Sadhātukam pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pāṭenti, chinditum vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyo hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyaavatthum bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇattham chinditum na labhati, bodhiatthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Bodhijaggaṇattham ojoharaṇasākhāṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chinditum vaṭṭatiyeva, bhagavato sarīrapaṭijaggane viya puñṇampi hoti.

Saṅghabhede sīmatthakasaṅghe asannipatite visum parisam gahetvā katavohārānussāvana-salākaggāhassa kammaṃ vā karontassa, uddesaṃ vā uddisantaṃ bhedo ca hoti ānantariyakammaṃca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti kammaṃ karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ, tathā navato ūnaparisāyaṃ. Sabbantimena paricchena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjakammaṃ. Dhammavādino pana anavajjā.

Tattha navannaṃ saṅghabhede idaṃ suttaṃ – “ekato upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsaṇaṃ, idaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, evaṃ kho, upāli, saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā”ti (cūlava. 351). Etesu pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti. Evaṃ kammato viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti, saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti. Evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi sveva kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcape’tāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko”ti evamādīsu saṅkhyam gacchanti. Saṅghassa bhedaḥbhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve ca sace pitā sīlavā hoti, mātā dussīlā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātāpitughāto, dvīsipi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhīti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana “na kho, upāli bhikkhunī, saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati, bhikkhu kho, upāli, pakatatto samānasamvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindatī”ti (cūlava. 351) vacanato vuttapakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa, tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepi te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāraṇanti “ayaṃ me satthā satthukiccaṃ kātum asamatto”ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho.

129. Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. **Tīṇi** hi **khetṭāni** jātikhetṭam āṇākhettam visayakhetṭam. Tattha **jātikhetṭam** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiokkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavālam pana **āṇākhettam** nāma. Ātānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **Visayakhetṭassa** pana parimāṇam natthi. Buddhānañhi “yāvatakaṃ ñāṇam tāvatakaṃ neyyam, yāvatakaṃ neyyam tāvatakaṃ ñāṇam, ñāṇapariyantikaṃ neyyam neyyapariyantikaṃ ñāṇa”nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavālam aññasmiṃ cakkavāle buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** vinayaṭṭakam suttantaṭṭakam abhidhammaṭṭakam, **tisso saṅgītiyo** mahākassapaṭṭherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḥhe teṭṭake buddhavacane imaṃ cakkavālam muñcivā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā. Ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha hi bodhipallaṅke bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmīti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇam, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇena dasasahassacakkavālakampaneneva khetṭapariggaho kato, aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭṭitāsu buddhā ṭṭitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyaṭṭiantaradhānam, paṭivedhaantaradhānam, paṭipattiantaradhānanti. Tattha **pariyaṭṭi** tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhadharā bhikkhū bahū honti, eso bhikkhu puthujjanoti aṅgulim pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāre puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrikāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi, sāsanaṭṭhiyā pana **pariyaṭṭi pamāṇam**.

Paṇḍito hi teṭṭakam sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākam bodhisatto ālārassa santike pañcābhīñṇā satta ca samāpattiyō nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatana samāpattiyā parikkammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato udakassa santikam gantvā adhigataṃ visesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ parikkammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantareva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva pañṇavā bhikkhu pariyaṭṭim sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyaṭṭiyā ṭṭitāya sāsanaṃ ṭṭitaṃ hoti.

Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭṭhamam **abhidhammaṭṭakam** nassati. Tattha paṭṭhānam sabbapaṭṭhamam antaradhāyati, anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmim antarāhite itaresu dvīsu piṭakesu ṭṭitesu sāsanaṃ ṭṭitameva hoti. Tattha suttantaṭṭake antaradhāyamāne paṭṭhamam aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaram saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaram majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaram dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānam pucchā addhānam gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti sabhiyapucchā (su. ni. sabhiyasuttaṃ) viya ālavakapucchā (su. ni. ālavakasuttaṃ; saṃ. ni. 1.246) viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapītake t̄hite sāsanaṃ tiṭṭhati, parivārahandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge t̄hite t̄hitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātīkāya t̄hitāyapi t̄hitameva hoti. Mātīkāya antarahitāya pātīmokkhapabbajjaupasampadāsu t̄hitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgamaddhānaṃ gacchati, setavattasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na vāritāti.

Tīṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ bodhipallāṅke ahosi, khandhaparinibbānaṃ kusinārāyaṃ, dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgādīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallāṅkaṃ gamissanti, nāgabhanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallāṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu antarā na nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallāṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghaṇā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātū pharissanti.

Tato dasasahassacakkavāle devatā yo sannipatitvā “ajja satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka”nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruṇṇaṃ karissanti. T̄hapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṅghātūṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejo dhātū uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na anantaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti netam t̄hānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha – “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.171-174).

Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyūṃ, na acchariyā bhaveyyūṃ. Ekasmiṃhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyūṃ. Tasmā na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedam dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato na acchariyo siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti.

Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca buddhesu uppajjantesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puññavā”ti vivadeyyūṃ, tasmāpi evaṃ na uppajjanti. Apicetaṃ kāraṇaṃ milindaraññā puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttañhi (mi. pa. 5.1.1) –

“Tattha, bhante nāgasena, bhāsitametaṃ bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, netam t̄hānaṃ vijjati’ti. Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatimsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādapāṭipattiyāṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusit̄thi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiiyosomattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadamānā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyūṃ,

anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissamsayo bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya. Ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvāṃ abhirūheyya. Apinu sā mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyāti? Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udaketi. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya...pe... na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentāṃ yāvakaṅṭhamabhipūrayitvā, so dhāto pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitandaṅajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, apinu kho, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyāti? Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī ...pe... na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatīti? Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūrītā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā. Ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyuṃ, apinu kho taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyāti? Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatīti? Āma, bhanteti. Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calatīti.

Apica mahārāja imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritāṃ, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesāṃ parisāya vivādo uppajjeyya – “tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnāṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho, mahārāja, yadi, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesāṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, aggo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Jeṭṭho buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Setṭho buddhoti, visitṭho buddhoti, uttamo buddhoti, pavaro buddhoti, asamo buddhoti, asamasamo buddhoti, appaṭisamo buddhoti, appaṭibhāgo buddhoti, appaṭipuggalo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampatiṅccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Apica kho mahārāja buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Brahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te

uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato araham sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti. Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehī”ti.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāle. Hetthā imināva padena dasacakkavālasahassāni gahitāni tānipi, ekacakkavāleneva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāle uppajjanti, uppajjanatthāne pana vārite ito aññesu cakkavālesu nuppajjantīti vāritameva hoti.

Apubbam acarimanti ettha cakkaranapātubhāvato pubbe pubbam, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaranassa antaradhānam hoti, cakkavattino kalamkiriyato vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānaṅca pana tam kalamkiriyato vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato param cakkavattino pātubhāvo avārito.

Kasmā pana ekacakkavāle dve cakkavattino nuppajjantīti. Vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaranassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyā bhavēyyum. Yo cāyaṃ cakkaranassa dvisahassadīparivāresu catūsū mahādīpesu issariyānuppādānasamattho mahānubhāvo, so parihāyetha. Iti vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaranassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāle dve uppajjanti.

130. Yaṃ itthī assa araham sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuṅṅe nibbattēvā lokuttāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattam liṅgasampatti, hetu satthāradassanam;

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetum asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī assa araham sammāsambuddho”ti vuttam. Sabbākāraparipūro ca puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattēti purisova araham hoti sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattīti adīsipi yasmā itthiyā kosohitavattaguyhatādīnam abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanābhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttam. Yasmā ca sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgaṅca hīnam, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthiliṅgam, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi? Tasmā “yaṃ puriso brahmattam kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattam adhippetam. Itthī ca idha jhānam bhāvetvā kalam katvā brahmapārisajjānam saḥabyatam upapajjati, na mahābrahmānam, puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānēpi cettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṅṭhānāva brahmāno, na itthisaṅṭhānā, tasmā suvuttamevetam.

131. Kāyaduccaritasāti adīsipi yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraphalam na nibbattenti, asātam amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva vipākaṃ nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālībījādīni madhuraṃ sādurasameva phalam nibbattenti, na asātam kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetam –

“Yādīsam vapate bījam, tādīsam harate phalam;

Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka”nti. (sam. ni. 1.256);

Tasmā ”aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritasā”tiādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgītiādīsu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgīti āyūhanasamaṅgīti cetaṇāsamaṅgīti kammasamaṅgīti vipākasamaṅgīti, upaṭṭhānasamaṅgīti. Tatha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgīti**ti vuccati. Tathā **cetaṇāsamaṅgīti**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya “kammasamaṅgino”ti vuccanti, eṣā **kammasamaṅgīti**.

Vipākasamaṅgīti vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva nesam tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhiādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesam iminā uppattinimittupaṭṭhānena aparimuttatā **upaṭṭhānasamaṅgīti** nāma. Sā calati sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayani upaṭṭhāti, tiracchānayaniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu – soṇagiripāde kira acelavihāre soṇatthero nāma eko dhammakathiko, tassa pitā sunakhajīviko ahoṣi. Thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhpetuṃ asakkonto “mā nassi jarako”ti mahallakakāle akāmakam pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāti, soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khādītukāmā viya samparivāresuṃ. So mahābhayabhīto – “vārehi, tāta soṇa, vārehi, tāta soṇa”ti āha. Kim mahātherāti. Na passasi tātāti taṃ pavattiṃ ācikkhi. Soṇatthero – “kathañhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhā”ssa bhavissāmi”ti sāmaṇerehi nānapupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjaṃ āsanapūjañca kāretvā pītaṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ āharitvā mañce nisīdāpetvā – “ayaṃ mahāthera-pūjā tumhākaṃ atthāya katā ‘ayaṃ me bhagavā duggatapaṇṇākāro’ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehi”ti āha. So mahāthero pūjaṃ disvā tathā karonto cittaṃ pasādesi, tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, nandanavana-cittalatāvana-missakavana-phārusakavanavimānāni ceva nāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesuṃ. So “apetha apetha soṇa”ti āha. Kimidaṃ therāti? Etā te, tāta, mātaro āgacchantīti. Thero “saggo upaṭṭhito mahātherassa”ti cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgīti calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgītasu idha āyūhanacetanākammasamaṅgītiavasena kāyaduccaritasamaṅgītiādi vuttaṃ.

132. Evaṃ vutte āyasmā ānandoti “evaṃ bhagavatā imasmim sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbasuttaṃ samannāharitvā evaṃ sassirikaṃ katvā desitasuttassa nāma bhagavatā nāmaṃ na gahitaṃ. Handassa nāmaṃ gaṇhāpessāmi”ti cintetvā bhagavantaṃ etadavoca.

Tasmā tiha tvantiādīsu ayaṃ atthayojanā –

Ānanda, yasmā imasmim dhammapariyāye “aṭṭhārasa kho imā, ānanda, dhātuyo, cha imā, ānanda, dhātuyo”ti evaṃ bahudhātuyo vibhattā, tasmā tiha tvaṃ imaṃ dhammapariyāyaṃ **bahudhātukoti**ti naṃ dhārehi. Yasmā panettha dhātuāyatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānavasena cattāro parivaṭṭā kathitā, tasmā **catuparivaṭṭoti**ti naṃ dhārehi. Yasmā ca ādāsaṃ olokentassa mukhanimittaṃ viya imaṃ dhammapariyāyaṃ olokentassa ete dhātuādayo atthā pākaṭā honti, tasmā **dhammādāsoti**ti naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā nāma parasenamaddanā yodhā saṅgāmatūriyaṃ paggahetvā parasenaṃ pavisitvā sapatte madditvā attano jayaṃ gaṇhanti, evameva kilesasenamaddanā yogino idha vuttavasena vipassanaṃ paggahetvā kilese madditvā attano arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **amatadundubhīti**ti naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā saṅgāmayodhā pañcāvudhaṃ gahetvā parasenaṃ viddhamsetvā jayaṃ gaṇhanti, evaṃ

yoginopi idha vuttaṃ vipassanāvudhaṃ gahetvā kilesasenaṃ viddhaṃsetvā arahattajayaṃ gaṇhanti. Tasmā **anuttaro saṅgāma**vijayotipi naṃ dhāreḥīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahudhātukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Evaṃme sutanti isigilisuttaṃ. Tattha **aññāva samaññā aho**sīti isigilissa isigilīti samaññāya uppannakāle vebhāro na vebhāroti paññāyittha, aññāyevassa samaññā aho. **Aññā paññattī**ti idaṃ purimapaḍasseva vevacanaṃ. Sesesupi e seva nayo.

Tadā kira bhagavā sāyanhasamaye samāpattito vuṭṭhāya gandhakuṭṭito nikkhamitvā yasmim̐ ṭhāne nisinnānaṃ pañca pabbatā paññāyanti, tattha bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā ime pañca pabbate paṭipāṭiyā ācikkhi. Tattha na bhagavato pabbatehi attho atthi, iti imesu pana pabbatesu paṭipāṭiyā kathiyamānesu isigilissa isigilibhāvo kathetabbo hoti. Tasmim̐ kathiyamāne padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni ceva padumavatiyā ca patthanā kathetabbā bhavissatīti bhagavā imaṃ pañca pabbatapaṭipāṭim̐ ācikkhi.

Pavisantādissanti pavitṭhā na dissantīti yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvedhā katvā anto pavisitvā rattitṭhānadivṭṭhānāni māpetvā tattha vasim̐su, tasmā evamāha. **Ime isī**ti ime paccekabuddhaisī.

Kadā pana te tattha vasim̐su? Atīte kira anuppanne tathāgate bārānasim̐ upanissāya ekasmim̐ gāmake ekā kuladhīta khettaṃ rakkhamānā ekassa paccekabuddhassa pañcahi lājāsatehi saddhim̐ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttāsātāni patthesi. Tasmim̐yeva ca khaṇe pañcasatā migaluddakā madhuramaṃsaṃ datvā “etissā puttā bhaveyyāmā”ti patthayim̐su. Sā yāvātāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā, tato cutā jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi, tassā vicarantiyāva pādudhāre pādudhāre bhūmito padumāni utṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārānasirañño ārocesi. Rājā naṃ āharāpetvā aggamahe sim̐ akāsi, tassā gabbho saṅṭhāsi. Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissā nibbattā. Vayappattā uyyāne padumassare kīlantā ekekasmim̐ padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiññānaṃ nibbattayim̐su. Ayaṃ tesam̐ byākaraṇagāthā aho –

“Saroruhaṃ padumapalāsapattajaṃ, supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ;

Aniccatāyupagataṃ viditvā, eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tasmim̐ kāle te tattha vasim̐su, tadā cassa pabbatassa isigilīti samaññā udapādi.

135. Ye sattasārāti aritṭho uparitṭho tagarasikhī yasassī sudassano piyadassī gandhāro piṇḍolo upāsabho nīto tatho sutavā bhāvitattoti terasannaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni vatvā idāni tesaṅca aññesaṅca gāthābandhena nāmāni ācikkhanto **ye satta**sārātiādimaḥa. Tattha **satta**sārāti sattānaṃ sārabhūtā. **Anī**ghāti niddukkā. **Nirā**sāti nittaṇhā.

Dve jālinoti cūlajālī mahājālīti dve jālināmakā. **Santa**cittoti idampi ekassa nāmameva. **Passi jā**hi upadhidukkhamūlanti ettha passi nāma so paccekabuddho, dukkhassa pana mūlaṃ upadhim̐ jāhīti ayamassa thuti. **Apa**rājitotipi ekassa nāmameva.

Satthā pavattā sarabhaṅgo lomahaṃso uccaṅgamāyoti ime pañca janā. **Asi**to anāsavo manomayoti imepi tayo janā. **Mā**nacchido ca bandhumāti bandhumā nāma eko, mānassa pana chinnattā mānacchidoti vutto. **Tadā**dhimuttotipi nāmameva.

Ketumbharāgo ca mātaṅgo ariyoti ime tayo janā. **Athaccutoti** atha accuto. **Accutagāmyamaṅkoti** ime dve janā. **Khemābhirato ca soratoti** ime dveyeva.

Sayho anomanikkamoti sayho nāma so buddho, anomavīriyattā pana anomanikkamoti vutto. **Ānando nando upanando dvādasāti** cattāro ānandā, cattāro nandā cattāro upanandāti evaṃ dvādasā. **Bhāradvājoantimadehadhārīti** bhāradvājo nāma so buddho. **Antimadehadhārīti** thuti.

Taṇhacchidoti sikhariṣṣāyaṃ thuti. **Vītarāgoti** maṅgalassa thuti. **Usabhacchidā jāliniṃ dukkhamūlanti** usabho nāma so buddho dukkhamūlabhūtaṃ jāliniṃ acchidāti attho. **Santaṃ padaṃ ajjhagamopanītoti** upanīto nāma so buddho santaṃ padaṃ ajjhagamā. **Vītarāgotipi** ekassa nāmaeva. **Suvimuttacittoti** ayaṃ kaṇhassa thuti.

Ete ca aññe cāti ete pāliyaṃ āgatā ca pāliyaṃ anāgatā aññe ca etesaṃ ekanāmakāyeva. Imesu hi pañcasu paccekabuddhasatesu dvepi tayopi dasapi dvādasapi ānandādayo viya ekanāmakā ahesuṃ. Iti pāliyaṃ āgatanāmeheva sabbesaṃ nāmāni vuttāni hontīti ito paraṃ visuṃ visuṃ avatvā “ete ca aññe cā”ti āha. Sesā sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Isigilisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Evaṃme sutanti mahācattārīsakasuttaṃ. Tattha **ariyanti** niddosaṃ lokuttaraṃ, niddosañhi “ariya”nti vuccati. **Sammāsamaḍḍhinti** maggasamaḍḍhiṃ. **Saupanisanti** sapaccayaṃ. **Saparikkhāraṇti** saparivāraṃ.

Parikkhatāti parivāritā. **Sammādiṭṭhipubbaṅgamā hotīti** dvidhā sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti purecārikā vipassanāsammādiṭṭhi ca maggasammādiṭṭhi ca. Vipassanāsammādiṭṭhi tebhūmakasaṅkhāre aniccādivasena parivīmaṃsati; maggasammādiṭṭhi pana parivīmaṃsanapariyosāne bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānā vūpasamayamānā sītudakaghaṭasahassaṃ matthake āsiṅcamānā viya uppajjati. Yathā hi khettaṃ kurumāno kassako paṭhamaṃ araṅṅe rukkhe chindati, pacchā aggim deti, so aggi paṭhamaṃ chinne rukkhe anavasese jhāpeti, evameva vipassanāsammādiṭṭhi paṭhamaṃ aniccādivasena saṅkhāre vīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi tāya vīmaṃsanatthaṃ saṅkhāre puna appavattivasena samugghāṭayamānā uppajjati, sā duvidhāpi idha adhippetā.

Micchādiṭṭhīti pajānātīti micchādiṭṭhiṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti, sammādiṭṭhiṃ kiccato asammohato pajānāti. **Sāssa hoti sammādiṭṭhīti** sā evaṃ pajānanā assa sammādiṭṭhi nāma hoti.

Dvāyaṃ vadāmīti dvayaṃ vadāmi, duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmīti attho. **Puññabhāgiyāti** puññakoṭṭhāsabhūtā. **Upadhivepakkāti** upadhisaṅkhātassa vipākassa dāyikā.

Paññā paññindriyantiādīsu vibhajtvā vibhajtvā amatadvāraṃ paññapeti dassetīti **paññā**. Tasmim atthe indattaṃ karotīti **paññindriyaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Bojjhaṅgappattā hutvā catusaccadhamme vicinātīti **dhammavicayasambojhaṅgo**. Maggasampattiyā pasatṭhā sobhanā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**. Ariyamaggassa aṅganti **maggaṅgaṃ**. Soti so bhikkhu. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Upasampadāyāti** paṭilābhatthāya. **Sammāvāyāmoti** niyyāniko kusalavāyāmo. **Satoti** satiyā samannāgato hutvā. **Anuparidhāvanti anuparivattantīti** sahaṅgātā ca purejātā ca hutvā parivārenti. Ettha hi sammāvāyāmo ca sammāsati ca lokuttarasammādiṭṭhiṃ sahaṅgātā parivārenti rājānaṃ viya ekarathe ṭhitā asiggāhachattaggāhā. Vipassanāsammādiṭṭhi pana purejātā hutvā parivāreti rathassa purato

pattikādayo viya. Dutiyapabbato patṭhāya pana sammāsaṅkappādīnaṃ tayopi saha jātaparivārāva hontīti veditabbā.

137. Micchāsaṅkappoti pajānātīti micchāsaṅkappaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti sammāsaṅkappaṃ kiccato asammoḥato pajānāti. Ito aparesu sammāvācādisupi evameva yojanā veditabbā. Kāmasaṅkappādayo dvedhāvittakkasutte (ma. ni. 1.206) vuttāyeva.

Takkotiādīsu takkanavasena takko. Sveva ca upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **vitakkoti** vutto, sveva saṅkappanavasena **saṅkappo**. Ekaggo hutvā ārammaṇe appetīti **appanā**. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **byappanāti** vuttaṃ. **Cetaso abhiniropanāti** cittassa abhiniropanā. Vitakkasmiñhi sati vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti vitakke pana asati attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhati jātisampanno abhiññātapuriso viya rājagehaṃ. Anabhiññātassa hi paṭihārena vā dovārikena vā attho hoti, abhiññātaṃ jātisampannaṃ sabbe rājarājamahāmattā jānantīti attanova dhammatāya nikkhamati ceva pavisati ca, evaṃsampaḍamaḍaṃ veditabbāṃ. Vācaṃ saṅkharotīti **vacīsaṅkhāro**. Ettha ca lokiyavitakko vācaṃ saṅkharoti, na lokuttaro. Kiñcāpi na saṅkharoti, vacīsaṅkhārotveva ca panassa nāmaṃ hoti. **Sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvanti** lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārenti. Ettha ca tayopi nekkhammasaṅkappādayo pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana tiṇṇampi kāmasaṅkappādīnaṃca padacchedaṃ samugghātaṃ karonto maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova sammāsaṅkappo uppajjitvā nekkhammasaṅkappādivasena tiṇi nāmāni labhati. Parato sammāvācādisupi eseva nayo.

138. Musāvādāveramaṇītiādīsu viratipi cetanāpi vaṭṭati. **Āratītiādīsu** vacīduccaritehi ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti **virati**. Tato tato paṭinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitāṃ, sabbamidaṃ oramanabhāvasseva adhivacanaṃ. Veraṃ maṇati vināsetīti **veramaṇi**. Idampi oramanasseva vevacanaṃ.

139. Pāṇātipātā veramaṇītiādīsupi cetanā viratīti ubhayampi vaṭṭatiyeva.

140. Kuhanātiādīsu tividhena kuhanavatthunā lokaṃ etāya kuhayanti vimhāpayantīti **kuhanā**. Lābhasakkāratthikā hutvā etāya lapantīti **lapanā**. Nimittaṃ sīlametesanti nemittikā, tesāṃ bhāvo **nemittikatā**. Nippeso sīlametesanti nippesikā, tesāṃ bhāvo **nippesikatā**. Lābhena lābhaṃ nijjigīsanti magganti pariyesantīti lābhena lābhaṃ nijjigīsanaṃ, tesāṃ bhāvo **lābhena lābhaṃ nijjigīsanaṃ**. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena panetā kuhanādikā **visuddhimagge** sīlaniddeseyeva pāḷiṇca **aṭṭhakathaṇca** āharitvā pakāsītā. **Micchāājivassa pahānāyāti** ettha na kevalaṃ pāḷiyaṃ āgatova micchāājīvo, ājivahetu pana pavattitā pāṇātipātādayo sattakammaṃ pathacetanāpi micchāājīvo. Tāsaṃyeva sattannaṃ cetanānaṃ padapacchedaṃ samugghātaṃ kurumānaṃ maggaṅgaṃ pūrayamānā uppannā virati sammāājīvo nāma.

141. Sammādiṭṭhissāti maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa puggalassa. **Sammāsaṅkappo pahotīti** maggasammāsaṅkappo pahoti, phalasammādiṭṭhissapi phalasammāsaṅkappo pahotīti evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Sammāñāṇassasammāvimuttīti** ettha pana maggasammāsamādhimhi ṭhitassa maggapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti, phalasammāsamādhimhi ṭhitassa phalapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti. Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe ca ṭhitassa maggasammāvimutti pahoti, phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe ṭhitassa phalasammāvimutti pahotīti attho. Ettha ca ṭhapetvā aṭṭha phalaṅgāni sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvā sammāvimuttiṃ phalaṃ kātum vaṭṭatīti vuttaṃ.

142. Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotītiādīsu avasesanikāyabhāṇakā phalaṃ kathitanti vadanti, majjhimabhāṇakā pana dasannaṃ

nijjaravatthūnaṃ āgatatthāne maggo kathitoti vadanti. Tattha dassanatthena **sammādiṭṭhi** veditabbā, viditakaraṇatthena **sammāñāṇaṃ**, tadadhimuttatthena **sammāvimutti**.

Vīsati kusalapakkhāti sammādiṭṭhiādayo dasa, “sammādiṭṭhipaccayā ca aneke kusalā dhammā”tiādinā nayena vuttā dasāti evaṃ vīsati kusalapakkhā honti. **Vīsati akusalapakkhā**ti “micchādiṭṭhi nijjinṇa hotī”tiādinā nayena vuttā micchādiṭṭhiādayo dasa, “ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā”tiādinā vuttā dasa cāti evaṃ vīsati akusalapakkhā veditabbā. **Mahācattārīsakoti** mahāvīpākādānena mahantānaṃ kusalapakkhikānañceva akusalapakkhikānañca cattārīsāya dhammānaṃ pakāsītattā mahācattārīsakoti.

Imasmiṅca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā vipassanāsammādiṭṭhi kammassakatāsammādiṭṭhi maggasammādiṭṭhi phalassammādiṭṭhi paccavekkhaṇāsammādiṭṭhīti. Tattha “micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhīti pajānātī”tiādinā nayena vuttā vipassanāsammādiṭṭhi nāma. “Atthi dinna”ntiādinā nayena vuttā kammassakatāsammādiṭṭhi nāma. “Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī”ti ettha pana maggasammādiṭṭhi phalassammādiṭṭhīti dvepi kathitā. “Sammāñāṇaṃ pahotī”ti. Ettha pana paccavekkhaṇāsammādiṭṭhi kathitāti veditabbā.

143. Sammādiṭṭhiṃce bhavaṃ garahatīti micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhi nāmāyaṃ na sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāma. **Okkalāti** okkalajanapadavāsino. **Vassabhaññāti** vasso ca bhañño cāti dve janā. **Ahetuvādāti** natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyāti evamādivādino. **Akiriyaṇādāti** karoto na karīyati pāpanti evaṃ kiriyaṇāṅkhepavādino. **Natthikavādāti** natthi dinnantiādivādino. Te imesu tīsūpi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṃ. Kathaṃ panetesu niyāmo hotīti. Yo hi evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā rattitthānadivāṭṭhāne nisinno sajjhāyati vīmaṃsati, tassa “natthi hetu natthi paccayo karoto na karīyati pāpaṃ, natthi dinnāṃ, kāyassa bhedā ucchijjati”ti tasmīṃ ārammaṇe micchāsati santitthati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsū. Sattame buddhānampi atekiccho anivattī aritthakaṇḍakasadiṣo hoti.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīnipi, niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇaṅceva mokkhamaggāvaraṇaṅca. Abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṃ. **Nindābyārosaupārambhābhayāti** attano nindābhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. Evaṃme sutanti ānāpānassatisuttaṃ. Tattha **aññehi cāti** ṭhapetvā pāliyaṃ āgate dasa there aññehipi abhiññātehi bahūhi sāvakehi saddhiṃ. Tadā kira mahā bhikkhusaṅgho ahoṣi aparicchinnagaṇano.

Ovadanti anusāsantīti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahena cāti dvīhi saṅgahēhi saṅgaṇhitvā kammaṭṭhānovādānusāsānīhi ovadanti ca anusāsanti ca. **Te cāti** cakāro āgamasandhimattaṃ. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ viṣesaṃ jānantīti** sīlaparipūraṇādito pubbaviṣesato uḷārataṃ aparaṃ kasiṇaparikkammādiviṣesaṃ jānantīti attho.

145. Āraddhoti tuṭṭho. Appattassa pattiyāti appattassa arahattassa pāpuṇanattamaṃ. Sesapadadvayepi ayameva attho. **Komudiṃ cātumāsiniṇti** pacchimakkattikacātumāsapuṇamaṃ. Sā hi kumudānaṃ atthitāya komudī, catunnaṃ

vassikānaṃ māsānaṃ pariyosānattā cātumāsiniṭi vuccati. **Āgamaṣṣāmīti** udikkhissāmi, ajja apavāretvā yāva sā āgacchati, tāva katthaci agantvā idheva vasissāmīti attho. Iti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ anujānanto evamāha.

Pavāraṇasaṅgaho nāma ñattidutiyaena kammena diyyati kassa panesa diyyati, kassa na diyyatīti. Akārakassa tāva bālaputhujjanassa na diyyati, tathā āraddhavipassakassa ceva ariyasāvakaṃ ca. Yassa pana samatho vā taruṇo hoti vipassanā vā, tassa diyyati. Bhagavāpi tadā bhikkhūnaṃ cittācāraṃ parivīmaṃsanto samathavipassanānaṃ taruṇabhāvaṃ ñatvā – “mayi ajja pavārente disāsu vassaṃvuttā bhikkhū idha osarissanti. Tato ime bhikkhū vuḍḍhatarehi bhikkhūhi senāsane gahite visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti. Sacepi cārikaṃ pakkamissāmi, imesaṃ vasanaṭṭhānaṃ dullabhameva bhavissati. Mayi pana apavārente bhikkhūpi imaṃ sāvattiṃ na osarissanti, ahampi cārikaṃ na pakkamissāmi, evaṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ apalibuddhaṃ bhavissati. Te attano attano vasanaṭṭhāne phāsu viharantā samathavipassanā thāmajātā katvā visesaṃ nibbattetuṃ sakkhissanti”ti so taṃdivasaṃ apavāretvā kattikapuṇṇamāyaṃ pavāressāmīti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ anujāni. Pavāraṇasaṅgahasmiṃhi laddhe yassa nissayaapaṭipannassa ācariyupajjhāyā pakkamanti, sopi “sace patirūpo nissayaḍāyako āgamissati, tassa santike nissayaṃ gaṇhissāmi”ti yāva gimhānaṃ pacchimamāsā vasituṃ labhati. Sacepi saṭṭhivassa bhikkhū āgacchanti, tassa senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti. Ayañca pana pavāraṇasaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti.

Sāvattiṃ osarantīti bhagavatā pavāraṇasaṅgaho dinnoti sutasutaṭṭhāneyeva yathāsabhāvena ekaṃ māsānaṃ vasitvā kattikapuṇṇamāya uposathaṃ katvā osarante sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Pubbenāparanti** idha taruṇasamathavipassanāsu kammaṃ katvā samathavipassanā thāmajātā akaṃsu, ayaṃ pubbe viseso nāma. Tato samāhitena cittena saṅkhāre sammāsivā keci sotāpattiphalaṃ...pe... keci arahattaṃ sacchikarimsu. Ayaṃ aparo uḷāro viseso nāma.

146. Alanti yuttaṃ. **Yojanagaṇanānīti** ekaṃ yojanaṃ yojanameva, dasapi yojanāni yojanāneva, tato uddhaṃ yojanagaṇanānīti vuccanti. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetam. **Puṭosenāpīti** puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. taṃ pātheyyaṃ gahetvāpi upasaṅkamituṃ yuttamevāti attho. “Puṭamsenā”tipi pāṭho, tassattho – puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃse pātheyyapuṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

147. Idāni evarūpehi caraṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṃ **santi**, **bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **catunnaṃ satipaṭṭhānānanti**ādīni tesam bhikkhūnaṃ abhinivīṭṭhakammaṭṭhānadassanattaṃ vuttāni. Tattha sattatimsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarā kathitā. Tatra hi ye bhikkhū tasmim khāṇe maggaṃ bhāventi, tesam lokuttarā honti. Āraddhavipassakānaṃ lokiyā. **Aniccaṣaṇṇābhāvanānuyoganti** ettha saṇṇāsīsena vipassanā kathitā. Yasmā panettha ānāpānakammaṭṭhānavasena abhinivīṭṭhāva bahū bhikkhū, tasmā sesakammaṭṭhānāni saṅkhepena kathetvā ānāpānakammaṭṭhānaṃ vitthārena kathento **ānāpānassati**, **bhikkhavi**tiādīmāha. Idaṃ pana ānāpānakammaṭṭhānaṃ sabbākārena **visuddhimagge** vitthāritam, tasmā tattha vuttanayenevassa pāḷittho ca bhāvanānayo ca veditabbo.

149. **Kāyaññataranti** pathavīkāyādīsū catūsū kāyesū aññataraṃ vadāmi, vāyo kāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā rūpāyatanaṃ...pe... kabalīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakotṭhāsā rūpakāyo nāma. Tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmāti**hāti yasmā catūsū kāyesū aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsati rūpakotṭhāse vā rūpakāye aññataraṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsū vedanāsū aññataraṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sādhukaṃ manasikāraṃ** pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaramanasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhavedanā hotīti. Na hoti, desanāsīsam

panetaṃ. Yatheva hi “aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena vedanā vuttāti veditabbā. Etasmiṃ catukke paṭhamapade pītisena vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasañkhārapadadvaye “saññā ca vedanā ca cetasikā, ete dhammā cittaapaṭibaddhā cittasañkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174) vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepe cittasampayuttakā dhammā cittasañkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasañkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbam manasikāranāmena saṅgahetvā idha “sādhukam manasikāra”nti āha.

Evam santepe yasmā eṣā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjati. No na yujjati, satipaṭṭhānavanāyampi hi “taṃtaṃsukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hoti”ti vuttaṃ. Apica pītipaṭisaṃvedītiādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetam visuddhimagge –

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato (pīti paṭisaṃviditā hoti)? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammāsati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhā asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttampi cetam paṭisambhidāyam ‘dīgham assāsavasena cittassa ekaggaṭam avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā, tena nāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti’ti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbānti”ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasañkhārā paṭisaṃviditā honti, evam imināpi jhānasampayuttena vedanāsañkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametam hoti “vedanāsu vedanānupassī tasmim samaye bhikkhu viharati”ti.

Nāham, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo – yasmā cittaapaṭisaṃvedī assasissāmītiādīnā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittam ārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satīṇca sampajāññaṇca upaṭṭhapetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanā atthi. Tasmā ārammaṇato cittaapaṭisaṃviditādivasena citte cittānupassī tasmim samaye bhikkhu viharatīti. **So yaṃ taṃ abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukam ajjupekkhitā hotīti** ettha abhijjhāya kāmaccandanīvaraṇaṃ, domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idañhi catukkam vipassanāvaseneva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena chabbidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbam ādi, tassapi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi, iti dhammānupassanāya ādim dassetuṃ “abhijjhādomanassāna”nti āha. **Pahānanti** aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatīti evam pahānakaraññaṃ adhippetam. **Taṃ paññāya disvāti** taṃ aniccavirāganīrodhapaṭinissaggāññaṇasañkhātam pahānaññaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evam vipassanāparamparaṃ dasseti. **Ajjupekkhitā hotīti** yañca samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṃ ajjupekkhatīti dvidhā ajjupekkhati nāma. Tattha sahaṭānampi ajjupekkhanā hoti ārammaṇassapi ajjupekkhanā, idha ārammaṇaajjupekkhanā adhippetā. **Tasmātiha, bhikkhaveli** yasmā aniccānupassī assasissāmītiādīnā nayena pavatto na kevalam nīvaraṇādiddhamme, abhijjhādomanassasīsenā pana vuttānaṃ dhammaṇaṃ pahānaññaṇampi paññāya disvā ajjupekkhitā hoti, tasmā “dhammesu dhammānupassī tasmim samaye bhikkhu viharati”ti veditabbo.

150. Pavicinatīti aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā. **Passambhatīti** kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā

kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanāpattam viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotīti** sahaajātaajjupekkhanāya ajjupekkhitā hoti.

Evam cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmim kāye sati satisambojjhaṅgo, satiya sampayuttam ñāṇam dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetasi kavīriyam vīriyasambojjhaṅgo, pīti, passaddhi, cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo, imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasāṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino “ayaṃ olīyatī”ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati”ti ākaḍḍhanaṃ vā natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasāṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvataṃ kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkaṇikā nānārasalakkhaṇā vipassanāsambojjhaṅgā nāma kathitā.

152. Vivekanissitantiādīni vuttatthāneva. Ettha pana ānāpānāpariggāhikā sati lokiyā hoti, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhānaṃ paripūrenti, lokiyā satipaṭṭhānā lokuttarabojjhaṅge paripūrenti, lokuttarā bojjhaṅgā vijjāvimuttiphalanibbānaṃ paripūrenti. Iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyam kathitaṃ, lokuttarassa āgataṭṭhāne lokuttaram kathitanti. Thero panāha “aññattha evaṃ hoti, imasmim pana sutte lokuttaram upari āgataṃ, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhāne paripūrenti, lokiyā satipaṭṭhānā lokiye bojjhaṅge paripūrenti, lokiyā bojjhaṅgā lokuttaram vijjāvimuttiphalanibbānaṃ paripūrenti, vijjāvimuttipadena hi idha vijjāvimuttiphalanibbānaṃ adhippeta”nti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānāpānassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Evaṃme sutanti kāyagatāsatisuttam. Tattha **gehasitāti** pañcakāmaguṇanissitā. **Sarasaṅkappāti** dhāvanasaṅkappā. Sarantīti hi sarā, dhāvanti attho. **Ajjhattamevāti** gocarajjhattasmimyeva. **Kāyagatāsati**nti kāyapariggāhikampi kāyārammaṇampi satim. Kāyapariggāhikanti vutte samatho kathito hoti, kāyārammaṇanti vutte vipassanā. Ubhayena samathavipassanā kathitā honti.

Puna caparam...pe... evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāvetīti satipaṭṭhāne cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā.

156. Antogadhāvassāti tassa bhikkhuno bhāvanāya abbhantaragatāva honti. **Vijjābhāgiyāti** ettha sampayogavasena vijjam bhajantīti vijjābhāgiyā. Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattanṭītipi vijjābhāgiyā. Tattha vipassanāñāṇam, manomayiddhi, cha abhiññāti attha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammāpi vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyāti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttā dhammāpi vijjābhāgiyāteva veditabbā. **Cetasā phuṭoti** ettha duvidham pharaṇam āpopharaṇaṇca, dibbacakkhupharaṇaṇca, tattha āpokasiṇam samāpajjitvā āpena pharaṇam āpopharaṇam nāma. Evaṃ phuṭepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti, ālokaṃ pana vaḍḍhetvā dibbacakkhunā sakalasaṃmuddassa dassanaṃ dibbacakkhupharaṇam nāma. Evaṃ pharaṇepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti.

Otāranti vivaraṃ chiddam. **Ārammaṇanti** kilesuppattipaccayaṃ. **Labhetha otāranti** labheyya pavesanaṃ, vinivijjhitaṃ yāva pariyoṣānā gaccheyyāti attho. **Nikkhepananti** nikkhipanaṭṭhānaṃ.

157. Evaṃ abhāvitakāyagatāsatiṃ puggalaṃ allamattikapuñjādīhi upametaṃ idāni bhāvitakāyagatāsatiṃ sārāphalakādīhi upametaṃ **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha **aggalaṃ phalakaṃ**nti kavāṭam.

158.Kākaṭṭhāyoti mukhavaṭṭiyam nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo. **Abhiññāsacchikaraṇīyassāti** abhiññāya sacchikātabbassa. **Sakkhibhabbatampāpuṇātīti** paccakkhabhāvaṃ pāpuṇāti. **Sati sati āyataneti** satisati kāraṇe. Kim panettha kāraṇanti? Abhiññāva kāraṇam. **Ājibandhāti** mariyādabaddhā.

Yānikatāyāti yuttayānam viya katāya. **Vatthukatāyāti** patiṭṭhakatāya. **Anuṭṭhitāyāti** anuppavattitāya. **Paricitāyāti** paricayakatāya. **Susamāraddhāyāti** sutṭhu samāraddhāya susampaggahitāya. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160.Evame sutanti saṅkhārupapattisuttam. Tattha **saṅkhārupapattinti** saṅkhārānaṃyeva upapattim, na sattassa, na posassa, puññābhisaṅkhārena vā bhavūpagakkhandhānaṃ upapattim.

161.Saddhāya samannāgatoti saddhādayo pañca dhammā lokikā vaṭṭanti. **Dahatīti** ṭhapeti. **Adhiṭṭhātīti** patiṭṭhāpeti. **Saṅkhārā ca vihārā cāti** saha patthanāya saddhādayova pañca dhammā. **Tatrupapattiyāti** tasmim ṭhāne nibbattanatthāya. **Ayam maggo ayam paṭipadāti** saha patthanāya pañca dhammāva. Yassa hi pañca dhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā. Yassa patthanā atthi, na pañca dhammā, tassapi anibaddhā. Yesam ubhayaṃ atthi, tesam gati nibaddhā. Yathā hi ākāse khittadaṇḍo aggena vā majjhena vā mūlena vā nipatissatīti niyamo natthi, evam sattānaṃ paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ. Tasmā kusalaṃ kammaṃ katvā ekasmim ṭhāne patthanam kātuṃ vaṭṭati.

165.Āmaṇḍanti āmalakam. Yathā taṃ parisuddhacakkhussa purisassa sabbasova pākaṭam hoti, evam tassa brahmuno saddhim tattha nibbattasattehi sahasā lokadhātu. Esa nayo sabbattha.

167.Subhoti sundaro. **Jātimāti** ākarasampanno. **Suparikammakatoti** dhovanādīhi sutṭhukataparikkamma. **Paṇḍukambale nikkhittoti** rattakambale ṭhapito.

168.Satasahassoti lokadhātusatasahassamhi ālokapharaṇabrahmā. **Nikkhanti** nikkhena kataṃ piḷandhanam, nikkham nāma pañcasuvaṇṇam, ūnakanikkhena kataṃ pasādhanāñhi ghaṭṭanamajjanakkhamam na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati. Nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati, vaṇṇavantañca hoti. **Jambonadanti** jambunadiyam nibbattam. Mahājamburukkhassa hi ekekā sakhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitā, tāsū mahantā nadiyo sandanti, tāsam nadīnam ubhayatīresu jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā utṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddam pavisanti. Tam sandhāya jambonadanti vuttam. **Dakkhakammāraputtaukkāmukhasukusalasampahaṭṭhanti** dakkhena sukusalena kammāraputtēna ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭham. **Ukkāmukheti** uddhane. **Sampahaṭṭhanti** dhotaghaṭṭitamajjitam. Vatthopame (ma. ni. 1.75-76) ca dhātuvibhaṅge (ma. ni. 3.357-360) ca piṇḍasodhanam vuttam. Imasmim sutte katabhaṇḍasodhanam vuttam.

Yam pana sabbavāresu **pharivā adhimuccitvāti** vuttam, tattha pañcavidham pharaṇam cetopharaṇam kasiṇapharaṇam dibbacakkhupharaṇam ālokapharaṇam sarīrapharaṇanti. Tattha cetopharaṇam nāma lokadhātusahasā sattānaṃ cittajānaṃ. Kasiṇapharaṇam nāma lokadhātusahasā kasiṇapattharaṇam. Dibbacakkhupharaṇam nāma ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā sahasalokadhātudassanam. Ālokapharaṇampi etadeva. Sarīrapharaṇam

nāma lokadhātusahasas sarīrapabhāya pattharaṇaṃ. Sabbattha imāni pañca pharaṇāni avināsentena kathetabbanti.

Tipitakacūlābhayatthero panāha – “maṇiopamme kasiṇapharaṇaṃ viya nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissatī”ti. Tassa vādaṃ viya aṭṭhakathā nāma natthīti paṭikkhitvā sarīrapharaṇaṃ na sabbakālikam, cattārimāni pharaṇāni avināsetvāva kathetabbanti vuttam. **Adhimuccatīti** padaṃ pharaṇapadasseva vevacanaṃ, atha vā **pharatīti** pattharati. **Adhimuccatīti** jānāti.

169.Ābhātiādīsu ābhādayo nāma pāṭiyekkā devā natthi, tayo parittābhādayo devā ābhā nāma, parittāsubhādayo ca. Subhakiṇhādayo ca subhā nāma. Vehapphalādivārā pākāṭāyeva.

Ime tāva pañca dhamme bhāvetvā kāmāvacaressu nibbattatu. Brahmaloce nibbattaṃ pana āsavakkhayañca kathaṃ pāpuṇātīti? Ime pañca dhammā sīlaṃ, so imasmim sīle patitthāya kasiṇaparikkammaṃ katvā tā tā samāpattiyo bhāvetvā rūpībrahmaloce nibbattati, arūpajjhānāni nibbattetvā arūpībrahmaloce, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vadḍhetvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā pañcasu suddhāvāsesu nibbattati. Uparimaggam bhāvetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇātīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suññatavaggo

1. Cūlasuññatasuttavaṇṇanā

176.Evaṃme sutanti cūlasuññatasuttaṃ. Tattha ekamidanti thero kira bhagavato vattaṃ katvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā kālaparicchedaṃ katvā nibbānārammaṇaṃ suññatāphalasaṃpattiṃ appetvā nisinna yathāparicchedena vuṭṭhāsi. Athassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahimsu. So suññatākathaṃ sotukāmo jāto. Athassa etadahosi – “na kho pana sakkā dhurena dhuraṃ paharantena viya gantvā ‘suññatākathaṃ me, bhante, kathethā’ti bhagavantaṃ vattum, handāhaṃ yaṃ me bhagavā nagarakaṃ upanissāya viharanto ekaṃ kathaṃ kathesi, taṃ sāremi, evaṃ me bhagavā suññatākathaṃ kathessatī”ti dasabalaṃ sārento **ekamidanti**ādīmāha.

Tattha **idanti** nipātamattameva. **Kaccimetaṃ, bhanteti** thero ekapade ṭhatvā satthipadasahassāni uggahetvā dhāretum samattho, kiṃ so “suññatāvihārena”ti ekaṃ padaṃ dhāretum na sakkhissati, sotukāmena pana jānanta viya pucchitum na vaṭṭati, pākāṭam katvā vitthāriyamānaṃ suññatākathaṃ sotukāmo ajānanto viya evamāha. Eko ajānantopi jānanto viya hoti, thero evarūpaṃ kohaṇṇaṃ kiṃ karissati, attano jānanatthānēpi bhagavato apacitum dassetvā “kaccimeta”ntiādīmāha.

Pubbepīti paṭhamabodhiyaṃ nagarakaṃ upanissāya viharāṇakālepi. **Etarahipīti** idānīpi. Evaṃ pana vatvā cintesi – “ānando suññatākathaṃ sotukāmo, eko pana sotum sakkoti, na uggahetum, eko sotumpi uggahetumpi sakkoti, na kathetum, ānando pana sotumpi sakkoti uggahetumpi kathetumpi, (kathemissa) suññatākatha”nti. Iti taṃ kathento **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha **suñño hatthigavāssavaḷavenāti** tattha kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā hatthiādayo atthi, vessavaṇamaṇḍhātādīnaṃ ṭhitatthāne cittakammavasena katampi, ratanaparikkhātānaṃ vātapānadvārābandhamañcapīṭhādīnaṃ vasena saṅṭhitampi, jīṇṇapaṭisaṅkharāṇatthaṃ ṭhapitampi jātarūparajataṃ atthi, kaṭṭharūpādivasena katā dhammasavanapañhapucchanādivasena āgacchantā ca itthipurisāpi atthi, tasmā na so tehi

suñño. Indriyabaddhānaṃ saviññānakānaṃ hatthiādīnaṃ, icchiticchitakkhaṇe paribhuñjitabbassa jātarūparajatassa, nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itthipurisānaṃca abhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhikkhusaṅghaṃ paṭiccāti bhikkhūsu hi piṇḍāya pavitṭhesupi vihārabhattaṃ sādiyantehi bhikkhūhi ceva gilānagilānupaṭṭhākauddesacīvarakammapasutādīhi ca bhikkhūhi so asuñño va hoti, iti nīcampaṃ bhikkhūnaṃ atthitāya evamāha. **Ekattanti** ekabhāvaṃ, ekaṃ asuññataṃ atthīti attho. Eko asuññabhāvo atthīti vuttaṃ hoti. **Amanasikarivāti** citte akatvā anāvajjitvā apaccavekkhitvā. **Gāmasaṅghanti** gāmoti pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ gāmasaṅghaṃ. Manussasaṅghāyapi ese va nayo. **Araññasaṅghaṃ paṭicca manasi karoti ekattanti** idaṃ araṅghaṃ, ayaṃ rukkhō, ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṅgho evaṃ ekaṃ araṅghaṃyeva paṭicca araṅghasaṅghaṃ manasi karoti. **Pakkhandatīti** otarati. **Adhimuccatīti** evanti adhimuccati. **Ye assu darathāti** ye ca pavattadarathā vā kilesadarathā vā gāmasaṅghaṃ paṭicca bhavēyyuṃ, te idha araṅghasaṅghāya na santi. Dutiyapadepe ese va nayo. **Atthi cevāyanti** ayaṃ pana ekaṃ araṅghasaṅghaṃ paṭicca uppajjamānā pavattadarathamattā atthi.

Yañhikho tattha na hotīti yaṃ migāramātupāsāde hatthiādayo viya imissā araṅghasaṅghāya gāmasaṅghamanussasaṅghavasena uppajjamānaṃ pavattadarathakilesadarathajātaṃ, taṃ na hoti. **Yaṃ pana tattha avasiṭṭhanti** yaṃ migāramātupāsāde bhikkhusaṅgho viya tattha araṅghasaṅghāya pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. **Taṃ santamidaṃ atthīti pajānātīti** taṃ vijjamānameva “atthi ida”nti pajānāti, **suññatāvakkantīti** suññatānibbatti.

177. Amanasikarivāmanussasaṅghanti idha gāmasaṅghaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi – “manussasaṅghāya gāmasaṅghaṃ nivattetvā, araṅghasaṅghāya manussasaṅghaṃ, pathavīsaṅghāya araṅghasaṅghaṃ, ākāsānañcāyatanasaṅghāya pathavīsaṅghaṃ...pe... nevasaṅghānañcāyatanasaṅghāya ākiñcaññāyatanasaṅghaṃ, vipassanāya nevasaṅghānañcāyatanasaṅghaṃ, maggena vipassanaṃ nivattetvā anupubbena accantasūññataṃ nāma dassessāmī”ti. Tasmā evaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **pathavīsaṅghanti** kasmā araṅghasaṅghaṃ pahāya pathavīsaṅghaṃ manasi karoti? Araṅghasaṅghāya viśesānadhigamaṇato. Yathā hi purisassa ramaṇīyaṃ khettaṭṭhānaṃ disvā – “idha vuttā sāliādayo suṭṭhu sampajjissanti, mahālābhaṃ labhissāmī”ti sattakkhattumpi khettaṭṭhānaṃ olokentassa sāliādayo na sampajjanteva, sace pana taṃ ṭhānaṃ vihatakhāṇukakaṇṭakaṃ katvā kasitvā vapati, evaṃ sante sampajjanti, evameva – “idaṃ araṅghaṃ, ayaṃ rukkhō, ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṅgho”ti sacepi sattakkhattuṃ araṅghasaṅghaṃ manasi karoti, nevūpacāraṃ na samādhiṃ pāpuṇāti, pathavīsaṅghāya panassa dhuvasevaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ pathavīkasiṇaṃ parikammaṃ katvā jhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānampi vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakkā arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā araṅghasaṅghaṃ pahāya pathavīsaṅghaṃ manasi karoti. **Paṭiccāti** paṭicca sambhūtaṃ.

Idāni yasmiṃ pathavīkasiṇe so pathavīsaṅghī hoti, tassa opammaḍassanattaṃ **seyyathāpīti**ādīmāha. Tattha usabhassa etanti **āsabhaṃ**. Aññesaṃ pana gunnaṃ gaṇḍāpi honti pahārāpi. Tesaṃhi cammaṃ pasāriyamānaṃ nibbalikaṃ na hoti, usabhassa lakkhaṇasampannaṭāya te dosā natthi. Tasmā tassa cammaṃ gahitaṃ. **Saṅkusatenāti** khilasatena. **Suvihataṃti** pasāretvā suṭṭhu vihataṃ. Ūnakasatasāṅkuvihataṃhi nibbalikaṃ na hoti, saṅkusatena vihataṃ bheritalaṃ viya nibbalikaṃ hoti. Tasmā evamāha. **Ukkūlavikkūlanti** uccaṇīcaṃ thalaṭṭhānaṃ ninnatṭhānaṃ. **Nadīvidugganti** nadiyo ceva duggamaṭṭhānaṃca. **Pathavīsaṅghaṃ paṭicca manasi karoti ekattanti** kasiṇapathaviyaṃyeva paṭicca sambhūtaṃ ekaṃ saṅghaṃ manasi karoti. **Darathamattāti** ito paṭṭhāya sabbavāresu pavattadarathavasena darathamattā veditabbā.

182. Animittam cetosamādhinti vipassanācittasamādhim. So hi niccanimittādivirahito animittoti vuccati. **Imameva kāyanti** vipassanāya vatthum dasseti. Tattha **imamevāti** imam eva catumahābhūtikam. **Salāyatanikanti** salāyatanapaṭisamyuttam. **Jīvitapaccayāti** yāva jīvitindriyānam pavatti, tāva jīvitapaccayā pavattadarathamattā atthīti vuttam hoti.

183. Puna **animittanti** vipassanāya paṭivipassanam dassetum vuttam. **Kāmāsavam paṭiccāti** kāmāsavam paṭicca uppajjanapavattadarathā idha na santi, ariyamagge ceva ariyaphale ca natthīti vuttam hoti. **Imameva kāyanti** imam upādisesarathadassanattham vuttam. Iti manussasaññāya gāmasaññam nivattetvā...pe... maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasaññatā nāma dassitā hoti.

184. Parisuddhanti nirupakkilesam. **Anuttaranti** uttaravirahitam sabbasetṭham. **Suññatanti** suññataphalasamāpattim. **Tasmāti** yasmā atītepi, buddhapacceka buddhabuddhasāvakaśākhātā samaṇabrāhmaṇā. Anāgatepi, etarahipi buddhabuddhasāvakaśākhātā samaṇabrāhmaṇā imamyeva parisuddham paramam anuttaram suññatam upasampajja viharimsu viharissanti viharanti ca, tasmā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. Evaṃme sutanti mahāsuññatasuttam. Tattha **kālakhemakassāti** chavivaṇṇena so kāḷo, khemakoti panassa nāmam. **Vihāroti** tasmimyeva nigrodhārāme ekasmim padese pākārena parikkhipitvā dvārakoṭṭhakam māpetvā haṃsavatṭakādisenāsanāni ceva maṇḍalamālabhojanasālādīni ca paṭiṭṭhapetvā kato vihāro. **Sambahulāni senāsanānīti** mañco pīṭham bhisibimbohanam taṭṭikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro pañnasanthāro palālasanthārotiādīni paññattāni honti, mañcena mañcam...pe... palālasanthāreneva palālasanthāram āhacca ṭhapitāni, gaṇabhikkhūnam vasanatṭhānasadisam ahoṣi.

Sambahulānu khoti bhagavato bodhipallānkeyeva sabbakilesānam samugghāṭitattā saṃsayo nāma natthi, vitakkapubbabhāgā pucchā, vitakkapubbabhāge cāyam nukāro nipātamatto. Pāṭimatthakam gacchante avinicchito nāma na hoti. Ito kira pubbe bhagavatā dasa dvādasa bhikkhū ekaṭṭhāne vasantā na diṭṭhapubbā.

Athassa etadahosi – gaṇavāso nāmāyam vaṭṭe āciññasamāciñño nadīotiñṇaudakasadisō, nirayatiracchānayanipettivisayāsuraḷāyēsupi, manussaloka-devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova āciñño. Dasayojanasahasso hi **nirayo** tipucunṇabharitā nālī viya sattehi nirantaro, pañcavidhabandhanakammakāraṇakaraṇaṭṭhāne sattānam pamāṇam vā paricchedo vā natthi, tathā vāsīhi tacchanādīṭṭhānesu, itī gaṇabhūtāva paccanti. **Tiracchānayaniam** ekasmim vammike upasikānam pamāṇam vā paricchedo vā natthi, tathā ekekabilādīsipi kipillikādīnam. Tiracchānayaniampi gaṇavāsova. **Petanagarāni** ca gāvutikāni aḍḍhayanikānīpi petabharitāni honti. Evaṃ pettivisayepi gaṇavāsova. **Asurabhavanam** dasayojanasahassam kaṇṇe pakkhittasūciyā kaṇṇabilam viya hoti. Iti asuraḷāyepi gaṇavāsova. **Manussaloke** sāvattiyam sattapañña kulasatasahassāni, rājagahe anto ca bahi ca aṭṭhārasa manussakoṭīyo vasimsu. Evaṃ aññesupi ṭhānesūti manussalokepi gaṇavāsova. **Bhummadevatā** ādiṃ katvā devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova. Ekekassa hi devaputtassa aḍḍhatiyā nāṭakakoṭīyo honti, navapi koṭīyo honti, ekaṭṭhāne dasasahassāpi brahmāno vasanti.

Tato cintesi – “mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni gaṇavāsaviddhamsanattham dasa pāramiyo pūritā, ime ca bhikkhū ito paṭṭhāyeva gaṇam

bandhitvā gaṇābhiratā jātā ananucchavikaṃ karontī”ti. So dhammasaṃvegāṃ uppādetvā puna cintesi – “sace ‘ekattāhāne dvīhi bhikkhūhi na vasitabba’nti sakkā bhaveyya sikkhāpadaṃ paññapetum, sikkhāpadaṃ paññāpeyyam, na kho panetaṃ sakkā. Handāham mahāsuññatāpaṭipattim nāma suttantaṃ desemi, yaṃ sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya nagaradvāre nikkhittasabbakāyikaādāso viya ca bhavissati. Tato yathā nāmekasmim ādāse khattiyādayo attano vajjam disvā taṃ pahāya anavajjā honti, evamevaṃ mayi parinibbutepi pañcavassasahassāni imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā kulaputtā vaṭṭadukkhassa antaṃ karissanti”ti. Bhagavato ca manorathaṃ pūrentā viya imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā vaṭṭadukkhāṃ khepetvā parinibbutā kulaputtā gaṇanapathaṃ vītivattā. Vālikapittihivihārepi hi ābhidhammikaabhayaṭṭhāro nāma vassūpanāyikasamaye sambahulehi bhikkhūhi saddhim imaṃ suttaṃ sañjhāyitvā “sammāsambuddho evaṃ kāreti, mayaṃ kiṃ karomā”ti āha. Te sabbepi antovasse gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā arahattaṃ pāpuṇṇisu. Gaṇabhedanaṃ nāma idaṃ suttanti.

186.Ghaṭṭāyāti evaṃnāmakassa sakkassa. **Vihāreti** ayampi vihāro nigrodhārāmasseva ekadese kālakhemakassa vihāro viya katoti veditabbo. **Cīvarakammanti** jinnamalinānaṃ aggalaṭṭhānuppādanadhovanādīhi kataparibhaṇḍampi, cīvaratthāya uppannavatthānaṃ vicāraṇasibbanādīhi akataṃ saṃvidhānampi vaṭṭati, idha pana akataṃ saṃvidhānaṃ adhippetam. Manussā hi ānandattherassa cīvarasāṭake adamsu. Tasmā thero sambahule bhikkhū gahetvā tattha cīvarakammaṃ akāsi. Tepi bhikkhū pātova sūcipāsakassa paññāyanakālato paṭṭhāya nisinnā apaññāyanakāle utthahanti. Sūcikaṃme nitthiteyeva senāsanāni saṃvidahissāmāti na saṃvidahiṃsu. **Cīvarakārasamayo** noti thero kira cintesi – “addhā etehi bhikkhūhi na paṭisāmitāni senāsanāni, bhagavatā ca diṭṭhāni bhavissanti. Iti anattamano satthā sutṭhu nigghahetukāmo, imesaṃ bhikkhūnaṃ upatthambho bhavissāmī”ti; tasmā evamāha. Ayaṃ panettha adhippāyo – “na, bhante, ime bhikkhū kammārāmā eva, cīvarakiccavasena pana evaṃ vasanti”ti.

Na kho, ānandāti, ānanda, kammāsamayo vā hotu akammāsamayo vā, cīvarakārasamayo vā hotu acīvarakārasamayo vā, atha kho saṅgaṇikārāmo bhikkhu na sobhatiyeva. Mā tvaṃ anupatthambhatthāne upatthambho ahoṣīti. Tattha **saṅgaṇikāti** sakaparisaṃsamodhānaṃ. **Gaṇoti** nānājanasamodhānaṃ. Iti saṅgaṇikārāmo vā hotu gaṇārāmo vā, sabbathāpi gaṇabāhullābhirato gaṇabandhanabaddho bhikkhu na sobhati. Pacchābhatte pana divaṭṭhānaṃ sammajjitvā sudhotatthapādo mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā ekārāmatamanuyutto bhikkhu buddhasāsane sobhati. **Nekkhammasukhanti** kāmato nikkhantassa sukhaṃ. **Pavivekasukhampi** kāmāpavivekasukhameva. Rāgādīnaṃ pana vūpasamatthāya saṃvattatīti **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhatthāya saṃvattatīti **sambodhisukhaṃ**. **Nikāmalābhīti** kāmālabhī icchitalābhī. **Akicchalābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Sāmāyikanti appitappitasamaye kilesehi vimuttaṃ. **Kantanti** manāpaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvācaracittavimuttim. Vuttañhetam – “cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo, ayaṃ sāmāyiko vimokkho”ti (paṭi. ma. 1.213). **Asāmāyikanti** na samāyavasena kilesehi vimuttaṃ, atha kho accantavimuttaṃ lokuttaraṃ vuttaṃ. Vuttañhetam – “cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni, ayaṃ asāmāyiko vimokkho”ti. **Akuppanti** kilesehi akopetabbaṃ.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Saṅgaṇikārāmo bhikkhu gaṇabandhanabaddho neva lokiyagūṇaṃ, na ca lokuttaragūṇaṃ nibbattetum sakkoti, gaṇaṃ vinodetvā pana ekābhirato sakkoti. Tathā hi vipassī bodhisatto caturāsītiyā pabbajitasahasseehi parivuto satta vassāni vicaranto sabbaññugūṇaṃ nibbattetum nāsakkhi, gaṇaṃ vinodetvā sattadivase ekībhāvābhirato bodhimaṇḍam āruya sabbaññugūṇaṃ nibbattesi. Amhākaṃ bodhisatto

pañcavaggiyehi saddhiṃ chabbassāni vicaranto sabbaññuṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, tesu pakkantesu ekībhāvābhirato bodhimaṇḍaṃ āruya sabbaññuṇaṃ nibbattesi.

Evam saṅgaṇikārāmassa guṇadhigamābhāvaṃ dassetvā idāni dosuppattiṃ dassento **nāhaṃ ānandā**tiādīmāha. Tattha **rūpanti** sarīraṃ. **Yattha rattassāti** yasmiṃ rūpe rāgavasena rattassa. **Na uppajjeyyunti** yasmiṃ rūpe rattassa na uppajjeyyūṃ, taṃ rūpaṃ na samanupassāmi, atha kho sārīputtamoggallānānaṃ dasabalasāvakaṭṭupagamanasaṅkhātena aññathābhāvena sañcayassa viya, upāligahapatino aññathābhāvena nāṭaputtassa viya, piyajātikasutte seṭṭhiādīnaṃ viya ca uppajjantiyeva.

187. Ayamkho panānandāti ko anusandhi? Sace hi koci dubbuddhī navapabbajito vadeyya – “sammāsambuddho khettaṃ pavitṭhā gāvīyo viya amheyeva gaṇato nīharati, ekībhāve niyojeti, sayam pana rājarājamahāmattādīhi parivuto viharatī”ti, tassa vacanokāsupacchedanattaṃ – “cakkavāḷapariyantāya parisāya majjhe nisinnopi tathāgato ekakovā”ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sabbanimittānanti** rūpādīnaṃ saṅkhanimittānaṃ. **Ajjhattanti** visayajjhattaṃ. **Suññatanti** suññataphalasaṃpattiṃ. **Tatra ceti** upayogathe bhumbaṃ, taṃ ceti vuttaṃ hoti. Puna **tatrāti** tasmīṃ parisamajjhe ṭhito. **Vivekaninnenā**ti nibbānaninna. **Byantībhūtenā**ti āsavaṭṭhānīyadhammehi vigatātena nissātena viyaṃyuttana. **Uyyojanikapāṭisaṃyuttanti** gacchatha tumheti evam uyyojanikena vacanena paṭisaṃyuttaṃ.

Kāya pana velāya bhagavā evam katheti? Pacchābhattakiccavelāya, vā purimayāmakiccavelāya vā. Bhagavā hi pacchābhatte gandhakuṭiyam sīhaseyyam kappetvā vutṭhāya phalasaṃpattiṃ appetvā nisīdati. Tasmīṃ samaye dhammassavanatthāya parisā sannipatanti. Atha bhagavā kālaṃ viditvā gandhakuṭito nikkhamitvā buddhāsanavaragato dhammaṃ desetvā bhesajjatelapākaṃ gaṇhanto viya kālaṃ anatikkamitvā vivekaninna cittaṃ parisam uyyojeti. Purimayāmepe “abhikkantā kho vāseṭṭhā ratti, yassa dāni kālaṃ maññathā”ti (dī. ni. 3.299) evam uyyojeti. Buddhānañhi bodhipattito patṭhāya dve pañcaviññānānīpi nibbānaninnaeva. **Tasmātihānandā**ti yasmā suññatāvihāro santo paṇīto, tasmā.

188. Ajjhattamevāti gocarajjhattameva. **Ajjhattaṃ suññatanti** idha niyakajjhattaṃ, attano pañcasu khandhesu nissitanti attho. **Sampajāno hotī**ti kammaṭṭhānassa asampajjanabhāvajānanena sampajāno. **Bahiddhā**ti parassa pañcasu khandhesu. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā. **Āneñjanti** ubhatobhāgavimutto bhavissāmāti āneñjaṃ arūpasamāpattiṃ manasi karoti.

Tasmīmyeva purimasminti pādakajjhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Apagunapādakajjhānato vutṭhitassa hi ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto tattha cittaṃ na pakkhandati. Tato “parassa santāne nu kho katha”nti bahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato – “kālena attano santāne, kālena parassa santāne nu kho katha”nti ajjhatabhiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato ubhatobhāgavimutto hotukāmo “arūpasamāpattiyam nu kho katha”nti āneñjaṃ manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Idāni – “na me cittaṃ pakkhandatīti vissatṭhavīriyena upaṭṭhākādīnaṃ pacchato na caritabbaṃ, pādakajjhānameva pana sādhuṃ punappunaṃ manasikātabbaṃ. Evamassa rukkhe chindato pharasumhi avahante puna nisitaṃ kāretvā chindantassa chijjesu pharasu viya kammaṭṭhāne manasikāro vahatī”ti dassetuṃ **tasmīmyevā**tiādīmāha. Idānissa evam paṭipannassa yaṃ yaṃ manasi karoti, tattha tattha manasikāro sampajjati dassento **pakkhandatī**ti āha.

189. Iminā vihārenāti iminā samathavipassanāvihārena. **Itiha tattha sampajānoti** iti caṅkamantopi tasmīṃ kammaṭṭhāne sampajjamāne “sampajjati me kammaṭṭhāna”nti jānanena sampajāno hoti. **Sayatī**ti nipajjati. Ettha kañci kālaṃ caṅkamitvā – “idāni ettakaṃ kālaṃ caṅkamtuṃ sakkhissāmī”ti ñatvā iriyāpathaṃ ahāpetvā ṭhātabbaṃ. Esa nayo

sabbavāresu. **Na kathessāmīti, itiha tathāti** evaṃ na kathessāmīti jānanena tattha sampajānakārī hoti.

Puna dutiyavāre **evarūpiṃ katham kathessāmīti** jānanena sampajānakārī hoti, imassa bhikkhuno samathavipassanā taruṇāva, tāsam anurakkhaṇattham –

“Āvāso gocaro bhassam, puggalo atha bhojanam;

Utu iriyāpatho ceva, sappāyo sevitabbako”ti.

Satta sappāyāni icchitabbāni. Tesam dassanatthamidam vuttam. Vitakkavāresu avitakkanassa ca vitakkanassa ca jānanena sampajānatā veditabbā.

190. Iti vitakkapahānena dve magge kathetvā idāni tatiyamaggassa vipassanam ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇāti**ādīmāha. **Āyataneti** tesuyeva kāmaguṇesu kismiñciveva kilesupattikāraṇe. **Samudācāroti** samudācaraṇato appahīnakilesa. **Evamsantanti** evaṃ vijjānānameva. **Sampajānoti** kammaṭṭhānassa asampattijānanena sampajāno. Dutiyavāre **evaṃ santametanti** evaṃ sante etam. **Sampajānoti** kammaṭṭhānasampattijānanena sampajāno. Ayañhi “pahīno nu kho me pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo no”ti paccavekkhamāno apahīnabhāvaṃ ñatvā vīriyam paggahetvā tam anāgāmimaggena samugghāṇeti, tato maggānantaram phalam, phalato vuttāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena “sampajāno hoti”ti vuttam.

191. Idāni arahattamaggassa vipassanam ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, upādānakkhandhāti**ādīmāha. Tattha **so pahiyatīti** rūpe asmīti māno asmīti chando asmīti anusayo pahiyati. Tathā vedanādīsu sampajānatā vuttanāyeneva veditabbā.

Ime kho te, ānanda, dhammāti heṭṭhā kathite samathavipassanāmaggaṭṭhādhāme sandhāyāha. **Kusalāyatikāti** kusalato āgatā. Kusalā hi kusalāpi honti kusalāyatikāpi, seyyathidaṃ, paṭhamajjhānam kusalam, dutiyajjhānam kusalañceva kusalāyatikañca...pe... ākiñcaññāyatanam kusalam, nevasaññānāsaññāyatanam kusalañceva kusalāyatikañca, nevasaññānāsaññāyatanam kusalam, sotāpattimaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca...pe... anāgāmimaggo kusalo, arahattamaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca. Tathā paṭhamajjhānam kusalam, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca...pe... arahattamaggo kusalo, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca.

Ariyāti nikkilesā visuddhā. **Lokuttarāti** loke uttarā viṣiṭṭhā. **Anavakkantāpāpimatāti** pāpimantena mārena anokkantā. Vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo appētvā nisinnassa hi bhikkhuno cittaṃ māro na passati, “idaṃ nāma ārammaṇam nissāya samvattati”ti jātituṃ na sakkoti. Tasmā “anavakkantā”ti vuttam.

Tam kiṃ maññasīti idaṃ kasmā āha? Gaṇepi eko ānisaṃso atthi, tam dassetuṃ idamāha. **Anubandhituṃ** anugacchituṃ paricarituṃ.

Na kho, ānandāti ettha kiñcāpi bhagavatā – “sutāvudho, bhikkhave, ariyasāvako akusalam pajahati, kusalam bhāveti, sāvajjam pajahati, anavajjam bhāveti, suddham attānam pariharati”ti (a. ni. 7.67) bahussuto pañcāvudhasampanno yodho viya kato. Yasmā pana so sutapariyattim uggahetvāpi tadanucchavikam anulomapatipadam na paṭipajjati, na tassa tam āvudham hoti. Yo paṭipajjati, tasseva hoti. Tasmā etadattham anubandhituṃ nārahatīti dassento **na kho, ānandāti** āha.

Idāni yadattham anubandhitabbo, tam dassetuṃ **yā ca khoti**ādīmāha. Iti imasmim sutte tīsu ṭhānesu dasa kathāvattūni āgatāni. “Iti evarūpaṃ katham kathessāmī”ti sappāyāsappāyavasena āgatāni, “yadidaṃ suttam geyya”nti ettha sutapariyattivasena āgatāni, imasmim ṭhāne paripūraṇavasena āgatāni. Tasmā imasmim sutte dasa kathāvattūni kathentena imasmim ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni.

Idāni yasmā ekaccassa ekakassa viharatopi attho na sampajjati, tasmā taṃ sandhāya ekībhāve ādīnavam dassento **evaṃ sante kho, ānandāti**ādīmāha. Tattha **evaṃ santeti** evaṃ ekībhāve sante.

193.Satthāti bāhirako titthakarasatthā. **Anvāvattantīti** anuāvattanti upasaṅkamanti. **Mucchaṃ kāmayaṭīti** mucchanatanṇhaṃ pattheti, pavatteti attho. **Ācariyūpaddavenāti** abbhantare uppanna kilesūpaddavena ācariyassupaddavo. Sesupaddavesupi eseva nayo. **Avadhimsu nanti** mārayimsu naṃ. Etena hi guṇamaraṇaṃ kathitaṃ.

Vinipātāyāti suṭṭhu nipatanāya. Kasmā pana brahmacārupaddavova – “dukkhavipākataro ca kaṭukavipākataro ca vinipātāya ca saṃvattatī”ti vuttoti. Bāhirapabbajjā hi appalābhā, tattha mahanto nibbattetabbaguṇo natthi, aṭṭhasamāpattipaṅcābhīṇṇāmatlakameva hoti. Iti yathā gadrabhapiṭṭhito patitassa mahantaṃ dukkhaṃ na hoti, sarīrassa paṃsumakkhanamattameva hoti, evaṃ bāhirasamaye lokiyaguṇamattatova parihāyati, tena purimaṃ upaddavadvayaṃ na evaṃ vuttaṃ. Sāsane pana pabbajjā mahālābhā, tattha cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti mahantā adhigantabbaguṇā. Iti yathā ubhato sujāto khattiyakumāro hatthikkhandhavaragato nagaraṃ anusaṅcaranto hatthikkhandhato patito mahādukkhaṃ nigacchati, evaṃ sāsano parihāyamāno navahi lokuttaraguṇehi parihāyati. Tenāyaṃ brahmacārupaddavo evaṃ vutto.

196.Tasmāti yasmā sesupaddavehi brahmacārupaddavo dukkhavipākataro, yasmā vā sapattapaṭipattiṃ vītikkamanto dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattatī, mittapaṭipatti hitāya, tasmā. Evaṃ uparimenapi heṭṭhimenapi atthena yojetabbaṃ. **Mittavatāyāti** mittapaṭipattiyā. **Sapattavatāyāti** verapaṭipattiyā.

Vokkammaca satthusāsanāti dukkaṭadubbhāsitamattampi hi saṅcicca vītikkamanto vokkamma vattati nāma. Tadeva avītikkamanto na vokkamma vattati nāma.

Na vo ahaṃ, ānanda, tathā parakkamissāmīti ahaṃ tumhesu tathā na paṭipajjissāmi. **Āma**keti apakke. **Āmakamatteti** āmake nātisukkhe bhājane. Kumbhakāro hi āmakam nātisukkhaṃ apakkaṃ ubhoḥi hatthehi saṅhikaṃ gaṇhāti “mā bhijjatū”ti. Iti yathā kumbhakāro tattha paṭipajjati, nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmi. **Niggayha niggayhāti** sakim ovaditvā tuṅhī na bhavissāmi, niggaṇhitvā niggaṇhitvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Pavayha pavayhāti** dose pavāhetvā pavāhetvā. Yathā pakkabhājanesu kumbhakāro bhinnachinnajajarāni pavāhetvā ekato katvā supakkāneva ākoṭetvā ākoṭetvā gaṇhāti, evameva ahampi pavāhetvā pavāhetvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Yosāro so ṭhassatīti** evaṃ vo mayā ovadiyamānānaṃ yo maggaphalasāro, so ṭhassati. Apica lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Mahāsuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acchariyaabbhutasuttavaṇṇanā

197.Evaṃme sutanti acchariyaabbhutasuttaṃ. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto. Yo nāma tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanaṃ. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbam vipākavaṭṭasaṅkhātaṃ dukkhaṃ vītivatte. **Anussarissatīti** idaṃ yatrāti nipātavasena anāgatavacanaṃ, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te buddhe anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃjaccāti** vipassīdayo khattiyajaccā, kakuśandhādayo brāhmaṇajaccāti. **Evaṃgottāti** vipassīdayo koṇḍañṇagottā, kakuśandhādayo kassapagottāti. **Evaṃsīlāti** lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammāti** ettha

samādhīpakkhā dhammā adhippetā. Lokiyalokuttarena samādhinā evaṃsamādhinoti attho. **Evaṃpaññāti** lokiyalokuttarapaññāya evaṃpaññā. **Evaṃvihārīti** ettha pana heṭṭhā samādhīpakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce, na idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ, tasmā evaṃnirodhasamāpattivihārīti ayamettha attho.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchavedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimuttiyo. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayam vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttīti** saṅkhaṃ gacchanti. Aniccānupassanādīkā satta anupassanā sayam tassa tassa paccanīkaṅgavasena paricattāhi nīccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttīti** saṅkhaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchavedavimuttīti** saṅkhaṃ gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppānattā **paṭippassaddhivimuttīti** saṅkhaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissatattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttīti** saṅkhaṃ gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evaṃvimuttāti evamettha attho veditabbo.

199. Tasmātihāti yasmā tvam “tathāgatā acchariyā”ti vadasi, tasmā taṃ bhiyyoso mattāya paṭibhantu tathāgatassa acchariyā abbhutadhammāti. **Sato sampajānoti** ettha dvesampajāññāni manussaloke devaloke ca. Tattha vessantarajātake brāhmaṇassa dve putte datvā punadivase sakkassa devim datvā sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto –

“Ito vimuccamānāhaṃ, saggagāmī visesagū;

Anivattī tato assaṃ, aṭṭhametaṃ varam vare”ti. (jā. 2.22.2300) –

Evaṃ tusitabhavane me paṭisandhi hotūti varam aggahesi, tato paṭṭhāya tusitabhavane uppajjissāmīti jānāti, idaṃ manussaloke sampajāññaṃ. Vessantarattabhāvato pana cuto puna tusitabhavane nibbattitvā nibbattosmīti aññasi, idaṃ devaloke sampajāññaṃ.

Kim pana sesadevatā na jānantīti? No na jānanti. Tā pana uyyānavimānakapparukkhe oloketvā devanātakehi tūriyasaddena pabodhitā “mārisa ayaṃ devaloko tumhe idha nibbattā”ti sārītā jānanti. Bodhisatto paṭhamajavanavāre na jānāti, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti. Iccassa aññehi asādhāraṇajānaṃ hoti.

Aṭṭhāsīti ettha kiñcāpi aññepi devā tattha ṭhitā ṭhitamhāti jānanti, te pana chasu dvāresu balavatā itṭhārammaṇena abhibhuyyāmānā satim vissajjetvā attano bhuttaṭṭābhāvampi ajānantā āhārūpacchedena kālaṃ karonti. Bodhisattassa kim tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthīti? No natthi. So hi sesadeve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhāti, ārammaṇena pana attānaṃ madditum na deti, taṃ ārammaṇaṃ abhibhavitvā tiṭṭhati. Tena vuttaṃ – “sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsī”ti.

200. Yāvatāyukanti sesattabhāvesu kim yāvatāyukaṃ na tiṭṭhattīti? Āma na tiṭṭhati. Aññadā hi dīghāyukadevaloke nibbato tattha pāramiyo na sakkā pūretunti akkhīni nimīletvā adhimuttikālaṃkiriyaṃ nāma katvā manussaloke nibbattati. Ayaṃ kālaṃkiriyaṃ aññesaṃ na hoti. Tadā pana adinnadānaṃ nāma natthi, arakkhitasīlaṃ nāma natthi, sabbapāramīnaṃ pūritattā yāvatāyukaṃ aṭṭhāsī.

Sato sampajāno tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamatiti evaṃ tāva sabbapāramiyo pūretvā tadā bodhisatto yāvatāyukaṃ aṭṭhāsī. Devatānaṃ pana – “manussagaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissati”ti pañca pubbanimittāni uppajjanti – mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṅṭhāti.

Tattha **mālāti** paṭisandhiggaṇadivase piḷandhanamālā. Tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa-vassakoṭīyo amilāyitvā tadā milāyanti. **Vatthesupi** eseva nayo. Ettakaṃ pana

kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmim kāle sarīrato bindubinduvaseṇa **sedā** muccanti. Ettakañca kālaṃ tesam sarīre khaṇḍiccapāliccādivaseṇa **vivaṇṇatā** na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti. Maraṇakāle pana nesam kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca nesam kālaṃ devaloke **ukkaṇṭhitā** nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhiraṃanti.

Imāni pana pubbanimittāni, yathā loke mahāpuññaṇaṃ rājarājamahāmatādīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evameva mahesakkhānaṃ devatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāthakādayova jānanti, na sabbe, evameva tānipi sabbe devā na jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye ca mandena kusalakammaṇa nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu – “idāni ko jānāti, kuhiṃ nibbattissāmā”ti bhāyanti. Ye mahāpuñña, te – “amhehi dinnam dānam rakkhitam sīlam bhāvitam bhāvanam āgamma uparidevalokesu sampattim anubhavissāmā”ti na bhāyanti. Bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve buddho bhavissāmā”ti na bhāyati. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā – “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na sakkasampattim na mārabrahmacakkavattisampattim patthentehi pūritā, lokanittaraṇatthāya pana buddhattam patthayamānehi pūritā. So vo idāni kālo mārisa buddhattāya, samayo mārisa buddhattāyā”ti yācanti.

Atha mahāsatto devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kālādīpadesakulajanettiāyuparicchedavasena **pañcamahāvilokanam** nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamam kālam vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddham vaḍḍhitaāyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarāṇāni na paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā natthi, tesam aniccam dukkham anattāti kathentānaṃ “kiṃ nāmetaṃ kathenti”ti neva sotum na saddhātum maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmim asati aniyyānikam sāsaṇam hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūnāyukālopi kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinnovādo ovādatthāne na tiṭṭhati. Udake daṇḍarāji viya khippam vigacchati. Tasmā sopi akālo. Satasahassato pana patthāya heṭṭhā vassasatato patthāya uddham āyukālo kālo nāma. Tadā ca vassasatakālo hoti. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti **kālam** passi.

Tato **dīpam** vilokento saporivāre cattāro dīpe oloketvā – “tisu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattanti”ti dīpam passi.

Tato – “jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese buddhā nibbattanti”ti **desam** vilokento majjhimadesam passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo”tiādīnā nayena vinaye (mahāva. 259) vuttova. So pana āyāmato tīṇi yojanasatāni. Vitthārato aḍḍhatiyāni, parikkhepatō navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sammāsambuddhā uppajjanti. Dve asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā paccekabuddhā uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyam, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sārīputtamoggallānādayo mahāsāvaka uppajjanti, catunnam mahādīpānaṃ dvisahassānaṃ parittadīpānañca issariyādhīpacakāracakkavattirājāno uppajjanti, aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcetha kapilavatthu nāma nagaram, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhamagamāsi.

Tato **kulam** vilokento – “buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulam lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, suddhodano nāma rājā me pitā bhavissati”ti kulam passi.

“Catasso imā, bhante, gabbhāvakkantiyo. Idha, bhante, ekacco asampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, sampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ catutthā gabbhāvakkanti”ti (dī. ni. 3.147).

Etāsu paṭhamā lokiyamanussānaṃ hoti, dutiyā asītimahāsāvakānaṃ, tatiyā dvinnāṃ aggasāvakānaṃ paccekabodhisattānaṃ. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe tālacchiggalena hatthī viya ativiya sambādhena yonimukhena nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti. Tena nesaṃ “mayam nikkhamāmā”ti sampajānatā na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ. Te hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti, tattha vasantāpi jānanti. Nikkhamanakālepi nesaṃ kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipitum na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamanti.

201. Mātukucchiṃ okkamatiti ettha mātukucchiṃ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmim evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** buddhappamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāroti** tasseva vevacanaṃ. **Devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo – nivatthavattassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkāraṃ, tathā vimānassa, taṃ atikkamivāti attho.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantarikā hoti, tiṇṇaṃ sakatacakkānaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhaya janasahasso hoti. **Aghāti** niccavivaṭā. **Asamvutāti** hetthāpi appatiṭṭhā. **Andhakārāti** tamabhūtā. **Andhakāratimisāti** cakkhuvīññāṇupattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuvīññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikāti** candimasūriyā kira ekappahārenea tūsu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, evaṃ mahānubhāvā. **Ābhāyanānubhontīti** attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavāḷapabbatānaṃ atikkamma lokantarikanirayo, tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmim lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kim pana kammaṃ katvā te tattha uppajjantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṃ upari aparādhaṃ aññaṃ divase divase pāṇavadhādīsāsikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacorānāgacorādayo viya. Tesam attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti. Yadā pana saṃsappantā aññamaññaṃ hatthapāsaṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññamānā tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhārakaudake patanti. Vāte paharante madhukaphalāni viya chijjitvā uduke patanti. Patitamattā ca accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti – “yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavanta idhūpapannā”ti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, yāvataṃ niddāyitvā pabuddho ārammaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana “accharāsaṅghātamattameva vijjubhāso

viya niccharitvā kim idanti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyatī”ti vadanti. **Saṅkapatīti** samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapasēva vevacaṇaṃ. Puna **appamāṇo cātiādi** nigamanatthaṃ vuttaṃ.

202.Cattāro devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchantīti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājūnaṃ vasena vuttaṃ, dasasahasasakavāḷe pana cattāro cattāro katvā cattālīsadasasahassā honti. Tattha imasmiṃ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā āgantvā bodhisattassa ārakkhaṇatthāya upagantvā sirīgabbhaṃ pavittḥā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhapamsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Kimatthaṃ panāyaṃ rakkhā āgatā? Nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassā mārā koṭisatasahassaṃ sineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaṇatthaṃ āgaccheyyūṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ. Vuttampi cetam bhagavatā ruhiruppādavatthusmiṃ – “aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ parūpakkamena tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena, bhikkhave, tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe, bhikkhave, yathāvihāraṃ, arakkhiyā, bhikkhave, tathāgatā”ti (cūḷava. 341). Evametaṃ, na parūpakkamena tesam jīvitantarāyo atthi. Santi kho pana amanussā virūpā duddasikā, bheravarupā pakkhino, yesam rūpaṃ disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesam nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesūṃ. Apica kho bodhisattassa puññatejēna sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakamsu.

Kim pana te antogabbhaṃ pavisitvā tḥitā cattāro mahārājāno bodhisattamātuyā attānaṃ dassenti na dassenti? Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirīgabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannakāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappatibhayaṃ hoti, bodhisattamātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakatiantepurapālakesu viya assā tesu cittaṃ uppajjati.

203.Pakatiyāsīlavatīti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira buddhe manussā tāpasaparibbājānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti, bodhisattamātāpi kāladevilassa isino santike gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādāmūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samāsane nisīditvā gahitasīlampi avaññā kāraṇamattaṃ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

Purisesūti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Tañca kho bodhisatte gāravena, na pahīnakilesatāya. Bodhisattamātu rūpaṃ pana sukusalāpi sippikā potthakammādisupi kātuṃ na sakkonti, taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjati na sakkā vattūṃ. Sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasāṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”tiādi vuttaṃ.

Pañcannaṃ kāmagaṇānanti pubbe “kāmagaṇūpasamhita”nti purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kathito, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira “deviyā evarūpo putto kucchismiṃ uppanno”ti, sutvā samantato rājāno mahaggaābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti, bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca katakammaṃ ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo nāma natthi.

204.Akilantakāyāti yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātakādīni pāpuṇanti, na evaṃ tassā koci kilamatho ahoṣi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. Kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjātaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsattaṃ. Yatheva hi mātā puttēna saddhiṃ nisinnā vā nipannā vā “hatthaṃ vā pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṅghapessāmī”ti sukhavāsattaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu utṭhānagamanaparivattanānisajjādisu uṇhasītaloṇikatittakakaṭukāhārajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, atthi nu kho me taṃ puttassāti sukhavāsattaṃ bodhisattaṃ

olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ ajjhottharivā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṅṭakaṃ nissāya ukkuṭikā dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana piṭṭhikaṅṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthuṃ sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchigataṃ taco paṭicchādetuṃ na sakkoti, olokentiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento **seyyathāpīti**ādīmāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppajjati.

205. Kālaṃkarotīti na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi cetiyakuṭisadisam hoti aññesaṃ aparibhogaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apantvā aññaṃ aggamaheṣiṭṭhāne ṭhapetunti tattakamyeva bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmim̐ pana vaye kālaṃ karotīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthī taṃ gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkonti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiyakoṭṭhāse vatthuṃ visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattā dārakā arogā honti. Tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattim̐ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karoti.

Nava vā dāsa vāti ettha vā-saddena vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnampi saṅgho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamaṃ pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, sesā jīvanti.

Ṭhitāvāti ṭhitāva hutvā. Mahāmāyāpi devī upavijaññā nātikulagharaṃ gamissāmīti rañño ārocesi. Rājā kapilavatthuto devadahanagaragāmimaggam̐ alaṅkārapetvā devim̐ suvaṇṇasivikāya nisīdāpesi. Sakalanagaravāsino sakyā parivāretvā gandhamālādīhi pūjayamānā devim̐ gahetvā pāyimsu. Sā devadahanagarassa avidūre lumbinisālavanuyyānaṃ disvā uyyānavicaraanatthāya cittaṃ uppādetvā rañño saññaṃ adāsi. Rājā uyyānaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ saṃvidahāpesi. Deviyā uyyānaṃ pavitṭhamattāya kāyadubbalyaṃ ahosi, athassā maṅgalasālamūle sirīsayaṇaṃ paññāpetvā saṅgiyā parikkhipimsu. Sā antosāṇim̐ pavisitvā sālasākhaṃ hatthena gahetvā aṭṭhāsi. Athassā tāvadeva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi.

Devā naṃ paṭhamam̐ paṭiggaṇhantīti khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ? Sūtivesaṃ gaṇhitvāti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ – tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisam̐ dukūlapaṭaṃ yāva pādantāva pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukaṃ gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhammakaraṇato udakanikkhamaṇasadisam̐. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamam̐ suvaṇṇajālena paṭiggahesum̐. Tesam̐ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesum̐. Tena vuttaṃ – “devā naṃ paṭhamam̐ paṭiggaṇhanti pacchā manussā”ti.

206. Cattāro naṃ devaputtāti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvāti** ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkhoti** mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampannoti attho.

Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātehi uddhampādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisanarakapapātaṃ patantā viya tālacchiddena nikkadḍhiyamānā hatthī viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānāsucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhampādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato

pavatti, mahāsamuddesu madhurasadisam udakam ahoṣi, vāto na vāyi,
ākāsapabbatarukkhatagatā sakuṇā bhassitvā pathavīgatā ahesuṃ, cando atiroci, sūriyo na uṇho
na sītalo nimmalo utusampanno ahoṣi, devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā
apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷam kīḷimsu, cātuddīpikamahāmegho vassi,
mahājanam neva khudā na pipāsā pīlesi, dvārakavāṭāni sayameva vivarimsu,
pupphūpagaphalūpagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhimsu, dasasahassilokadhātu
ekaddhajamālā ahoṣīti.

Tatrāpissa dasasahassilokadhātukampo sabbaññutañāṇapaṭilābhassa pubbanimittam,
devatānam ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahārena sannipatitvā
dhammapaṭiggahaṇassa pubbanimittam, paṭhamam devatānam paṭiggahaṇam catunnam
rūpāvacarajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam. Pacchā manussānam paṭiggahaṇam
catunnam arūpajjhānānam paṭilābhassa pubbanimittam, tantibaddhavīṇānam sayam vajjanam
anupubbavīhārapaṭilābhassa pubbanimittam, cammabaddhabherīnam vajjanam mahatiyā
dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittam, andubandhanādīnam chedo
asmimānasamucchedassa pubbanimittam, sabbarogavigamo sabbakilesavigamassa
pubbanimittam, jaccandhānam rūpadassanam dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittam,
jaccabaddhirānam saddassavanam dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittam, pīṭhasappīnam
javanasampadā catuiddhipādādādhigamassa pubbanimittam, jaḷānam satipaṭiṭṭhānam
catusatipaṭiṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittam, videsapakkhandanāvānam
supaṭṭanasampāpuṇanam catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam, ratanānam
sakatejobhāsītattam yaṃ lokassa dhammobhāsam dassessati tassa pubbanimittam.

Verīnam mettacittapaṭilābho catubrahmavīhārapaṭilābhassa pubbanimittam, avīcimhi
agginibbānam ekādasagginibbānassa pubbanimittam, lokantarāloko avijjandhakāram
vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittam, mahāsamuddassa madhuratā nibbānarasena
ekarasabhāvassa pubbanimittam, vātassa avāyanam dvāsaṭṭhiditṭhigatabhīdanassa
pubbanimittam, sakuṇānam pathavīgamanam mahājanassa ovādam sutvā pāṇehi
saraṇagamanassa pubbanimittam, candassa ativirocanam bahujanakantatāya pubbanimittam,
sūriyassa uṇhasītavivajjanautusukhatā kāyikacetāsikasukhuppattiyā pubbanimittam,
devatānam vimānadvāresu apphoṭanādīhi kīḷanam buddhabhāvam patvā udānam udānassa
pubbanimittam, cātuddīpikamahāmeghavassanam mahato dhammameghavassanassa
pubbanimittam, khudāpīlanassa abhāvo kāyagatāsatiamatapaṭilābhassa pubbanimittam,
pipāsāpīlanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittam, dvārakavāṭānam
sayameva vivaraṇam aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittam, rukkhānam
pupphaphalagahaṇam vimuttipupphēhi pupphitassa ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca
pubbanimittam, dasasahassilokadhātuyā ekaddhajamālatā ariyaddhajamālāmālītāya
pubbanimittanti vedittabam. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhe pucchanti – “yadā mahāpuriso pathaviyam patitṭhahitvā uttarābhīmukho
gantvā āsabhiṃ vācam bhāsati, tadā kiṃ pathaviyā gato, udāhu ākāse? Dissamāno gato,
udāhu adissamāno? Acelako gato, udāhu alaṅkatappaṭiyatto? Daharo hutvā gato, udāhu
mahallako? Pacchāpi kiṃ tādisova ahoṣi, udāhu puna bāladārako”ti? Ayaṃ pana pañho
hetṭhā lohapaṣāde saṅghasannipāte tipītakacūḷābhayattherena vissajjitova. Thero kirettha
niyati pubbekatakamma-issaranimmānavādavasena tam tam bahum vatvā avasāne evam
byākāsi – “mahāpuriso pathaviyam gato, mahājanassa pana ākāse gacchanto viya ahoṣi.
Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahoṣi. Acelako gato, mahājanassa pana
alaṅkatappaṭiyattova upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya
ahoṣi. Pacchā pana bāladārakova ahoṣi, na tādiso”ti. Evaṃ vutte parisā cassa “buddhena viya
hutvā bho therena pañho kathito”ti attamanā ahoṣi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Viditāti pākaṭā hutvā. Yathā hi sāvakaṃ nahānamukhadhovanakhādanapivanādikāle anokāsagate aṭṭasaṅkhāre nippadese sammasitum na sakkonti, okāsapattayeve sammasanti, na evaṃ buddhā. Buddhā hi sattadivasabbhantare vavatthitasāṅkhāre ādito paṭṭhāya sammasitvā tilakkhaṇaṃ āropetvāva vissajjenti, tesam avipassitadhammo nāma natthi, tasmā “viditā”ti āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Acchariyaabbhutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Evaṃme sutanti bākulasuttaṃ. Tattha **bākuloti** yathā dvāvīsati dvattimsātiādīmhi vattabbe bāvīsati bāttimsātiādīni vuccanti, evameva dvikuloti vattabbe bākuloti vuttaṃ. Tassa hi therassa dve kulāni ahesuṃ. So kira devaloko cavitvā kosambinagare nāma mahāseṭṭhikule nibbatto, tamenam pañcame divase sīsam nhāpetvā gaṅgākīlaṃ akaṃsu. Dhātiyā dāraṃ udake nimujjanumujjanavasena kilāpentiyā eko maccho dāraṃ disvā “bhakkho me aya”nti maññamāno mukhaṃ vivarivā upagato. Dhātī dāraṃ chaḍḍetvā palātā. Maccho taṃ gili. Puññavā satto dukkhaṃ na pāpuṇi, sayanagabbhaṃ pavisitvā nipanno viya ahoṣi. Maccho dārakassa tejena tattakapallaṃ gilivā dayhamāno viya vegena tiṃsayojanamaggaṃ gantvā bārānasinagaravāsino macchabandhassa jālaṃ pāvīsi, mahāmacchā nāma jālabaddhā pahariyamānā maranti. Ayaṃ pana dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā ca mahantaṃ macchaṃ labhitvā phāletvā vikkiṇanti. Taṃ pana dārakassa ānubhāvena aphāletvā sakalameva kājena haritvā sahassena demāti vadantā nagare vicariṃsu. Koci na gaṇhāti.

Tasmim pana nagare aputtakam asītikotivibhavam seṭṭhikulam atthi, tassa dvāramūlam patvā “kiṃ gahetvā dethā”ti vuttā kahāpaṇanti āhaṃsu. Tehi kahāpaṇam datvā gahito. Seṭṭhibhariyāpi aññesu divasesu macche na kelāyati, taṃ divasaṃ pana macchaṃ phalake ṭhapetvā sayameva phālesi. Macchañca nāma kucchito phāleti, sā pana piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dāraṃ disvā – “macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādam naditvā dāraṃ ādāya sāmikassa santikaṃ agamāsi. Seṭṭhi tāvadeva bherim carāpetvā dāraṃ ādāya rañño santikaṃ gantvā – “macchakucchiyaṃ me deva dāraṃ laddho, kiṃ karomī”ti āha. Puññavā esa, yo macchakucchiyaṃ arogo vasi, posehi nanti.

Assosi kho itaram kulam – “bārānasiyaṃ kira ekam seṭṭhikulam macchakucchiyaṃ dāraṃ labhati”ti, te tattha agamaṃsu. Athassa mātā dāraṃ alaṅkaritvā kilāpiyamānam disvāva “manāpo vatāyaṃ dāraṃ”ti gantvā pavatiṃ ācikkhi. Itarā mayhaṃ puttotiādīmāha. Kahaṃ te laddhoti? Macchakucchiyanti. No tuyhaṃ putto, mayhaṃ puttoti. Kahaṃ te laddhoti? Mayā dasamāse kucchiyā dhārito, atha naṃ nadiyā kilāpiyamānam maccho gilīti. Tuyhaṃ putto aññena macchena gilīto bhavissati, ayaṃ pana mayā macchakucchiyaṃ laddhoti, ubhopi rājakulam agamaṃsu. Rājā āha – “ayaṃ dasa mase kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā, macchaṃ gaṇhantāpi vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthīti macchakucchiyaṃ laddhattā ayampi amātā kātuṃ na sakkā, dāraṃ ubhinnampi kulānam dāyādo hotu, ubhopi naṃ jaggathā”ti ubhopi jaggiṃsu.

Viññutaṃ pattassa dvīsupi nagaresu pāsādam kāretvā nātakāni paccupaṭṭhāpesuṃ. Ekekasmim nagare cattāro cattāro mase vasati, ekasmim nagare cattāro mase vuṭṭhassa saṅghātanāvāya maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ saddhim nātakāhi āropenti. So sampattim anubhavamāno itaram nagaram gacchati. Taṃnagaravāsino nātakāni upaḍḍhamaggaṃ agamaṃsu. Te paccuggantvā taṃ parivāretvā attano pāsādam nayanti. Itarāni nātakāni nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro mase vasitvā teneva niyāmena puna itaram nagaram gacchati. Evamassa sampattim anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Atha bhagavā cārikaṃ caramāno bārānasim patto. So bhagavato santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajito. Pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahosi, aṭṭhame pana so saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti evamassa dve kulāni ahesuṃ. Tasmā **bākuloti** saṅkhaṃ agamāsīti.

Purānagihisahāyoti pubbe gihikāle sahāyo. Ayampi dīghāyukova theram pabbajitaṃ passituṃ gacchanto asītime vasse gato. **Methuno dhammoti** bālo naggasamaṇako bālapucchaṃ pucchati, na sāsana vacanaṃ, idāni therena dinnanaye tṭhito **imehi pana teti** pucchi.

210. Yampāyasmātiādāni padāni sabbavāresu dhammasaṅgāhakattherehi niyametvā tṭhapitāni. Tattha saññā uppannamattāva, vitakko kamma pathabhedakoti. Thero panāha – “kasmā visuṃ karotha, ubhayampetaṃ kamma pathabhedakamevā”ti.

211. Gahapaticīvaranti vassāvāsikaṃ cīvaraṃ. **Satthenāti** pipphalakena. **Sūciyāti** sūciṃ gahetvā sibbitabhāvaṃ na sarāmīti attho. **Kathine cīvaranti** kathinacīvaraṃ, kathinacīvarampi hi vassāvāsikagatikameva. Tasmā tattha “sibbitā nābhijānāmī”ti āha.

Ettakaṃ panassa kālaṃ gahapaticīvaraṃ asādiyantassa chindanasibbanādāni akarontassa kuto cīvaraṃ uppajjati. Dvīhi nagarehi. Thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītarō nattanapattakā sukhumasātakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā paṇṇanti. Therassa nhānakāle nhānakoṭṭhake tṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca, purānacīvarāni sampattapabbajitānaṃ deti. Thero tāni nivāsetvā ca pārupitvā ca navakammaṃ na karoti, kiñci āyūhanakammaṃ natthi. Phalasaṃpattim appētvā appētvā nisīdati. Catūsu māsesu pattesu lomakiliṭṭhāni honti, athassa puna teneva niyāmena paṇṇitvā denti. Aḍḍhamāse aḍḍhamāse parivattatītipi vadantiyeva.

Anacchariyañcetaṃ therassa mahāpuññassa mahābhiññassa satahassakappe pūritapāramissa, asokadhammarañño kulūpako nigrodhatthero divasassa nikkhattuṃ cīvaraṃ parivattesi. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe tṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālasamuggasatehi saddhiṃ pātova āhariyittha, tathā divā ceva sāyañca. Rājā kira divasassa nikkhattuṃ sātaka parivattento “therassa cīvaraṃ nīta”nti pucchitvā “āma nīta”nti sutvāva parivattesi. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā tṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsī. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi.

Aho vata maṃ koci nimanteyyāti kiṃ pana cittassa anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannassa paṇṇanti. Cittam nāma lahukaparivattaṃ, tasmā anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannassa paṇṇampi bhāriyameva. **Antaraghareti** mahāsakuludāyisutte (ma. ni. 2.237) indakhīlato paṭṭhāya antaragharaṃ nāma idha nimbodakapataṇṭhānaṃ adhippetam. Kuto panassa bhikkhā uppajjitthāti. Thero dvīsu nāgesu abhiññāto, gehadvāraṃ āgatassevassa pattaṃ gahetvā nānārasabhojanassa pūretvā denti. So laddhatṭhānato nivattati, bhattakiccakaraṇatṭhānaṃ panassa nibaddhameva ahosi. **Anubyañjanasoti** therena kira rūpe nimittaṃ gahetvā mātugāmo na olokitapubbo. **Mātugāmassa dhammanti** mātugāmassa chappañcavācāhi dhammaṃ desetum vaṭṭati, pañhaṃ puṭṭhena gāthāsahassampi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Thero pana kappiyameva na akāsi. Yebhuyyena hi kulūpakatherānametaṃ kammaṃ hoti. **Bhikkhunupassayanti** bhikkhuniupassayaṃ. Tam pana gilānapucchakena gantuṃ vaṭṭati, thero pana kappiyameva na akāsi. Esa nayo sabbattha. **Cuṇṇenāti** kosambacuṇṇādīnā. **Gattaparikkammeti** sarīrasambāhanakamme. **Vicāritāti** payojayitā. **Gaddūhanamattanti** gāvim thane gahetvā ekaṃ khīrabinduṃ dūhanakālamattampi.

Kena pana kāraṇena thero nirābādho ahosi. Padumuttare kira bhagavati satahassabhikkhuparivāre cārikaṃ caramāne himavati visarukkhā pupphimsu.

Bhikkhusatasahassānampi tiṇapupphakarogo uppajjati. Thero tasmim samaye iddhimā tāpaso hoti, so ākāseṇa gacchanto bhikkhusaṅghaṃ disvā otarivā rogaṃ pucchivā himavantato osadhaṃ āharivā adāsi. Upasiṅghanamatteneva rogo vūpasami.

Kassapasammāsambuddhakālepi paṭhamavappadivase vappaṃ ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa paribhogaṃ aggisālañceva vaccakuṭiṇca kāretvā bhikkhusaṅghassa bhesajjavattaṃ nibandhi, iminā kammaṇa nirābādho ahoṣi. Ukkatṭhanesajjiko panesa ukkatṭhāraññako ca tasmā “nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā”tiādimāha.

Saraṇoti sakilesa. Aññā udapādīti anupasampannaṃ aññaṃ byākātuṃ na vaṭṭati. Thero kasmā byākāsi? Na thero ahaṃ arahātī āha, aññā udapādīti panāha. Apica thero arahātī pākato, tasmā evamāha.

212.Pabbajjanti thero sayam neva pabbājesi, na upasampādesi aññehi pana bhikkhūhi evaṃ kārāpesi. **Avāpuraṇaṃ ādāyāti** kuṅcikaṃ gahetvā.

Nisinnakovaparibbāyīti ahaṃ dharamānopi na aññassa bhikkhussa bhāro ahoṣim, parinibbutassāpi me sarīraṃ bhikkhusaṅghassa palibodho mā ahoṣīti tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyi. Sarīrato jālā utṭhahi, chavimaṃsalohitaṃ sappi viya jhāyamānaṃ parikkhayaṃ gataṃ, sumanamakulasadisā dhātuyova avasesimsu. Sesam sabbattha pākāṭameva. Idaṃ pana suttaṃ dutiyasaṅgahe saṅgītanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bākulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213.Evaṃme sutanti dantabhūmisuttaṃ. Tattha **araññakuṭikāyanti** tasseva veḷuvanassa ekasmim vivittaṭṭhāne padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ atthāya katasenāsane. **Rājakumāroti** bimbisārassa putto orasako.

Phuseyyāti labheyya. **Ekaggatanti** evaṃ paṭipanno samāpattiṃ nāma labhati, jhānaṃ nāma labhatīti idaṃ mayā sutanti vadati. **Kilamathoti** kāyakilamatho. **Vihesāti** sveva kilamatho vutto. **Yathāsake tiṭṭheyyāsīti** attano ajānanakoṭṭhāseyeva tiṭṭheyyāsīti.

214.Desesīti cित्tekaggataṃ nāma evaṃ labhati, samāpattiṃ evaṃ nibbattetīti appanāupacāraṃ pāpetvā ekakasiṇaparikkammaṃ kathesi. **Pavedetvāti** pakāsetvā.

Nekkhammena nātabbanti kāmato nissatagaṇena nātabbaṃ. Kāmato nissatagaṇe ṭhiteṇa puggalena ekaggaṃ nāma jānītabbanti adhippāyenaṃ vuttaṃ. Sesāni tasseva vevacanāni. **Kāme paribhuñjantoti** duvidhepi kāme bhuñjamāno.

215.Hatthidammā vā assadammā vā godammā vāti ettha adantahatthidammādayo viya cित्tekaggarahitā puggalā daṭṭhabbā. Dantahatthīdayo viya cित्tekaggasampannā. Yathā adantahatthidammādayo kūṭākāraṃ akatvā dhuraṃ achaddetvā dantagamaṇaṃ vā gantaṃ, dantehi vā pattabbaṃ bhūmiṃ pāpuṇitum na sakkonti, evameva cित्tekaggarahitā sampannacित्tekaggehi nibbattitagaṇaṃ vā nibbattetum pattabhūmiṃ vā pāpuṇitum na sakkonti.

216.Hatthavilaṅghakenāti hatthena hatthaṃ gahetvā.

Daṭṭheyyanti passitabbayuttakaṃ. **Āvutoti** āvarito. **Nivutoti** nivārito. **Ophuṭoti** onaddho.

217.Nāgavanikanti hatthipadopame (ma. ni. 1.288 ādayo) nāgavanacarako puriso “nāgavaniko”ti vutto, idha hatthisikkhāya kusalo hatthim gahetum samattho. **Atipassitvāti** disvā. **Etthagedhāti** etasmim pavattagedhā. **Sarasaṅkappānanti** dhāvanasaṅkappānaṃ. **Manussakantesu silesu samādapanāyāti** ettha yadā nāgo

itthipurisehi kumārakumārikāhi soṇḍādīsu gahetvā upakeḷayamāno vikāraṃ na karoti sukhāyati, tadānena manussakantāni sīlāni samādinnaṇi nāma honti.

Pemaṇiyāti tāta rājā te pasanno maṅgalahatthiṭṭhāneva ṭhapessati, rājārahāni bhojanādīni labhissasīti evarūpī nāgehi piyāpitabbā kathā. **Sussūsatīti** taṃ pemaṇiyakathaṃ sotukāmo hoti. **Tiṇaghāsodakanti** tiṇaghāsañceva udakañca, **tiṇaghāsanti** ghāsitabbam tiṇaṃ, khāditabbanti attho.

Paṇavoti diṇḍimo. **Sabbavaṅkadosanihitannitakasāvoti** nihitasabbavaṅkadoso ceva apanītakasāvo ca. **Ānganteva saṅkhaṃ gacchatīti** āngasamo hoti.

219. Gehasitasīlananti pañcakāmaguṇanissitasīlānaṃ. **Ñāyassāti** aṭṭhaṅgikamaggassa.

222. Adantamaṇaṇaṃ mahallako rañño nāgo kālaṅkatoti rañño mahallako nāgo adantamaṇaṇaṃ mato kālaṃ kato hoti, adantamaṇaṇaṃ kālaṃkiriyaṃ nāma kariyatīti ayamettha attho. Esa nayo sabbattha. Sesam uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dantabhūmisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. Evaṃme sutanti bhūmijasuttaṃ. Tattha **bhūmijoti** ayam thero jayasenaṅjakumārassa mātulo. **Āsañca anāsañcāti** kālena āsaṃ kālena anāsaṃ. **Sakenathālipākenāti** pakatipavattāya bhikkhāya attano niṭṭhitabhattatopi bhattena parivisi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. Evaṃme sutanti anuruddhasuttaṃ. Tattha **evamāhaṃsūti** tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosi, tadā upasaṅkamitvā evamāhaṃsu. **Apapaṇakanti** avirādhitam. **Ekattāti** appamāṇāti vā mahaggaṭāti vā jhānameva cittekaggaṭāyeva evaṃ vuccatīti imaṃ sandhāya evamāha.

231. Yāvataēkaṃ rukkhamūlaṃ mahaggaṭanti pharivā adhimuccivā viharatīti ekarukkhamūlapamaṇaṭṭhānaṃ kasiṇanimittena ottharivā tasmim kasiṇanimitte mahaggaṭajjhānaṃ pharivā adhimuccivā viharati. Mahaggaṭanti panassa ābhogo natthi, kevalaṃ mahaggaṭajjhānapavattivasena panetaṃ vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Iminā kho etaṃ gahapati pariyaenāti** iminā kāraṇena. Ettha hi appamāṇāti vuttānaṃ brahmavihārānaṃ nimittaṃ na vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ na jāyati, tāni jhānāni abhiññānaṃ vā nirodhassa vā pādaḱāni na honti, vipassanāpādaḱāni pana vaṭṭapādaḱāni bhavokkamaṇāni ca honti. “Mahaggaṭā”ti vuttānaṃ pana kasiṇajjhānānaṃ nimittaṃ vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ jāyati, samatikkamā honti, abhiññāpādaḱāni nirodhapādaḱāni vaṭṭapādaḱāni bhavokkamaṇāni ca honti. Evamime dhammā nānatthā, appamāṇā mahaggaṭāti evaṃ nānābyañjanā ca.

232. Idāni mahaggaṭasamāpattito nīharivā bhavūpapattikāraṇaṃ dassento **catasso kho imāti**ādīmāha. **Parittābhāti** pharivā jānantassa ayamābhogo atthi, parittābhesu pana devesu nibbattikāraṇaṃ jhānaṃ bhāvento evaṃ vutto. Esa nayo sabbattha. Parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā, appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kathaṃ? Suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahāḱārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ suṭṭhu aparisodhitattā dubbalameva samāpattiṃ vaḷaṅjitvā appaṇaṇajjhāne ṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti saṃkiliṭṭho ca. Pañcahi panāḱārehi

āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ sutṭhu parisodhitattā suvisuddhaṃ samāpattiṃ vaḷaṅgitvā paguṇajjhāne tṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti parisuddho ca. Evaṃ parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kasiṇe pana vipulaparikkammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvoti sabbaṃ purimasadisameva veditabbaṃ. Evaṃ appamañābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhāti.

Vaṇṇanānattanti sarīravaṇṇassa nānattaṃ. **No ca ābhānānattanti** āloke nānattaṃ na paññāyati. **Accinānattanti** dīgharassaṇuthūlavasena acciyā nānattaṃ.

Yattha yatthāti uyyānavimānakapparukkhanadītīrapokkharāṇīresu yattha yattha. **Abhinivisanti** vasanti. **Abhiramanti** ramanti na ukkaṇṭhanti. **Kājenāti** yāgubhattatelaḥṇitamacchamaṃsakājesu yena kenaci kājena. “Kācenāti”pi pāṭho, ayameva attho. **Piṭakenāti** pacchiyā. **Tattha tatthevāti** sappimadhuphāṇitādīnaṃ sulabhaṭṭhānato loṇapūtimacchādīnaṃ ussannaṭṭhānaṃ nītā “pubbe amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ phāsukaṃ, tattha sukhaṃ vasimhā, idha loṇaṃ vā no bādhati pūtimacchagandho vā sīsaroḡaṃ uppādeti”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā tattha tattheva ramanti.

234.Ābhāti ābhāsammaṇṇā. **Tadaṅgenāti** tassā bhavūpapattiyā aṅgena, bhavūpapattikāraṇenāti attho. Idāni taṃ kāraṇaṃ pucchanto **ko nu kho, bhanteti**ādīmāha.

Kāyaduṭṭhullanti kāyālasiyabhāvo. **Jhāyatoti** jalato.

235.Dīgharattaṃ kho meti thero kira pāramiyo pūrento isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiṃ nibbattetvā nirantaraṃ tīṇi attabhāvasatāni brahmaloke paṭilabhi, taṃ sandhāyetaṃ āha. Vuttampi cetam –

“Avokiṇṇaṃ tīṇi satam, yaṃ pabbajim isipabbajjaṃ;

Asaṅkhataṃ gavesanto, pubbe saṅcaritaṃ mama”nti.

Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236.Evaṃme sutanti upakkilesasuttaṃ. Tattha **etadavocāti** neva bhedādhippāyena na piyakamyatāya, atha khvāssa etadahosi – “ime bhikkhū mama vacanaṃ gahetvā na oramissanti, buddhā ca nāma hitānukampakā, addhā nesam bhagavā ekaṃ kāraṇaṃ kathessati, taṃ sutvā ete oramissanti, tato tesam phāsuvihāro bhavissati”ti. Tasmā etaṃ “idha, bhante”tiādivacanamaṃvoca. **Mā bhaṇḍananti**ādīsu “akatthā”ti pāṭhasesaṃ gahetvā “mā bhaṇḍanaṃ akatthā”ti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Aññataroti** so kira bhikkhu bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo – “ime bhikkhū kodhābhībhitā satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā bhagavā ete ovaḍanto kilamī”ti, tasmā evamāha.

Piṇḍāya pāvisīti na kevalaṃ pāvisi, yenapi janena na diṭṭho, so maṃ passatūtipi adhiṭṭhāsi. Kimatthaṃ adhiṭṭhāsīti? Tesam bhikkhūnaṃ damanattaṃ. Bhagavā hi tadā piṇḍapāṭappaṭikkanto “puṭhusaddo samajano”tiādigāthā bhāsivā kosambito bālakaloṇakāragāmaṃ gato. Tato pācīnavaṃsadāyaṃ, tato pālīyeyyakavanasaṇḍaṃ gantvā pālīyeyyahatthināgena upaṭṭhahiyamāno temāsaṃ vasi. Nagaravāsīnopi – “sattā vihāraṃ gato, gacchāma dhammassavanāyā”ti gandhapupphahatthā vihāraṃ gantvā “kahaṃ, bhante, sattā”ti pucchiṃsu. “Kahaṃ tumhe sattāraṃ dakkhatha, sattā ‘ime bhikkhū samagge karissāmī’ti āgato, samagge kātuṃ asakkonto nikkhamitvā gato”ti. “Mayaṃ satampi saḥassampi datvā sattāraṃ ānetuṃ na sakkoma, so no ayācīto sayameva āgato, mayaṃ ime

bhikkhū nissāya satthu sammukhā dhammakatham sotaṃ na labhimhā. Ime satthāraṃ uddissa pabbajitā, tasmimpi sāmaggim karonte samaggā na jātā, kassāññaṃ vacanaṃ karissanti. Alaṃ na imesaṃ bhikkhā dātābba”ti sakalanagare daṇḍaṃ ṭhapayimsu. Te punadivase sakalanagaraṃ piṇḍāya caritvā kaṭacchumattampi bhikkhaṃ alabhivā vihāraṃ āgamaṃsu. Upāsakāpi te puna āhaṃsu – “yāva satthāraṃ na khamāpetha, tāva vo tameva daṇḍakamma”nti. Te “satthāraṃ khamāpessāma”ti bhagavati sāvattiyam anuppatte tattha agamaṃsu. Satthā tesam aṭṭhārasa bhedakaravattūni desesīti ayamettha pālimuttakakathā.

237. Idāni **puthusaddoti**ādigāthāsu puthu mahāsaddo assāti **puthusaddo. Samajanoti** samāno ekasadiṣo jano, sabbovāyam bhaṇḍanakārajano samantato saddaniccharaṇena puthusaddo ceva sadiṣo cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathāti** tatra koci ekopi ahaṃ bāloti na maññati, sabbepi paṇḍitamāninoyeva. **Nāññaṃ bhiyyo amaññarunti** koci ekopi ahaṃ bāloti na ca maññi, bhiyyo ca saṅghasmiṃ bhijjamāne aññaṃpi ekaṃ “mayhaṃ kāraṇā saṅgho bhijjatī”ti idaṃ kāraṇaṃ na maññīti attho.

Parimuṭṭhāti muṭṭhassatino. **Vācāgocarabhāṇinoti** rākārassa rassādeso kato; vācāgocarāva, na satipaṭṭhānagocarā, bhāṇino ca, katham bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyamaṃ**, yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṅghagāravena mukhasaṅkocanaṃ na karotīti attho. **Yena nītāti** yena kalahena imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidū** na taṃ jānanti “evaṃ sādīnava aya”nti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ akkocchi mantiādikaṃ ākāraṃ ye upanayhanti. **Sanantanoti** porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakārakā pare nāma. Te ettha saṅghamajjhe kalaham karontā “mayam yamāmasa upayamāma nassāma satataṃ samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā”ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantīti** ye ca tattha paṇḍitā “mayam maccuno samīpaṃ gacchāmā”ti vijānanti. **Tato sammanti medhagāti** evaṃhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā jātake (jā. 1.9.16) āgatā, brahmadattañca dīghāvukumārañca sandhāya vuttā. Ayañhettha attho – tesampi tathā pavattaverānaṃ hoti saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo neva mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni, na paṇā haṭā na gavāssadhanāni haṭāntīti.

Sacelabhethātiādigāthā paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca vaṇṇavaṇṇadīpanattham vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānīti** pākāṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhiṃ attamano satimā careyyāti.

Rājāva raṭṭhaṃ vijitanti yathā attano vijitaraṭṭhaṃ mahājanakarājā ca arindamamahārājā ca pahāya ekakā vicariṃsu, evaṃ vicareyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva nāgoti** mātaṅgo araññe nāgo. **Mātaṅgoti** hatthi vuccati. **Nāgoti** mahantādhivacanametam. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni akāsi, yathā ca pālileyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttaṃ hoti.

238. **Bālakaloṇakāragāmoti** upāligahapatissa bhogagāmo. **Tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavaṃ disvā ekavīhāriṃ bhikkhuṃ passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīḷito uṇhādīni patthayamāno viya upasaṅkami. **Dhammiyā kathāyāti** ekībhāve ānisaṃsappaṭisaṃyuttāya. Yena pācīnavamsadāyo, tattha kasmā upasaṅkami? Kalahakārake kirassa diṭṭhādīnavattā samaggavāsino bhikkhū passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīḷito uṇhādīni patthayamāno viya tattha upasaṅkami. **Āyasmā ca anuruddhoti**ādi vuttanayameva.

241. **Atthi pana voti** pacchimapucchāya lokuttaradhammaṃ puccheyya. So pana therānaṃ natthi, tasmā taṃ pucchitum na yuttanti parikammobhāsaṃ pucchati. **Obhāsānceva**

sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāma. **Dassanañca rūpānanti** dibbacakkhunā rūpadassanañca sañjānāma. **Tañca nimittam nappaṭivijjhāmāti** tañca kāraṇam na jānāma, yena no obhāso ca rūpadassanañca antaradhāyati.

Tam kho pana vo anuruddhā nimittam paṭivijjhitabbanti tam vo kāraṇam jānitabbam. **Ahampi sudanti** anuruddhā tumhe kiṃ na āḷulessanti, ahampi imehi ekādasahi upakkilesehi āḷulitapubboti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Vicikicchā kho metiādīsu** mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni disvā “idaṃ kho ki”nti vicikicchā udapādi. **Samādhi cavīti** parikammamasādhi cavi. **Obhāsoti** parikammobhāso pi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Amanasikāroti** rūpāni passato vicikicchā uppajjati, idāni kiñci na manasikarissāmīti amanasikāro udapādi.

Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa thinamiddham udapādi.

Chambhitattanti himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasaajagarādayo addasa, athassa chambhitattam udapādi.

Uppilanti “mayā dīṭṭhabhayaṃ pakatiyā olokiyamānaṃ natthi. Adīṭṭhe kiṃ nāma bhaya”nti cintayato uppilāvitattam udapādi. **Sakidevāti** ekapayogeneva pañca nidhikumbhiyopi passeyya.

Duṭṭhullanti mayā vīriyaṃ gālham paggaḥitaṃ, tena me uppilaṃ uppannanti vīriyaṃ sithilamakāsi, tato kāyadaratho kāyaduṭṭhullaṃ kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannanti puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ udapādi. **Patameyyāti** mareyya.

Atilīnavīriyanti mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātanti puna vīriyaṃ sithilaṃ karoto atilīnavīriyaṃ udapādi.

Abhijappāti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato taṇhā udapādi.

Nānattasaññāti mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidharūpaṃ manasi karissāmīti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto nānattasaññā udapādi.

Atinijjhāyitattanti mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā anīṭṭhaṃ vā ekajātikameva manasi karissāmīti tathā manasikaroto atinijjhāyitattam rūpānaṃ udapādi.

243.Obhāsanimittammanasi karomīti parikammobhāsameva manasi karomi. **Na ca rūpāni passāmīti** dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpanimittam manasi karomīti** dibbacakkhunā visayarūpameva manasi karomi.

Parittañceva obhāsanti parittakaṭṭhāne obhāsaṃ. **Parittāni ca rūpānīti** parittakaṭṭhāne rūpāni. Vipariyāyena dutiyavāro veditabbo. **Paritto samādhīti** parittako parikammobhāso, obhāsaparittatañhi sandhāya idha parikammamasādhi “paritto”ti vutto. **Parittam me tasmim samayeti** tasmim samaye dibbacakkhupi parittakaṃ hoti. Appamāṇavārepi eseva nayo.

245.Avitakkampi vicāramattanti pañcakanaye dutiyajjhānasamādhim. **Avitakkampi avicāranti** catukkanayepi pañcakanayepi jhānattayasamādhim. **Sappītikanti** dukatikajjhānasamādhim. **Nippītikanti** dukajjhānasamādhim. **Sātasahagatanti** tikacatukajjhānasamādhim. **Upekkhāsahagatanti** catukkanaye catutthajjhānasamādhim pañcakanaye pañcamajjhānasamādhim.

Kadā pana bhagavā imaṃ tividhaṃ samādhim bhāveti? Mahābodhimūle nisinna pacchimayāme. Bhagavato hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko ahosi, dutiyādayo

dutiyatatiyacatutthajjhānikā. Pañcakanaye pañcamajjhānassa maggo natthīti so lokiyo ahoṣīti lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimānikāyāṭṭhakathāya

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaññāditasuttavaṇṇanā

246. Evaṃme sutanti bālapaññāditasuttaṃ. Tattha **bālalakkhaṇānīti** bālo ayanti etehi lakkhiyati ñāyatīti bālalakkhaṇāni. Tāneva tassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni**. Bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**. **Duccintitacintīti** cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsītābhāsīti** bhāsamānopi musāvādādibhedam dubbhāsītameva bhāsati. **Dukkaṭṭakammakārīti** karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭṭakammameva karoti. **Tatra ceti** yattha nisinno, tassaṃ parisati. **Tajjam tassārūppanti** tajjātikam tadanucchavikam, pañcannaṃ verānaṃ diṭṭhadhammakasamparāyikaādīnavappatisaṃyuttanti adhippāyo. **Tatrāti** tāya kathāya kacchamānāya. **Bālantiādīni** sāmiatthe upayogavacanam.

248. Olambantīti upaṭṭhahanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanam, olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Pathaviyā olambantīti** pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanam. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra, bhikkhave, bālāssāti** tasmim upaṭṭhānākāre āpāthagate bālāssa evaṃ hoti.

249. Etadvocāti anusandhikusalo bhikkhu “nirayassa upamā kātuṃ na sakkā”ti na bhagavā vadati, “na sukarā”ti pana vadati, na sukaram pana sakkā hoti kātuṃ, handāham dasabalam upamaṃ kārapemīti cintetvā etaṃ “sakkā, bhante”ti vacanam avoca. **Haneyyunti** vinivijjhivā gamanavasena yathā ekasmim ṭhāne dve pahārā nipatanti, evaṃ haneyyūṃ. Tenassa dve vaṇamukhasatāni honti. Ito uttaripi eseva nayo.

250. Pāṇimattanti antomuṭṭhiyam ṭhapanamattaṃ. **Saṅkhampi na upetīti** gaṇanamattampi na gacchati. **Kalabhāgampīti** satimaṃ kalam sahasimaṃ kalam satahasimaṃ vā kalam upagacchatītipi vattabbataṃ na upeti. **Upanidhampīti** upanikkhepanamattampi na upeti, oloketassa olokitamattampi natthi. **Tattamaṃyokhilanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohāpathaviyā uttānakam nipajjāpetvā tassa dakkhiṇāhatthe tālappamāṇam ayasūlam pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakam nipajjāpetvā, evaṃ urenapi dakkhiṇapassenapi vāmapassenapi nipajjāpetvā tam kammakāraṇam karontiyeva. **Samvesetvāti** sampajjalitāya lohāpathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭṭhārīhīti** mahatīhi gehassa ekapakkhachadanamattāhi kuṭṭhārīhi tacchanti. Lohitam nadī hutvā sandati, lohāpathavito jālā utṭhahitvā tacchitatṭhānam gaṇhanti. Mahādukkham uppajjati, tacchantā pana sutṭāhatam karitvā dārū viya aṭṭhamsampi chaḷamsampi karonti. **Vāsīhīti** mahāsuppamāṇāhi vāsīhi. Tāhi tacchantā tacato yāva aṭṭhīni saṅkham tacchanti, tacchitam tacchitam paṭipākātikam hoti. **Rathe yojetvāti** saddhim yugayottapañcaracakakubbarapācanehi sabbato sampajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** mahākūṭāgārappamāṇam. **Āropentīti** sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpiuddhanti** supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddham adho tiriyaṅca gacchati.

Bhāgaso mitoti bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari ayapaṭṭena chādito.

Samantā yojanasataṃ pharitvā tiṭṭhatīti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhāne ṭhatvā oloketassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Na sukarā akkhānena pāpuṇitunti nirayo nāma evampi dukkho evampi dukkhoti vassasatam vassasahassam kathentenāpi matthakam pāpetvā kathetum na sukarāti attho.

251. Dantullehakanti dantehi ullehitvā, luñcivāti vuttam hoti. **Rasādoti** rasagedhena paribhuttaraso.

252. Aññamaññakhādikāti aññamaññakhādanam.

Dubbaṇṇoti durūpo. **Duddasikoti** dārakānam bhayāpanattham katayakkho viya duddaso. **Okoṭimakoti** lakaṇḍako pavittagīvo mahodaro. **Kānoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇṭhi** ekahatthakuṇi vā ubhayahatthakuṇi vā. **Pakkhahatoti** piṭhasappi. **Sokāyenāti** idamassa dukkhānupabandhadassanattham āradham.

Kaliggahenāti parājayena. **Adhibandham nigaccheyyāti** yasmā bahum jito sabbasāpateyyampissa nappahoti, tasmā attanāpi bandham nigaccheyya. **Kevalā paripūrā bālabhūmīti** bālo tīṇi duccharitāni pūretvā niraye nibbattati, tattha pakkāvasesena manussattam āgato pañcasu nīcakulesu nibbattitvā puna tīṇi duccharitāni pūretvā niraye nibbattatīti ayam sakalā paripuṇṇā bālabhūmi.

253. Paṇḍitalakkhaṇāntiādi vuttānusāreneva veditabham. **Sucintitacintīti**ādi cetha manosucaritādīnam vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Sīsam nhātassāti sīsena saddhim gandhodakena nhātassa. **Uposathikassāti** samādinnauposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassāti** pāsādavarassa upari gatassa subhojanam bhuñjitvā pāsādavarassa upari mahātale sirīgabbham pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satasahassam vissajjetvā mahādānam datvā punapi soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsam nhāyitvā katapātarāso suddham uttarāsaṅgam ekamsam katvā uparipāsādassa sirīsāyane pallaṅkam ābhujitvā nisinno attano dānamayapuññasamudayam āvajjetvā nisīdati, ayam sabbacakkavattīnam dhammatā.

Tesam tam āvajjantānamyeva vuttappakārapuññakammapaccayam utusamuṭṭhānam nīlamanisaṅghātasadisam pācīnasamuddajalatalam chindamānam viya ākāsam alaṅkurumānam viya dibbam cakkaratanam pātubhavati. Tayidam dibbānubhāvayuttattā **dibbanti** vuttam. Sahassam assa arānanti **sahassāram**. Saha nemiya saha nābhiyā cāti **sanemikam sanābhikam**. Sabbehi ākārehi paripūranti **sabbākāraparipūram**.

Tattha cakkāṅca tam ratijananatthena ratanañcāti **cakkaratanam**. Yāya pana tam nābhiyā “sanābhika”nti vuttam, sā indanīlamanimayā hoti. Majjhe panassā rajatamayā panāli, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānam viya virocāti. Majjhe chiddena viya candamaṅḍalena ubhosupi bāhirantesu rajatapattena kataparikkhepo hoti. Tesu panassā nābhipanāli parikkhepapatthesu yuttatthāne paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayam tāvassa nābhiyā sabbākāraparipūrātā.

Yehi pana tam arehi “sahassāra”nti vuttam, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti. Tesampi ghaṭamaṅkicaparicchedalekhādīni suvibhattāneva paññāyanti. Ayamassa arānam sabbākāraparipūrātā.

Yāya pana tam nemiya saha “sanemika”nti vuttam, sā bālasūriyarasmikalāpasirim avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavālamayā hoti. Sandhīsu panassā sañjhārāgasassirikarattajambonadapattā vaṭṭaparicchedalekhā ca suvibhattā paññāyanti. Ayamassa nemiya sabbākāraparipūrātā.

Nemimaṅḍalapitthiyam panassa dasannam dasannam arānamantare dhamanavamso viya antosusiro chiddamaṅḍalacitto vātagāhi pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vātena paharitassa

sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ, ubhosu passesu samosaritakusumadāmapantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārena setacchattasatadhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhipanāḷīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamānā puññacandakiraṇakalāpasassirikā taruṇaravisamānarattakambalagenḍukapariyantā ākāsaṅgāgatisobhaṃ abhibhavamānā viya dve muttakalāpā olambanti, yehi cakkaranena saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhuñjivā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsū kīḷamāne dāraḷakajane nātiuccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsapadesena upasobhayamānaṃ viya rukhasākhaggāni, dvādasayojanato paṭṭhāya suyyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāniabhimukhaṃ āgacchati.

Atha tassa cakkaranassa saddassavaneneva “kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisāṃ olokayamānaṃ tesāṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha – “passa bho acchariyaṃ, ayaṃ puññacando pubbe eko ugacchati, ajja pana attadutiyo ugghato, etañhi rājahaṃsamithunaṃ viya puññacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī”ti. Tamañño āha – “kiṃ kathesi samma kahaṃ nāma tayā dve puññacandā ekato ugacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro ugghato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha – “kiṃ ummattosi, nanu kho idānimeva divākaro atthaṅghato, so kathaṃ imaṃ puññacandaṃ anubandhamāno ugghacchissati, addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamujjalaṃ ekassa puññavato vimānaṃ bhavissatī”ti. Te sabbepi apasādayantā aññe evamāhaṃsu – “kiṃ bahaṃ vippalapatha, nevesa puññacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaranena panetena bhavitabba”nti.

Evaṃ pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaranam abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbatta”nti vutte bhavanti vattāro – “na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ rājā pūritacakkavattivatto, tassetāṃ nibbatta”nti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaranameva anugacchati. Tampi cakkaranam rañño yeva atthāya attano āgatabhāvaṃ nāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthakeneva nagaraṃ anusamīyāyivā rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā antepurassa uttarasīhapañjaraāsanne thāne yathā gandhapupphādīhi sukkena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evaṃ tīhassa panassa vātapānacchiddādīhi pavisitvā nānāviraḷaratanappabhāsamujjalaṃ anto pāsādaṃ alaṅkurumānaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanattāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkaṃ mocetvā utthāyāsanaṃ sīhapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaranam disvā “sutaṃ kho pana meta”ntiādikam cintanaṃ cintesi. Tena vuttaṃ – “disvāna rañño khattiyassa...pe... assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātappaṃ taṃ dassento **atha kho, bhikkhavi**tiādimāha. Tattha **utthāyāsana**ti nisinnāsanato utthahitvā cakkaranasamīpaṃ āgantvā. **Bhiṅkāraṃ gahetvā**ti hatthisaṇḍasadisapanāḷiṃ suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā vāmahatthena udakaṃ gahetvā. Pavattatu bhavaṃ cakkaranam, abhivijjāntu bhavaṃ

cakkaratananti. **Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāyāti** sabbacakkavattīnañhi udakena abhisiñcitvā “abhivijānātu bhavaṃ cakkaratana”nti vacanasamanantameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattati, yassa pavattisamakālemeva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattī yānavaraṃ āruyha vehāsaṃ abbhuggacchati, athassa chatta-cāmarādihattho pari-jano ceva antepurajano ca. Tato nānappakāra-kañcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhāharaṇappabhāsamujjalitena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṃ uparājasenāpati pabhūtayopi vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivārenti. Rājayuttā pana janasaṅghattham nagaravīthīsu bheriyo carāpentī “tātā amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano attano vibhavānurūpena maṇḍitappasādhitā sannipataṭṭhā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatā uppajjati, so so ākāsatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyāma-vitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasārīro vā kiliṭṭhavattho vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjā-dharaparisā viya ākāse gacchamānā indanīlamanītale vippakīṇaratanasadisā hoti. Tena vuttaṃ “anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Tampi cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nātiuccena gaganapadesena pavattati, yathā rukkhānaṃ pupphaphalapallavehi atthikā tāni sukkena gahetuṃ sakkonti, bhūmiyaṃ ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī”ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsopi iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā nesaṃ sabbakiccāni ākāse ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisam gahetvā taṃ cakkaratanaṃ vāmapassena sineruṃ pahāya samuddassa uparibhāgena aṭṭhajojanasahassappamāṇam pubbavideham gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya parikkhepato chattiṃsayojanaparisāya sannivesakkhāmo sulabhāhārūpakaraṇo chāyūdakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanaṃ ākāse akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāna so mahājano otarivā yathāru-ci nhānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsam kappeti, tena vuttaṃ “yasmim kho pana, bhikkhave, padese taṃ cakkaratanaṃ patiṭṭhāti, tattha rājā cakkavattī vāsam upeti saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsam upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ āgata”nti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa uppattisamanantameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya rājānaṃ ārabba āvudham ukkhipituṃ visaheyya. Ayamanubhāvo cakkaratanassa.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
Arī asesā damathaṃ upenti;
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
Teneva taṃ vuccati tassa cakkaṃ.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhatam gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷiyamaṇipphābhisekenassa pādapūjam karonto “ehi kho mahārājā”tiādīhi vacanehi tassa kiṅkārappatissāvitaṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ **ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya...pe... anusāsa mahārājāti.**

Tattha **svāgatanti** suāgamaṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti. Tādiso tvaṃ āgatanandano gamanasocano, tasmā tava āgamaṃ suāgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana cakkavattī nāpi “ettakam nāma me anuvassaṃ

balim upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemaṇyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasamvattaniko hoti”tiādīnā nayena dhammaṃ desetvā “pāṇo na hantabbo”tiādikaṃ ovādaṃ deti. Tena vuttaṃ **rājā cakkavattī evamāha pāṇo na hantabbo...pe... yathābhuttaṅca bhuñjathāti.**

Kiṃ pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassapi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissanti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā “ye kho pana, bhikkhave”tiādīmāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattībalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya saṃkhittaūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasallilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaṇṇeva ca tassa rañño puññasirim datṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippakinnāni nānāratanaṇi tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaṇipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathāruci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmim parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanaṃ. Tampi jalanidhijalaṃ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ, nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantaṃ nirantameva upagacchati.

257. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanaṇadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Tena vuttaṃ **atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimasamuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattatīti.** Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānaṃ senāsanniveso paṭirājagamaṇaṃ tesam anusāsaniṇipadānaṃ dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhanaṃ samuddasallilassa ogacchanaṃ ratanādānanti sabbam purimanayeneva veditabbaṃ.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetuṃ pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi paccuttarivā aṭṭhajojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetuṃ tatheva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijiyā uttarasamuddatopi paccuttarati.

Ettāvātā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccaṃ adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattaṃ sapaṇiso uddhaṃ gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumuppalapuṇḍarikavanavicitte cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanaṇadesiteneva maggena yathānukkamaṃ attano rājadhānimeva paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanaṃ antepuradvāraṃ sobhayamānaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaratanaṇobhāsoyeva rattim andhakāraṃ vidhamatī. Ye ca pana rattim andhakāratthikā honti, tesam andhakārameva hoti. Tena vuttaṃ **dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhetvā...pe... evarūpaṃ cakkaratanaṃ pātubhavatīti.**

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Evaṃ pātubhūtacakkaratanaṇassa panassa cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamākiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamauñña-kusumadāmappaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya

abhisāṅkharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamanam cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānam datvā silāni samādāya tam puññasampattim āvajjanto nisīdati, athassa puññānubhāvācodito chaddantakulā vā uposathakulā vā tam sakkāraṇissam anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhirattacaraṇa-gīvamukhappaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattappaṭiṭṭho susaṅghitaṅgapaccāṅgasanniveso vikasitaratta-padumacārupokkharo iddhimā yogī viya vehāsam gamanasamattho manosilācunṇaraṅgitapariyanto viya rajatapabbato hatthiṣeṭṭho tasmim padese paṭiṭṭhāti. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati, uposathakulā sabbajetṭho. Pāḷiyam pana “uposatho nāgarājā” icceva āgacchati. Svāyam pūritacakkavattitānam cakkavattīnam sutte vuttanayeneva cintayantānam āgacchati, na itaresam. Sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānam āgantvā maṅgalahatthim apantvā tattha tiṭṭhāti. Tena vuttam **puna caparam, bhikkhave...pe... nāgarājāti.**

Evam pātubhūtam pana tam hatthiratanam disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturitam āgantvā tam disvā pasannacitto “bhaddakam vata bho hatthiyānam, sace damatham upeyyā”ti cintayanto hattham pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambetvā sūratabhāvam dassento rājānam upasaṅkamati, rājā tam abhiruhitukāmo hoti. Athassa pariyanā adhippāyam nātvā tam hatthiratanam sovaṇṇaddhajam sovaṇṇālaṅkāram hemajālapaṭicchannam katvā upanenti. Rājā tam anisīdāpetvāva sattaratanamayāya nisseniyā abhiruyha ākāsam gamananinnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so hatthirājā rājāhamso viya indanīlamanippabhājālanīlagaganatalam abhilaṅghati, tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparīsā. Iti sapariso rājā antopātarāseyeva sakalapathavim anusamyāyitvā rājadhānim paccāgacchati, evam mahiddhikam cakkavattino **hatthiratanam** hoti. Tena vuttam **disvāna rañño cakkavattissa...pe... evarūpam hatthiratanam pātubhavatīti.**

Assaratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtahatthiratanassa pana cakkavattino parīsā pakatimaṅgalaassaṭṭhānam sucisamatalam kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanatham ussāham janenti. So purimanayeneva katadānasakkāro samādinnaṣīlova pāsādātaḷe nisinno puññasampattim samanussarati, athassa puññānubhāvācodito sindhavakulato vijjullatāvinaddhasaradakālasetaḷāhakarāsisassiriko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisāsuddhasiniddhaghanaṣaṅghātasarīro kākagīvā viya indanīlamanī viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kālasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṅhavaṭṭaujugatigatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso vehāsaṅgamo** valāhako nāma assarājā āgantvā tasmim ṭhāne paṭiṭṭhāti. Sesam sabbam hatthiratanam vuttanayeneva veditabbam. Evarūpam **assaratanam** sandhāya bhagavā **puna caparantiādimāha.**

Maṇiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtaassaratanassa pana rañño cakkavattissa catuhatthāyānam sakataṅgabhissamappamānam ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatasuparisuddhamuttakalāpehi dvīhi kaṅcanapadumehi alaṅkatam caturāsītimaṇisahasaparivāram tārāṅaparivutassa puṇṇacandassa sirim paṭippharamānam viya vepullapabbatato **maṇiratanam** āgacchati. Tassevam āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamānam ākāsam āropitassa rattibhāge samantā yojanappamānam okāsam ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya saṅjātāloko hoti. Tato kassakā kasikkammaṃ, vāṇijā āpaṇugghātanam, te te ca sippino tam tam kammantam payojenti divāti maññamānā. Tena vuttam **puna caparam, bhikkhave...pe... maṇiratanam pātubhavatīti.**

Itthiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtaṇṇiratanassa pana cakkavattissa visayasukhavisesakāraṇaṃ **itthiratanam** pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, uttarakuruto vā puññānubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparam, bhikkhave, rañño cakkavattissa itthiratanam pātubhavati abhirūpā dassanīyā”tiādinā nayena pāliyaṃyeva āgatā.

Tattha saṅghānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānā ca cakkhūni pīṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānā ca somanassavasena cittaṃ pasādefīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evam pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā **dassanīyā** yasmā nātikisā nāthilā, **pāsādikā** yasmā nātikālikā naccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati, devānaṃ atidūraṃ niccharati, tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti.

Nātidighādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, atikkantā mānusaṃ vaṇṇanti iminā kāyasampatti vuttā.

Tūlapicuno vā kappāsapicuno vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavihatassa tūlapicuno vā satavihatassa kappāsapicuno vā kāyasamphasso hoti. **Sīte** rañño sītakāle. **Uṇheti** rañño uṇhakāle. **Candanagandhoti** niccakālema supisitassa abhinavassa catujjātisamāyojittassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandhoti** hasitakathitakālesu mukhato nikkhanto taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhi gandho vāyati.

Evam rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**tiādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaddhā viya paṭhamameva utṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmim nisinne tassa rañño tālavaṇṇena bījanādikkiccam katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kiṃ karomi devāti tassa kiṃkāraṃ paṭissāvetīti **kiṃkārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni svāssā ācāro bhāvasuddhiyā eva, na sāṭtheyyēnāti dassetuṃ **taṃ kho panāti**tiādimāha. Tattha **no aticarātīti** na atikkamitvā carati, aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthetīti vuttaṃ hoti. Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”tiādayo ante “pubbuṭṭhāyini”tiādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva “atikkantā mānusaṃ vaṇṇa”ntiādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaranapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbantantīti veditabbā. Abhirūpatādikāpi vā cakkaranapātubhāvato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā. Tenāha **evarūpaṃ itthiratanam pātubhavatīti**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtaithiratanassa pana rañño cakkavattissa dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhappavattanatthaṃ **gahapatiratanam** pātubhavati. So pakatiyāva mahābhogo mahābhogakule jāto rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhi gahapati hoti, cakkaranānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajam dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyaṃ yojanabbhantare nidhim passati. So taṃ sampattim disvā tuṭṭhadayo gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Tena vuttaṃ **puna caparam, bhikkhave...pe... evarūpaṃ gahapatiratanam pātubhavatīti**.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasaṃvidhānasamattham **pariṇāyakaratanam** pātubhavati. So rañño jetṭhaputto va hoti. Pakatiyā eva paṇḍito byatto medhāvī, rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇam uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāram ñatvā rañño ahite hite ca vavattapetum samattho hoti. Sopi tam attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānam sabbakiccānusāsanena pavāreti. Tena vuttam **puna caparam...pe... pariṇāyakaratanam pātubhavatīti**. Tattha **ṭhapetabbam ṭhapetunti** tasmim tasmim ṭhānantare ṭhapetabbam ṭhapetum.

259.Samavepākiniyātidi hetthā vuttameva.

260.Kaṭaggahenāti jayaggāhena. **Mahantam bhogakkhandhanti** ekappahāreneva dve vā tīṇi vā satasahassāni. **Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmīti** paṇḍito tīṇi sucariṇi pūretvā sagge nibbattati, tato manussalokam āgacchanto kularūpabhogasampattiyam nibbattati, tattha ṭhito tīṇi ca sucariṇi pūretvā puna sagge nibbattatīti ayam sakalā paripunnā paṇḍitabhūmi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261.Evamme sutanti devadūtasuttam. Tattha **dve agārāti**di assapurasutte vitthāritameva.

262.Nirayam upapannāti bhagavā kathaci nirayato paṭṭhāya desanam devalokena osāpeti, kathaci devalokato paṭṭhāya nirayena osāpeti. Sace saggasampattim vitthāretvā kathetukāmo hoti, nirayadukkham ekadesato katheti, tiracchānayanidukkham pattivisayadukkham manussalokasampattim ekadesato katheti, saggasampattimeva vitthāreti. Sace nirayadukkham vitthāretvā kathetukāmo hoti, devalokamanussalokesu sampattim tiracchānayanipattivisayesu ca dukkham ekadesato katheti, nirayadukkhameva vitthāreti. So imasmim sutte nirayadukkham vitthāretukāmo, tasmā devalokato paṭṭhāya desanam nirayena osāpeti. Devalokamanussalokasampattiyo tiracchānayanipattivisayadukkhami ca ekadesato kathetvā nirayadukkhameva vitthārena kathetum **tamenam, bhikkhave, nirayapālāti**dimāha.

Tattha ekacce therā ”**nirayapālā** nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇam kāretī”ti vadanti. Tesam tam “atthi niraye nirayapālāti, āmantā, atthi ca kāraṇikā”tiadinā nayena abhidhamme (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa raññoti** yamarājā nāma vemānikapetarājā, ekasmim kāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibbauyyānadibbanātakādisampattim anubhavati, ekasmim kāle kammavipākam, dhammiko rājā. Na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā hontī. **Nāddasanti** attano santike pesitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evam vadati. Atha nam yamo “nāyam bhāsitassa attham sallakkhetī”ti ñatvā sallakkhāpetukāmo **ambhoti**dimāha.

Jātidhammoti jātisabhāvo, aparimutto jātiyā, jāti nāma mayham abbhantareyeva atthīti. Parato **jarādhmmoti**di supi ese va nayo.

263.Paṭhamam devadutam samanuyuñjivāti ettha daharakumāro atthato evam vadati nāma “passatha, bho, mayhampi tumhākam viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nhāyitum na sakkomi, aham kilittṭhagattomhi,

nhāpetha manti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto, vacanattho pana maghadevasutte vuttova.

Dutiyamdevadūtanti etthāpi jarājinnasatto atthato evaṃ vadati nāma – “passatha, bho, ahampi tumhe viya taruṇo ahoṣiṃ ūrubalabāhubalajavanasampanno, tassa me tā balajavanasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Tatiyam devadūtanti etthāpi gilānasatto atthato eva vadati nāma – “passatha, bho, ahampi tumhe viya nirogo ahoṣiṃ, somhi etarahi byādhiṇā abhīhato sake muttakarīse palipanno, utṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhitomhi aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

265. Catuttham devadūtanti ettha pana kammakāraṇā vā devadūtāti kātābbā kammakāraṇikā vā. Tattha pana kammakāraṇapakke bāttiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma – “mayam nibbattamānā na rukke vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenete devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma – “mayam dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākaraṇatova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

266. Pañcamam devadūtanti ettha matakasatto atthato evaṃ vadati nāma – “passatha bho maṃ āmakasūṇe chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Imam pana devadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhatīti? Yena tāva bahum pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattiyeva. Yena pana parittaṃ pāpakammaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti, na vinicchīnanti. Anuvijjivā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsāpadametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sārīyamānāpi saranti.

Tattha dīghajayantadamiḷo nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo sumanagirivihāre ākāsacetiyaṃ rattapaṭena pūjesi. Atha niraye ussadasāmante nibbatto aggijālasaddaṃ sutvāva attano pūjītaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khalisāṭakaṃ dento pādāmūle ṭhapesi, maraṇakālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi ussadasāmante nibbatto jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussarivā sagge nibbatto. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ saritvā sagge nibbattaṭīti.

Attano dhammatāya asarante pana pañca devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyādīhi. Yo pana pañcahi na sarati, taṃ yamo rājā sayam sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṃ pūjetvā yamassa pattiṃ adāsī, taṃ akusalakammaṃ niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayīmsu. Tasmīṃ pañcahi devadūtehi kusale asarante yamo sayam olokento disvā – “nanu tvaṃ mahācetiyaṃ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattiṃ adāsī”ti sāresi, so tasmīṃ kāle saritvā devalokaṃ gato. Yamo pana sayam oloketvāpi apassanto – “mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto”ti tuṅhī hoti.

267. Mahānirayeti avīcimahānirayamhi. Kiṃ panassa pamāṇaṃ? Abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti. Lohapathavī lohachadanaṃ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci utṭhitā pacchimaṃ bhittim gahetvā taṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyānavitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni, parikkhepatō pana navayojanasatāni catupaṇṇāsayojanāni, samantā pana ussadehi saddhim dasayojanasahassaṃ hoti.

268. Ubbhataṃ tādīsameva hotīti ettha akkantaṭṭhapaḍaṃ yāva aṭṭhito daḷhaṃ uddharitumeva na sakkā. Ayaṃ panettha attho – heṭṭhato paṭṭhāya ḍayhati, uparito paṭṭhāya jhāyati, iti akkamanakāle ḍayhamānaṃ paññāyati, uddharanākāle tādīsameva, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Bahusampattoti** bahūni vassasatavassasahassāni sampatto.

Kasmā panesa narako avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ natthi. Tasmā so avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Tassa hi puratthimabhittito jālā utṭhitā saṃsibbamānā yojanasataṃ gantvā pacchimabhittim vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo.

Imesaṃ channaṃ jālānaṃ majjhe nibbatta devadatto, tassa yojanasatappamāṇo attabhāvo, dve pādā yāva gopphakā lohapathaviṃ pavitṭhā, dve hatthā yāva maṇibandhā lohabhittiyō pavitṭhā, sīsaṃ yāva bhamukaṭṭhito lohachadane pavitṭhaṃ, adhobhāgena ekaṃ lohasūlaṃ pavisivā kāyaṃ vinivijjhantaṃ chadane pavitṭhaṃ, pācīnabhittito nikkhantasūlaṃ hadayaṃ vinivijjhivā pacchimabhittim pavitṭhaṃ, uttarabhittito nikkhantasūlaṃ phāsukā vinivijjhivā dakkhiṇabhittim pavitṭhaṃ. Niccale tathāgatamhi aparaddhattā niccalova hutvā paccaṭīti kammaṣaṅkhatāya ediso jāto. Evaṃ jālānaṃ nirantarātāya avīci nāma.

Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāliyaṃ koṭṭetvā pūritapiṭṭhaṃ viya sattā nirantarā, “imasmiṃ ṭhāne satto atthi, imasmiṃ natthi”ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānaṃ anto natthi, gacchante vā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā aññamaññaṃ na bādhanti. Evaṃ sattānaṃ nirantarātāya avīci.

Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhagge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti. Evaṃ dukkhassa nirantarātāya avīci.

269. Mahantoti yojanasatiko. **So tattha patatīti** eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati. **Sūcimukhāti** sūcisadisamukhā, te hatthigīvappamāṇā ekadoṇikanāvāppamāṇā vā honti.

Kukkulanirayoti yojanasatappamāṇova anto kūṭāgāramattavitaccitaṅgārapuṇṇo ādittachārikanirayo, yattha patitapatitā kudrūsakarāsimhi khittaphālavāsīlādīni viya heṭṭhimatalameva gaṇhanti.

Āropentīti ayadaṇḍehi pothentā āropenti. Tesam ārohanakāle te kaṇṭakā adhomukhā honti, orohanakāle uddhammukhā.

Vāteritānīti kammamayena vātena calitāni. **Hatthampi chindantīti** phalake maṃsaṃ viya koṭṭayamānāni chindanti. Sace utṭhāya palāyati, ayopākāro samuṭṭhahivā parikkhipati, heṭṭhā khuradhārā samuṭṭhāti.

Khārodakā nadīti veteraṇī nāma tambalohanadī. Tattha ayomayāni kharavālika-pokkharapattāni, heṭṭhā khuradhārā ubhosu tīresu vettalatā ca kusatiṇāni ca. **So tattha dukkhā tibbā kharāti** so tattha uddhañca adho ca vuyhamāno pokkharapattesu chijjati.

Siṅghātakasaṅghānāya kharavālikāya kaṅtakehi vijjhiyati, khuradhārāhi phāliyati, ubhosu tīresu kusatiṇehi vilekhati, vettalatāhi ākaḍḍhiyati, tikkhasattīhi phāliyati.

270. Tattena ayosaṅkunāti tena jigacchitomhīti vutte mahantaṃ lohapacchima lohaguḷānaṃ pūretvā taṃ upagacchanti, so lohaguḷabhāvaṃ ñatvā dante samphuseti, athassa te tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaranti, tambalohadhārehi mahantena lohakaṭāhena tambalohaṃ upanetvā evamevaṃ karonti. Puna **mahānirayeti** evaṃ pañcavidhabandhanato paṭṭhāya yāva tambalohapānā tambalohapānato paṭṭhāya puna pañcavidhabandhanādīni kāretvā mahāniraye pakkhipanti. Tattha koci pañcavidhabandhaneneva muccati, koci dutiyena, koci tatiyena, koci tambalohapānena muccati, kamme pana aparikkhīṇe puna mahāniraye pakkhipanti.

Idaṃ pana suttaṃ gaṇhanto eko daharabhikkhu, – “bhante, ettakaṃ dukkhamanubhavasattaṃ punapi mahāniraye pakkhipanti”ti āha. Āma, āvuso, kamme aparikkhīṇe punappunaṃ evaṃ karontīti. Tiṭṭhatu, bhante, uddeso, kammaṭṭhānameva kathethāti kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā sotāpanno hutvā āgamma uddesaṃ aggahesi. Aññesampi imasmiṃ padese uddesaṃ ṭhapetvā arahattaṃ pattānaṃ gaṇanā natthi. Sabbabuddhānañcetanaṃ suttaṃ avijahitameva hoti.

271. Hīnakāyūpagāti hīnakāyaṃ upagatā hutvā. **Upādāneti** taṇhādīṭṭhigahaṇe. **Jātimaraṇasambhaveti** jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādāti** catūhi upādānehi anupādiyivā. **Jātimaraṇasaṅkhayeti** jātimaraṇasaṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimuccanti.

Diṭṭhadhammābhiniḍḍanti diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkaṃ upaccaganti** sabbadukkhātikantā nāma honti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Evaṃme sutanti bhaddekarattasuttaṃ. Tattha **bhaddekarattassāti** vipassanānuyogasamannāgatattā bhaddakassa ekarattassa. **Uddesanti** mātikaṃ. **Vibhaṅganti** vitthārabhājanīyaṃ.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādīṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkheti** taṇhādīṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā yaṃ atītaṃ, taṃ pahīnaṃ niruddhaṃ atthaṅgataṃ, tasmā taṃ puna nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ anāgataṃ, taṃ appattaṃ ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya.

Tattha tattāhi paccuppanampi dhammaṃ yattha yattheva uppanno, tattha tattheva ca naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi yo vipassati araṇṇādīsu vā tattha tattheva vipassati. **Asaṃhīraṃasaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppattīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ anubrūhaye vaḍḍheyya, paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppattīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ. Taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu anubrūhaye, punappunaṃ tadārammaṇaṃ taṃ taṃ phalasaṃpattim appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhantassa atthāya – **ajjeva kiccamātappanti** kilesānaṃ ātāpanaparitāpanena ātappanti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suveti** sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ vā dassāmi, sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññataraṃ vā pana kusalaṃ karissāmīti hi “ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā karissāmī”ti cittaṃ anuppādetvā ajjeva karissāmīti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** aggivisasatthādīni anekāni maraṇakāraṇāni tassa senā, tāya mahatīyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ “katipāhaṃ tāva āgamehi yāvāhaṃ buddhapūjādīṃ attano avassayakammaṃ karomī”ti. Evaṃ mittasanthavākārasaṅkhāto vā, “idaṃ sataṃ vā sahaṃsaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppādānasāṅkhāto vā, “imināhaṃ balarāsinaṃ paṭibāhissāmī”ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā saṅgaro natthi. **Saṅgaroti** hi mittasanthavākāralañjānuppādānabalarāsīnaṃ nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto.

Atandītanti analasaṃ utthāhakaṃ. Evaṃ paṭipannatā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Iti taṃ evaṃ paṭipannapuggalaṃ “bhaddekaratto aya”nti. Rāgādīnaṃ santatāya **santo buddhamuni** ācikkhati.

273. Evaṃrūpotiādīsu kāḷopi samāno indanīlamanivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññārūpavaseneva evaṃrūpo ahosiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva evaṃvedano. Taṃsampayuttānaṃyeva saññādīnaṃ vasena evaṃsañño evaṃsaṅkhāro evaṃviññāno ahosiṃ atītamaddhānanti.

Tattha nandiṃ samanvānetīti tesu rūpādīsu taṇhaṃ samanvāneti anupavatteti. Hīnarūpādivasena pana evaṃrūpo ahosiṃ...pe... evaṃviññāno ahosinti na maññati.

Nandiṃ na samanvānetīti taṇhaṃ vā taṇhāsampayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavattayati.

274. Evaṃrūpo siyantiādīsupi taṃmanuññārūpādivaseneva taṇhādiṭṭhipavattasaṅkhātā nandisamanvānayanāva veditabbā.

275. Kathaṅca, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu saṃhīratīti idaṃ “paccuppannaṅca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati. Asaṃhīraṃ asaṃkupa”nti uddesassa niddesatthaṃ vuttaṃ. Kāmañcetta “kathaṅca, bhikkhave, paccuppannaṃ dhammaṃ na vipassati”tiādi vattabbaṃ siyā, yasmā pana asaṃhīratīti ca asaṃkuppāti ca vipassanā vuttā, tasmā tassā eva abhāvaṅca bhāvaṅca dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā vitthāro vutto. Tattha **saṃhīratīti** vipassanāya abhāvato taṇhādiṭṭhīhi ākaḍḍhiyati. **Na saṃhīratīti** vipassanāya bhāvena taṇhādiṭṭhīhi nākaḍḍhiyati. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Evaṃme sutanti ānandabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **paṭisallānā vuṭṭhitoti** phalasaṃpattito vuṭṭhito. **Ko nu kho, bhikkhave**ti jānantova kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi.

278. Sādhū sādhuti therassa sādhu kāramadāsi. **Sādhū kho tvanti** parimaṇḍalehi padabyañjanehi parisuddhehi kathitattā desanaṃ pasamsanto āha. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Evaṃme sutanti mahākaccānabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **tapodārāmeti** tattodakassa rahadassa vasena evaṃladdhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhūmaṭṭhakanāgānaṃ pañcayojanasatikāṃ nāgabhavanaṃ devalokasadisāṃ maṇimayena talena ārāmauyyānehi ca samannāgataṃ, tattha nāgānaṃ kīlanaṭṭhāne mahāudakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā jātā? Rājagahaṃ kira parivāretvā mahā petaloko, tattha dvinnaṃ mahālohakumbhinirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā āgacchati, tasmā sā kuthitā sandati. Vuttampi cetāṃ – “yatāyaṃ, bhikkhave, tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sātodako setodako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni pupphanti. Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ tapodā kuthitā sandatī”ti (pārā. 231). Imassa pana ārāmassa abhisammukhaṭṭhāne tato mahāudakarahado jāto, tassa nāmavasenāyaṃ vihāro **tapodārāmoti** vuccati.

280. Samiddhīti tassa kira therassa atabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Ādibrahmacariyakoti** maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgappaṭṭipattibhūto. **Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanāti** madhupiṇḍikasutte (ma. ni. 1.199 ādayo) vuttanayeneva vitthāretabbaṃ.

282. Iti me cakkhūti imasmiṃ kira sutte bhagavā dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesi. Theropi “bhagavatā heṭṭhā dvīsu, upari catutthe cāti imesu tīsu suttesu pañcakkhandhavasena mātikā ca vibhaṅgo ca kato, idha pana dvādasāyatanavaseneva vibhajanatthaṃ mātikā ṭhapitā”ti nayaṃ paṭilabhitvā evamāha. Imaṃ pana nayaṃ labhantena therena bhāriyaṃ kataṃ, apade padaṃ dassitaṃ, ākāse padaṃ kataṃ, tena naṃ bhagavā imameva suttaṃ sandhāya – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ mahākaccāno”ti (a. ni. 1.197) etadagge ṭhapesi. Ettha pana **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayaṃ sesāyatanāni pi veditabbāni. **Viññāṇanti** nikantiviññāṇaṃ. **Tadabhinandatīti** taṃ cakkhuñceva rūpaṅca taṇhādīṭṭhivasena abhinandati. **Anvāgametīti** taṇhādīṭṭhīhi anugacchati.

Iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ.

283. Paṇidahaṭṭīti patthanāvasena ṭhapesi. **Paṇidhānapaccayāti** patthanāṭṭhapanakāraṇā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Evaṃme sutanti lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **lomasakaṅgiyoti** aṅgathero kira nāmesa, kāyassa pana īsakalomasākāratāya lomasakaṅgiyoti pākaṭo jāto. **Candanodevaputtoti** kassapasammāsambuddhakāle kiresa candano nāma upāsako aḍḍho mahaddhano tīni ratanāni catūhi paccayehi pūjetvā devaloke nibbato, purimanāmena candano devaputtotveva saṅkhaṃ gato. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasilāyaṃ. Tassā kira rattakambalasseva jayasumanapuppharāsi viya vaṇṇo, tasmā “paṇḍukambalasilā”ti vuccati.

Kadā pana tattha bhagavā vihāsīti? Bodhipattito sattame saṃvacchare sāvatthiyaṃ āsāḷhīmāsapunnāmaṃ dvādasayojanāya parisāya majjhe yamakapāṭihāriyaṃ katvā oruyha kaṇḍambamūle paññattavarabuddhāsane nisīditvā dhammadesanāya mahājanaṃ

mahāviduggato uddharitvā buddhā nāma yasmā pāṭihāriyaṃ katvā manussapathe na vasanti, tasmā passamānasseva tassa janassa padavikkamaṃ katvā tāvatimsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagato, tasmim̐ samaye vihāsi.

Tatra bhagavāti tatra viharanto bhagavā yebhuyyena dasahi cakkavālasahashehi sannipatitāhi devatāhi parivuto mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā **abhidhammapiṭakaṃ** kathento gambhīraṃ nipuṇaṃ tilakkhaṇāhataṃ rūpārūpaparicchedakathaṃ paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ samvegajananatthaṃ antarantarā bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi. Tatrāyaṃ devaputto uggaṇhanto imā gāthā saddhiṃ vibhaṅgena uggaṇhi, devattassa pana pamādādhiṭṭhānattā dibbehi ārammaṇehi nippīliyamāno anupubbena suttaṃ sammuṭṭho gāthāmatteva dhāresi. Tenāha ”evaṃ kho ahaṃ bhikkhu dhāremi bhaddekarattiyo gāthā”ti.

Uggaṇhāhitvantiādīsu tuṅhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāma, vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyaṇuṇāti nāma, aññesaṃ vācento dhāreti nāma. Sesametta uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289.Evaṃme sutanti cūlakammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **subhoti** so kira dassanīyo ahoṣi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya subhotveva nāmaṃ akaṃsu. **Māṇavoti** pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi teneva vohārena vohariyati. **Todeyyaputtoti** todeyyassa nāma pasenadirañño purohitabrāhmaṇassa putto. So kira sāvattihīya avidūre tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā todeyyoti saṅkhaṃ gato. Mahādhanō pana hoti sattāsītikoṭivibhavo paramamaccharī, “dadato bhogaṇaṃ aparikkhayaṃ nāma natthī”ti cintetvā kassaci kiñci na deti. Vuttampi cetam –

“Añjanānaṃ khayam disvā, vammikānañca sañcayam;

Madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase”ti.

Evaṃ adānameva sikkhāpesi. Dhuravihāre vasato sammāsambuddhassa yāguuḷuṅgamattaṃ vā bhattakatacchumattaṃ vā adatvā dhanalobhena kālaṃ katvā tasmim̐yeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati, attano bhuñjanakabhattam̐yeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha bhagavā ekadivasam̐ paccūsasamaye lokaṃ volokento taṃ sunakhaṃ disvā – “todeyyabrāhmaṇo dhanalobhena attanova ghare sunakho hutvā nibbatto, ajja mayi subhassa gharaṃ gate maṃ disvā sunakho bhukkāraṃ karissati, athassāhaṃ ekaṃ vacanaṃ vakkhāmi, so ‘jānāti maṃ samaṇo gotamo’ti gantvā uddhanatṭhāne nipajjissati. Tatonidānaṃ subhassa mayā saddhiṃ eko kathāsallāpo bhavissati, so dhammaṃ sutvā saraṇesu patitṭhahissati, sunakho pana kālaṃ katvā niraye nibbattissati”ti imaṃ māṇavassa saraṇesu patitṭhānabhāvaṃ ñatvā bhagavā taṃ divasaṃ sarīrapaṭijjaggaṇaṃ katvā ekakova gāmaṃ pavisitvā nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvīsi.

Sunakho bhagavantaṃ disvā bhukkāraṃ karonto bhagavato samīpaṃ gato. Tato naṃ bhagavā etadavoca – “todeyya tvam̐ pubbepi maṃ bho bhoti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā avīciṃ gamissasi”ti. Sunakho taṃ sutvā – “jānāti maṃ samaṇo gotamo”ti vippaṭisārī hutvā gīvaṃ onāmetvā uddhanantare chārikāyaṃ nipanno. Manussā ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhiṃsu. Subho āgantvā – “kenāyaṃ sunakho sayanā oropito”ti āha. Manussā na kenacīti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā – “mama pitā brahmaloke nibbatto, todeyyo nāma sunakho natthi. Samaṇo pana gotamo pitaraṃ

sunakhaṃ karoti, yaṃkiñci esa mukhāruḥhaṃ bhāsati”ti kujjhitvā bhagavantam musāvādena niggahetukāmo vihāram gantvā taṃ pavattim pucchi.

Bhagavāpi tassa tatheva vatvā avisamvādanattham āha – “atthi pana te māṇava pitarā anakkhātam dhana”nti. Atthi, bho gotama, satahassagghanikā suvaṇṇamālā satahassagghanikā suvaṇṇapādukā satahassagghanikā suvaṇṇapāti satahassañca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ sunakhaṃ appodakapāyāsam bhojāpetvā sayane āropetvā īsakam niddam okkantakāle puccha, sabbam te ācikkhissati. Atha naṃ jāneyyāsi “pitā me eso”ti. Māṇavo – “sace saccam bhavissati, dhanam lacchāmi, no ce, samaṇam gotamam musāvādena niggahissāmī”ti dvīhipi kāraṇehi tuṭṭho gantvā tathā akāsi. Sunakho – “ñātomhi iminā”ti roditvā hum hanti karonto dhananidhānatthānam gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsi, māṇavo dhanam gahetvā – “bhavapaṭicchannam nāma evam sukhumam paṭisandhiantaram pākātam samaṇassa gotamassa, addhā esa sabbaññū”ti bhagavati pasannacitto cuddasa pañhe abhisankhāri. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa, tenassa etadahosi – “idaṃ dhammapaṇṇākāram gahetvā samaṇam gotamam pañhe pucchissāmī”ti dutiyagamanena yena bhagavā tenupasaṅkami, tena puṭṭhapañhe pana bhagavā ekappaḥāreṇeva vissajjento **kammassakāti**ādīmāha.

Tattha kammaṃ etesaṃ sakaṃ attano bhaṇḍakanti **kammassakā**. Kammassa dāyādāti **kammadāyādā**, kammaṃ etesaṃ dāyajjam bhaṇḍakanti attho. Kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇanti **kamayonī**. Kammaṃ etesaṃ bandhūti **kammabandhū**, kammañātakāti attho. Kammaṃ etesaṃ paṭisaraṇam paṭiṭṭhāti **kammaṃpaṭisaraṇā**.

Yadidaṃhīnappaṇītātāyāti yaṃ idaṃ “tvam hīno bhava, tvam paṇīto, tvam appāyuko, tvam dīghāyuko...pe... tvam duppañño bhava, tvam paññavā”ti evam hīnappaṇītātāya vibhajanam, taṃ na añño koci karoti, kammameva evam satte vibhajatīti attho. Na māṇavo kathitassa attham sañjānāsi, ghanadussapattēnassa mukhaṃ bandhitvā madhuraṃ purato ṭhapitam viya ahoṣi. Mānanissito kiresa paṇḍitamānī, attanā samaṃ na passati. Athassa “kiṃ samaṇo gotamo katheti, yamaṃ jānāmi, tadeva kathetīti ayaṃ māno mā ahoṣī”ti mānabhañjanattham bhagavā “āditova duppaṭivijjham katvā kathessāmi, tato ‘nāham bho gotama jānāmi, vitthāreṇa me pākātam katvā kathethā”ti maṃ yācissati, athassāham yācitakāle kathessāmi, evañcassa sātthakam bhavissati”ti duppaṭivijjham katvā kathesi.

Idāni so attano appaṭividdhabhāvaṃ pakāsento **na kho ahanti**ādīmāha.

290.Samattenāti paripuṇṇena. **Samādinnenāti** gahitena parāmatthena. **Appāyukasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ pāṇātipātīti** yaṃ idaṃ pāṇātipātakammaṃ, esā appāyukasaṃvattanikā paṭipadāti.

Katham panesā appāyukataṃ karoti? Cattāri hi kammāni upapīlakam upacchedakam janakam upatthambhakanti. Balavakammaṇa hi nibbattaṃ pavatte upapīlakam āgantvā atthato evam vadati nāma – “sacāham paṭhamataram jāneyyam, na te idha nibbattitum dadeyyam, catūsuyeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyam. Hotu, tvam yattha katthaci nibbatta, aham upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojam niyūsam kasaṭam karissāmī”ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisam karoti. Kiṃ karoti? Parissayam upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyam nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukham vā na hoti, mātāpitūnam pīlāva uppajjati. Evam parissayam upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakam patvā loṇam viya rājādīnam vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīram na denti, sūrātā goṇā caṇḍā hontī, kāṇā hontī, khujjā hontī, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanam na karonti, vāpitaṃ sassam na jāyati, gehagataṃ gehe, araññagataṃ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattam dullabham hoti, gabbhāparihāro na hoti, vijātakāle mātuthaññaṃ chijjati, dārako parihāram alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti, idaṃ **upapīlakakammaṃ** nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyujj chindati. Yathā hi puriso aṭṭhasabhagamanam katvā saram khippeyya tamañño dhanuto vimuttamattam muggarena paharivā tattheva pāteyya, evam dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyujj chindati. Kim karoti? Corānam aṭṭhapaṇṇaṃ paveseti, vālamacchodakam otāreti, aññataram vā pana sapaṇṇasāyattānam upaneti, idaṃ **upacchedakakammaṃ** nāma, “upaghātaka”ntipi etasseva nāmaṃ.

Paṭisandhinibbattakam pana kammaṃ **janakakammaṃ** nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ **upatthambhakakammaṃ** nāma.

Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakam kusalampi akusalampi, upatthambhakam kusameva. Tattha pāṇātipātakammaṃ upacchedakakammena appāyukasamvattanikam hoti. Pāṇātipātinā vā kataṃ kusalakammaṃ ulāram na hoti, dīghāyukapaṭisandhim janetum na sakkoti. Evam pāṇātipāto appāyukasamvattaniko hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukam karoti, sannitṭhānacetanāya vā niraye nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena appāyuko hoti.

Dīghāyukasamvattanikā esā mānava paṭipadāti ettha parittakammenapi nibbattam pavatte etaṃ pāṇātipātā viratikammaṃ āgantvā atthato evam vadati nāma – “sacāham paṭhamataram jāneyyam, na te idha nibbattitum dadeyyam, devalokeyeva tam nibbattāpeyyam. Hotu, tvam yatha katthaci nibbatti, aham upatthambhakakammaṃ nāma thambham te karissāmī”ti upatthambham karoti. Kim karoti? Parissayam nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyam nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnam sukhameva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussapaṇṇasāyā honti, te sabbe apagacchanti. Evam parissayam nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogaṇam pamāṇam na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi geham pavattamānā pavisanti. Mātāpitāro parehi ṭhapitadhanassāpi sammukhībhāvam gacchanti. Dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasilā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti. Vaddhiyā vā sampayuttam, tāvakālikam vā dinnam dhanam acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo suvacā honti, kammantā na parihāyanti. Dārako gabbhato paṭṭhāya parihāram labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto setṭhitṭhānam, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evam bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciram jīvātīti. Evam apāṇātipātakammaṃ dīghāyukasamvattanikam hoti.

Apāṇātipātinā vā kataṃ aññampi kusalam ulāram hoti, dīghāyukapaṭisandhim janetum sakkoti, evampi dīghāyukasamvattanikam hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā dīghāyukam karoti. Sannitṭhānacetanāya vā devaloke nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena dīghāyuko hoti. Iminā nayena sabbapañhavissajjanesu attho vedītabbo.

Viheṭhanakammādīnīpi hi pavatte āgantvā atthato tattheva vadamānāni viya upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā paṭijagganam alabhantassa roguppādanādīhi vā, viheṭhakādīhi katassa kusalassa anulāratāya vā, āditova paṭisandhinīyāmanena vā, vuttanayeneva pubbāparacetanāvasena vā bahvābādhatādīni karonti, apāṇātipāto viya ca aviheṭhanādīnīpi appābādhatādīnīti.

293. Ettha pana **issāmanakoti** issāsampayuttacitto. **Upadussatīti** issāvaseneva upakkosanto dussati. **Issam bandhatīti** yavakalāpam bandhanto viya yathā na nassati evam bandhitvā viya ṭhapeti. **Appesakkhoti** appaparivāro, rattim khitto viya saro na paññāyati, ucchiṭṭhahattho nisīditvā udakadāyakampi na labhati.

294. **Nadātā hotīti** macchariyavasena na dātā hoti. **Tena kammēnāti** tena macchariyakammena.

295. Abhivādetabbanti abhivādanārahaṃ buddhaṃ vā paccekabuddhaṃ vā ariyasāvakaṃ vā. **Paccuṭṭhātabbādīsipi** eseva nayo. Imasmiṃ pana pañhavissajjane upapīlakaupatthambhakakammāni na gahetabbāni. Na hi pavatte nīcakulinaṃ vā uccākulinaṃ vā sakkā kātuṃ, paṭisandhimeva pana niyāmetvā nīcakuliyāṃ kammaṃ nīcakule nibbatteti, uccākuliyāṃ kammaṃ uccākule.

296. Na paripucchitā hotīti ettha pana aparipucchanena niraye na nibbattati. Aparipucchako pana “idaṃ kātappaṃ, idaṃ na kātappa”nti na jānāti, ajānanto kātappaṃ na karoti, akātappaṃ karoti. Tena niraye nibbattati, itaro sagge. **Iti kho, māṇava...pe... yadidaṃ hīnappaṇītāyāti** satthā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Subhasuttantipi vuccati.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Evaṃme sutanti mahākammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **moghanti** tucchaṃ aphalaṃ. **Saccanti** tathaṃ bhūtaṃ. Idañca etena na sammukhā suttaṃ, upālisutte (ma. ni. 2.56) pana – “manokammaṃ mahāsāvajjatarāṃ paññapemi pāpassa kammaṃ kiriyāya pāpassa kammaṃ pavattiyā, no tathā kāyakammaṃ no tathā vacīkamma”nti bhagavatā vuttaṃ atthi, sā kathā titthiyānaṃ antare pākātā jātā, taṃ gahetvā esa vadati. **Atthi ca sā samāpattīti** idaṃ – “kathaṃ nu kho, bho, abhisāññānirodho hotī”ti potṭhapādasutte (dī. ni. 1.406 ādayo) uppannaṃ abhisāññānirodhakathaṃ sandhāya vadati. **Na kiñci vediyatīti** ekavedanampi na vediyati. **Atthi ca khoti** thero nirodhasamāpattiṃ sandhāya anujānāti. **Parirakkhitabbanti** garahato mocanena rakkhitappaṃ. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ**, sābhisandhikaṃ sañcetanikakammaṃ katvāti attho. **Dukkhaṃ soti** thero “akusalameva sandhāya paribbājako pucchati”ti saññāya evaṃ vadati.

Dassanampi kho ahanti bhagavā caturaṅgepi andhakāre samantā yojanaṭṭhāne tilamattampi sañkhāraṃ maṃsacakkhunāva passati, ayañca paribbājako na dūre gāvutamattabbhantare vasati, kasmā bhagavā evamāhāti? Samāgamadassanaṃ sandhāyevamāha.

299. Udāyīti lāludāyī. Taṃ dukkhasminti sabbam taṃ dukkhameva. Iti imaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesadukkhaṃ sañkhāradukkhaṃ sandhāya “sace bhāsitaṃ bhaveyya bhagavā”ti pucchati.

300. Ummaṅganti pañhāummaṅgaṃ. **Ummujjamānoti** sīsaṃ nīharamāno. **Ayoniso ummujjissatīti** anupāyena sīsaṃ nīharissati. Idañca pana bhagavā jānanto neva dibbacakkhunā na cetopariyaññena na sabbaññutaññena jāni, adhippāyeneva pana aññāsī. Kathentassa hi adhippāyo nāma suvijāno hoti, kathetukāmo gīvaṃ paggaṇhāti, hanukaṃ cāleti, mukhamassa phandati, sannisīdituṃ na sakkoti. Bhagavā tassa taṃ ākāraṃ disvā “ayaṃ udāyī sannisīdituṃ na sakkoti, yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī”ti oloketvāva aññāsī. **Ādiṃ yevāti** ādimhiyeva. **Tisso vedanāti** “kiṃ so vediyatī”ti? Pucchantena “tisso vedanā pucchāmī”ti evaṃ vavatthapetvāva tisso vedanā pucchitā. **Sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Ettha ca kāmāvacarakusalato somanassasahagatacittasampayuttā catasso cetanā, heṭṭhā tikajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu sukhavedanāya jananto **sukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāmāvacarañcetta paṭisandhiyaṃyeva ekantena sukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhamajjhattārammaṇe adukkhamasukhampi.

Akusalacetanā paṭisandhipavattesu dukkhasseva jananato **dukkhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāyadvāre pavatteyeva cetam ekantena dukkham janeti, aññattha adukkhamasukhampi, sā pana vedanā anitthānitthamajjhattesuyeva ārammaṇesu uppajjanato dukkhātveva saṅkham gatā.

Kāmāvacarakusalato pana upekkhāsahagatacittasampayuttā catasso cetanā, rūpāvacarakusalato catutthajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu tatiyavedanāya jananato **adukkhamasukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Ettha ca kāmāvacaram paṭisandhiyaṃyeva ekantena adukkhamasukham janeti, pavatte itthārammaṇe sukhampi. Apica sukhavedaniyakammaṃ paṭisandhipavattivasena vaṭṭati, tathā adukkhamasukhavedaniyaṃ, dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭati. Etassa pana vasena sabbam pavattivaseneva vaṭṭati.

Etassa bhagavāti thero tathāgatena mahākammavibhaṅgakathanattham ālayo dassito, tathāgataṃ yācivā mahākammavibhaṅgañāṇam bhikkhusaṅghassa pākaṭam karissāmīti cintevā anusandhikusalatāya evamāha. Tattha **mahākammavibhaṅganti** mahākammavibhajanam. **Katame cattāro...pe... idhānanda, ekacco puggalo...pe... nirayaṃ upapajjati** idam na mahākammavibhaṅgañāṇabhājanam, mahākammavibhaṅgañāṇabhājanatthāya pana mātikāṭṭhapanam.

301. Idhānanda, ekacco samaṇo vāti pāṭiyekko anusandhi. Idañhi bhagavā – “dibbacakkhukā samaṇabrāhmaṇā idam ārammaṇam katvā imam paccayaṃ labhitvā idam dassanam gaṇhantī”ti pakāsanattham ārabhi. Tattha **ātappantiādīni** pañcapi vīriyasseeva nāmāni. **Cetosamādhinti** dibbacakkhusamādhim. **Passatīti** “so satto kuhiṃ nibbatto”ti olokeno passati. **Ye aññathāti** ye “dasanam kusalānam kammaṭṭhānam pūritattā nirayaṃ upapajjati”ti jānanti, micchā tesam ñāṇanti vadati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Viditanti** pākaṭam. **Thāmasāti** diṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** diṭṭhiparāmāse. **Abhinivissa voharatīti** adhiṭṭhahitvā ādiyitvā voharati.

302. Tatrānandāti idampi na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanam, atha khvāssa mātikāṭṭhapanameva. Ettha pana etesam dibbacakkhukānam vacane ettakā anuññātā, ettakā ananuññātāti idam dassitam. Tattha **tatrāti** tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesu. **Idamassāti** idam vacanam assa. **Aññathāti** aññenākārena. Iti imesam samaṇabrāhmaṇānam vāde dvīsu ṭhānesu anuññātā, tīsu ananuññātāti evaṃ sabbattha anuññā nānuññā veditabbā.

303. Evaṃ dibbacakkhukānam vacane anuññā ca ananuññā ca dassetvā idāni mahākammavibhaṅgañāṇam vibhajanto **tatrānanda, yvāyaṃ puggalotiādīmāha.**

Pubbe vāssa tam kataṃ hotīti yaṃ iminā dibbacakkhukena kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbe kataṃ. Pubbe katenapi hi niraye nibbattati, pacchā katenapi nibbattati, maraṇakāle vā pana – “khando seṭṭho sivo seṭṭho, pitāmaho seṭṭho, issarādīhi vā loko visatṭho”tiādīnā micchādassanenapi nibbattateva. **Diṭṭheva dhammeti** yaṃ tattha diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, tassa diṭṭheva dhamme, yaṃ upapajjavedanīyaṃ, tassa upapajjitvā, yaṃ aparāpariyavedanīyaṃ, tassa aparasmim pariyāye vipākaṃ paṭisaṃvedeti.

Iti ayam samaṇo vā brāhmaṇo vā ekam kammarāsīm ekañca vipākarāsīm addasa, sammāsambuddho iminā aditṭhe tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī addasa. Iminā pana diṭṭhe aditṭhe ca cattāro kammarāsī tayo ca vipākarāsī addasa. Imāni satta ṭhānāni jānanañāṇam tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇam nāma. Dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭham, tathāgatena pana tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī diṭṭhāti. Imānipi pañca paccattatṭhānāni jānanañāṇam tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇam nāma. Sesavāradvayepi eseve nayo.

Abhabbanti bhūtavirahitam akusalam. **Abhabbābhāsanti** abhabbam ābhāsati abhibhavati paṭibhātīti attho. Bahukasmīñhi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ

dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti idaṃ abhabbañceva abhabbābhāsaṃ. Kusalaṃ pana āyūhitvā āsanne akusalaṃ kataṃ hoti, taṃ kusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ. Bahumhi kusale āyūhitepi balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbañceva bhabbābhāsaṃ. Akusalaṃ pana āyūhitvā āsanne kusalaṃ kataṃ hoti, taṃ akusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsaṃ.

Apica upaṭṭhānākārenapettha attho veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti, abhabbato ābhāsati upaṭṭhātīti **abhabbābhāsaṃ**. Tattha “yvāyaṃ puggalo idha pānātipātī”tiadinā nayena cattāro puggalā vuttā, tesu paṭhamassa kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ, tassa ca niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dutiyassa kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ. Tassa pana sagge nibbattattā aññatitthiyānaṃ sagge nibbattikāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Itarasmimpi kammadvaye eseva nayo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. Evaṃme sutanti saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **veditabbānīti** saḥavipassanena maggena jānitabbāni. **Manopavicārāti** vitakkavicārā. Vitakkuppādakañhi mano idha manoti adhippetam, manassa upavicārāti manopavicārā. **Sattapadāti** vaṭṭavivaṭṭanissitānaṃ sattānaṃ padā. Ettha hi aṭṭhārasa vaṭṭapadā nāma, aṭṭhārasa vivaṭṭapadā nāma, tepi saḥavipassanena maggeneva veditabbā. **Yoggācariyānanti** hatthiyoggādiācārasikkhāpakānaṃ, dametabbadamakānanti attho. Sesam vibhaṅgeyeva āvibhavissati. **Ayamuddesoti** idaṃ mātīkāṭṭhapanam.

305. Cakkhāyatanādīni visuddhimagge vitthāritāni. **Cakkhuvīññānanti** kusalākusalavipākato dve cakkhuvīññānāni. Sesapasādaviññāṇesupi eseva nayo. Imāni pana dasa ṭhapetvā sesam idha manovīññānaṃ nāma.

Cakkhusamphassoti cakkhumhi samphasso.

Cakkhuvīññānasampayuttasamphassasetam adhivacanaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Cakkhunārūpaṃ disvāti cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Eseva nayo sabbattha. **Somanassaṭṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratīti** tattha vicārapavattanena upavicarati, vitakko taṃsampayutto cāti iminā nayena aṭṭhārasa vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā veditabbā. **Cha somanassūpavicārāti** ettha pana somanassena saddhim upavicarantīti somanassūpavicārā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

306. Gehasitānīti kāmaguṇanissitāni. **Nekhammasitānīti** vipassanānissitāni. **Iṭṭhānanti** pariyesitānaṃ. **Kantānanti** kāmitānaṃ. **Manoramānanti** mano etesu ramatīti manoramāni, tesam manoramānaṃ. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāpaṭisaṃyuttānaṃ. **Atīnanti** paṭiladdhaṃ. Paccuppannaṃ tāva ārabha somanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi – “yathāham etarahi iṭṭhārammaṇaṃ anubhavāmi, evaṃ pubbepi anubhavi”nti anussarantassa balavasomanassaṃ uppajjati.

Aniccatanti aniccākāraṃ. **Vipariṇānavirāganirodhanti** pakativijahanena vipariṇāmaṃ, vigacchanena virāgaṃ, nirujjhanena nirodhaṃ. **Sammapaññāyāti** vipassanāpaññāya. **Idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassanti** idaṃ rañño viya attano srisampattim oloketassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato

saṅkhāragatamhi tikkhe sūre vipassanāññe vahante uppannasomanassam “nekkhammasitam somanassa”nti vuccati. Vuttampi cetam –

“Suññāgāram pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno;

Amānusī ratī hoti, sammā dhammam vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānam udayabbayam;

Labhatī pītipāmojjam, amatantam vijānata”nti. (dha. pa. 373-374);

Imānī imāni chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanam paṭṭhapetvā nisinnassa uppannāni cha nekkhammasitāni somanassāni.

307. Atītanti paccuppannam tāva patthetvā alabhantassa domanassam uppajjatu, atīte katham uppajjati. Atītepi “yathāham etarahi iṭṭhārammaṇam patthetvā na labhāmi, evam pubbepi patthetvā na labhi”nti anussarantassa balavadomanassam uppajjati.

Anuttaresu vimokkhesūti anuttaravimokkho nāma arahattam, arahatte patthanam paṭṭhapentassati attho. **Āyatananti** arahattāyatanam. **Piham upaṭṭhāpayatoti** patthanam paṭṭhapentassa. Tam panetam patthanam paṭṭhapentassa uppajjati, iti patthanāmūlakattā “piham upaṭṭhāpayato”ti vuttam. **Imāni cha nekkhammasitāni domanassānī** imāni evam chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate arahatte piham paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanam upaṭṭhapetvā ussukkāpetum asakkontassa – “imampi pakkham imampi māsam imampi samvaccharam arahattam pāpuṇitum nāsakkhi”nti anusocato gāmantapabbhāravāsimahāsivattherassa viya assudhārāpavattanavasena uppannadomanassāni cha nekkhammasitadomanassānī veditabbāni. Vatthu pana **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** sakkapañhavaṇṇanāyam (dī. ni. aṭṭha. 2.361) vitthāritam, icchantena tato gahetabbam.

308. Uppajjati upekkhāti ettha upekkhā nāma aññāṇupekkhā. **Anodhijinassati** kilesodhim jinitvā ṭhitattā khīṇāsavo odhijino nāma, tasmā akhīṇāsavassati attho. **Avipākajinassati** etthapi āyatim vipākam jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova vipākajino nāma, tasmā akhīṇāsavassevāti attho. **Anādīnavadassāvinoti** adīnavato upaddavato apassantassa. **Imā cha gehasitā upekkhāti** imā evam chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattha laggā laggitā hutvā uppannā upekkhā cha gehasitā upekkhāti veditabbā.

Rūpam sā ativattatīti rūpam sā anatikkamati, tattha nikantivasena na tiṭṭhati. **Imā cha nekkhammasitā upekkhāti** imā evam chasu dvāresu iṭṭhādiārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, anitṭhe adussantassa, asamapekkhane asammuyhantassa, uppannavipassanāññasampayuttā cha nekkhammasitā upekkhāti veditabbā.

309. Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathāti tesu chattimsasattapadesu aṭṭhārasa nissāya aṭṭhārasa pajahathāti attho. Teneva – “tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitānī”tiādīmāha. **Nissāya āgammāti** pavattanavasena nissāya ceva āgamma ca. **Evametesam samatikkamohotīti** evam nekkhammasitānam pavattanena gehasitāni atikkantāni nāma honti.

Evam sarikkhakeneva sarikkhakam jāhāpetvā idāni balavatā dubbalam jāhāpento – “tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni somanassānī”tiādīmāha. Evam nekkhammasitasomanassehi nekkhammasitadomanassāni, nekkhammasitaupekkhāhi ca nekkhammasitasomanassāni jāhāpentena balavatā dubbalappahānam kathitam.

Ettha pana ṭhatvā upekkhākathā veditabbā – aṭṭhasu hi samāpattisu paṭhamādīni ca tīni jhānāni, suddhasaṅkhāre ca pādake katvā vipassanam āradhānam catunnam bhikkhūnam pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā hoti upekkhāsahagatā vā, vuṭṭhānagāminī pana

somanassasahagatāva. Catutthajjhānādīni pādakāni katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ pubbabhāgavipassanā purimasadisāva. Vuṭṭhānagāminī pana upekkhāsahagatā hoti. Idaṃ sandhāya – “yā cha nekkhammasitā upekkhā, tā nissāya tā āgamma, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni, tāni pajahathā”ti vuttaṃ. Na kevalañca evaṃpaṭipannassa bhikkhuno ayaṃ vipassanāya vedanāvisesova hoti, ariyamaggepi pana jhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānampi viseso hoti.

Ko panetaṃ visesaṃ niyameṭi? Keci tāva therā vipassanāpādakajjhānaṃ niyameṭīti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameṭīti vadanti, keci puggalajjhāsayo niyameṭīti vadanti. Tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminīvipassanā niyameṭīti veditabbā. Vinicchayakathā panettha **visuddhimagge** saṅkhārupekkhānidese vuttāva.

310.Nānattāti nānā bahū anekappakārā. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā. **Ekattāti** ekā. **Ekattasitāti** ekārammaṇanissitā. Katamā pañāyaṃ upekkhāti? Heṭṭhā tāva aññāṇupekkhā vuttā, upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati, idha samathaupekkhā, vipassanupekkhāti dve upekkhā gahitā.

Tattha yasmā aññāva rūpesu upekkhā, aññāva saddādāsu, na hi yā rūpe upekkhā, sā saddādāsu hoti. Rūpe upekkhā ca rūpameva ārammaṇaṃ karoti, na saddādayo. Rūpe upekkhābhāvañca aññā samathaupekkhā pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati, aññā āpokasiṇādīni. Tasmā nānattaṃ nānattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā rūpesūti**ādīmāha. Yasmā pana dve vā tīṇi vā ākāśānañcāyatanāni vā viññāṇaṅcāyatanādīni vā natthi, tasmā ekattaṃ ekattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā ākāśānañcāyatananissitāti**ādīmāha.

Tattha ākāśānañcāyatanaupekkhā sampayuttavasena ākāśānañcāyatananissitā, ākāśānañcāyatanakhandhe vipassantassa vipassanupekkhā ārammaṇavasena ākāśānañcāyatananissitā. Sesāsupi eseva nayo.

Taṃ pajahathāti ettha arūpāvacaṇasamāpattiupekkhāya rūpāvacaṇasamāpattiupekkham pajahāpeti, arūpāvacaṇavipassanupekkhāya rūpāvacaṇavipassanupekkham.

Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, tassā pariyādānato vuṭṭhānagāminīvipassanā atammayatāti vuccati. **Taṃ pajahathāti** idha vuṭṭhānagāminīvipassanāya arūpāvacaṇasamāpattiupekkhāñca vipassanupekkhāñca pajahāpeti.

311.Yadariyoti ye satipaṭṭhāne ariyo sammāsambuddho sevati. Tattha tīsu ṭhānesu satipaṭṭhapento satipaṭṭhāne sevātīti veditabbo. **Na sussūsantīti** saddahitvā sotuṃ na icchanti. **Na aññāti** jānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkammāti** atikkamitvā. **Satthu sāsānāti** satthu ovādaṃ gahetabbaṃ pūretabbaṃ na maññantīti attho. **Na ca attamanoti** na sakamano. Ettha ca gehasitadomanassavasena appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo, appaṭipannakesu pana attamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** paṭiḅhaavassavena anavassuto. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Attamanoti** idhāpi gehasitasomanassavasena uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo, paṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** rāgāvassavena anavassuto.

312.Sāritoti damito. **Ekameva disaṃ dhāvātīti** anivattitvā dhāvanto ekameva disaṃ dhāvati, nivattitvā pana aparaṃ dhāvituṃ sakkoti. **Aṭṭhadisā vidhāvātīti** ekapallaṅkena nisīno kāyena anivattitvāva vimokkhasena ekappahāreṇeva aṭṭha disā vidhāvati, puratthābhimukho vā dakkhiṇādāsu aññataradisābhimukho vā nisīditvā aṭṭha samāpattīyo samāpattīyevātīti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevātīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Salāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313.Evamṃe sutanti uddesavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **uddesavibhaṅgānti** uddesaṅca vibhaṅgaṅca, mātikaṅca vibhajanaṅcāti attho. **Uppaparikkheyyāti** tuleyya tīreyya parigaṅgeyya paricchindeyya. **Bahiddhāti** bahiddhārammaṇesu. **Avikkhittaṃ avisaṭṭanti** nikantivasena ārammaṇe tiṭṭhamānaṃ vikkhittaṃ visaṭṭaṃ nāma hoti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ** gocarajjhatte nikantivasena asaṅṭhitaṃ. **Anupādāya na paritasseyyāti** anupādiyitvā aggahetvā taṃ viññānaṃ na paritasseyya. Yathā viññānaṃ bahiddhā avikkhittaṃ avisaṭṭaṃ, ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, evaṃ bhikkhu upaparikkheyyāti vuttaṃ hoti. **Jātijarāmarañadukkhāsamudayasambhavoti** jātijarāmarañassa ceva avasesassa ca dukkhassa nibbatti na hotīti attho.

316.Rūpanimittānusārīti rūpanimittaṃ anussarati anudhāvātīti rūpanimittānusārī.

318.Evamṃe kho, āvuso, **ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ** nikantivasena asaṅṭhitaṃ. Nikantivasena hi atīṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti.

320.Anupādā paritassanāti satthārā khandhiyavagge “upādāparitassanaṅca vo, bhikkhave, desessāmi anupādāparitassanaṅcā”ti (sam. ni. 3.7) evaṃ gahetvā paritassanā, aggahetvāva aparitassanā ca kathitā, taṃ mahāthero upādāparitassanameva anupādāparitassananti katvā dassento evamāha. Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti. Upādātābba abhāvato. Yadi hi koci saṅkhāro nicco vā dhuvo vā attā vā attaniyo vāti gahetābba uttako abhaviṣṣa, ayaṃ paritassanā upādāparitassanāva assa. Yasmā pana evaṃ upādātābbo saṅkhāro nāma natthi, tasmā rūpaṃ attātiādinā nayena rūpādāyo upādinnāpi anupādinnāva hontī. Evamesā diṭṭhivasena upādāparitassanāpi samānā atthato anupādāparitassanāyeva nāma hotīti veditābba.

Aññathā hotīti parivattati pakatijahanena nassati, **rūpavipariṇāmānuparivattīti** “mama rūpaṃ vipariṇata”nti vā, “yaṃ ahu, taṃ vata me natthī”ti vā ādinā (ma. ni. 1.242) nayena kammaviññānaṃ rūpassa bhedaṇuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattajāti** vipariṇāmassa anuparivattanato vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Paritassanā dhammasamuppādāti** taṅhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittaṃ pariyaḍāya tiṭṭhantīti** kusalacittaṃ pariyaḍiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhanti. **Uttāsavāti** bhayātāsenapi sauttāso taṅhātāsenapi sauttāso. **Vighātavāti** savighāto sadukkho. **Apekkhavāti** sālāyo sasineho. **Evamṃe kho, āvuso, anupādā paritassanā hotīti** evaṃ maṅkaraṇḍakasaññāya tucchakaraṇḍakaṃ gahetvā tasmimṃ natṭhe pacchā vighātaṃ āpajjantassa viya pacchā aggahetvā paritassanā hoti.

321.Naca rūpavipariṇāmānuparivattīti khīṇāsavassa kammaviññāṇameva natthi, tasmā rūpabhedaṇuparivatti na hoti. Sesamṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimānikāyaṭṭhakathāya

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323.Evamṃe sutanti araṇavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **nevussādeyya na apasādeyyāti** gehasitavasena kañci puggalaṃ neva ukkhipeyya na avakkhipeyya. **Dhammameva deseyyāti** sabhāvameva katheyya. **Sukhavinicchayanti** vinicchitasukhaṃ. **Raho vādanti** parammukhā avaṇṇaṃ, piṣuṇavācanti attho. **Sammukhā na khīṇanti** sammukhāpi khīṇaṃ ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vācaṃ na bhaṇeyya. **Nābhiveseyyāti** na adhiṭṭhahitvā ādāya vohareyya. **Samaññanti** lokasamaññaṃ lokapaṇṇattiṃ. **Nātidhāveyyāti** nātikameyya.

324. Kāmapaṭisandhisukhinoti kāmapaṭisandhinā kāmūpasamhitena sukkena sukhitassa. **Sadukkhoti** vipākadukkhena samkilesadukkhenaṇi sadukkho. **Saupaghātoti** vipākūpaghātakilesūpaghāteheva saupaghāto. Tathā **sapariḷāho. Micchāpaṭipadāti** ayāthāvapaṭipadā akusalapaṭipadā.

326. Ittheke apasādetīti evaṃ gehasitavasena ekacce puggale apasādeti. Ussādanepi eseva nayo. **Bhavasamyojananti** bhavabandhanaṃ, taṇhāyetaṃ nāmaṃ.

Subhūtithero kira imaṃ catukkaṃ nissāya etadagge ṭhapito. Bhagavato hi dhammaṃ desetassa puggalānaṃ ussādanāpasādanā paññāyanti, tathā sārīputtattherādīnaṃ. Subhūtitherassa pana dhammadesanāya “ayaṃ puggalo appaṭipannako anārādhako”ti vā, “ayaṃ sīlavā guṇavā lajjipesalo ācārasampanno”ti vā natthi, dhammadesanāya panassa “ayaṃ micchāpaṭipadā, ayaṃ sammāpaṭipadā”tveva paññāyati. Tasmā bhagavā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti āha.

329. Kālaññūassāti asampatte ca atikkante ca kāle akathetvā “idāni vuccamānaṃ mahājano gaṇhissati”ti yuttapattakālaṃ ñatvāva parammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya. Khīṇavādepi eseva nayo.

330. Upahaññatīti ghātiyati. **Saropi upahaññatīti** saddopi bhijjati. **Āturīyatīti** āturo hoti gelaññappatto sabbādhō. **Avissatṭhanti** vissatṭhaṃ apalibuddhaṃ na hoti.

331. Tadevāti tamyeva bhājanaṃ. **Abhinivissa voharatīti** pattanti sañjānanajanapadaṃ gantvā “pattaṃ āharatha dhovathā”ti sutvā “andhabālaputhujjano, nayidaṃ pattaṃ, pāti namesā, evaṃ vadāhi”ti abhinivissa voharati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Atisāroti** atidhāvanaṃ.

332. Tathā tathā voharati aparāmasanti amhākaṃ janapade bhājanaṃ pātīti vuccati, ime pana naṃ pattanti vadantīti tato paṭṭhāya janapadavohāraṃ muñcivā pattaṃ pattanteva aparāmasanto voharati. Sesapadesupi eseva nayo.

333. Idāni mariyādabhājanīyaṃ karonto **tatra, bhikkhavi**tiādīmāha. Tatha **saraṇoti** sarajo sakilesō. **Araṇoti** arajo nikkilesō. **Subhūti ca pana, bhikkhavi**ti ayaṃ thero dvīsu ṭhānesu etadaggaṃ āruḷho “**araṇavihārīnaṃ** yadidaṃ subhūti, **dakkhiṇeyyānaṃ** yadidaṃ subhūti”ti (a. ni. 1.202).

Dhammasenāpati kira vatthum sodheti, subhūtithero dakkhiṇaṃ sodheti. Tathā hi dhammasenāpati piṇḍāya caranto gehadvāre ṭhito yāva bhikkhaṃ āharanti, tāva pubbabhāge paricchindivā nirodhaṃ samāpajjati, nirodhā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Subhūtithero ca tatheva mettājhānaṃ samāpajjati, mettājhānā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Evaṃ pana kātuṃ sakkāti. Āma sakkā, neva acchariyañcetaṃ, yaṃ mahābhiññappattā sāvakaṃ evaṃ kareyyuṃ. Imasmimpi hi tambapaṇṇidīpe porāṇakarājakāle piṅgalabuddharakkhitatthero nāma uttaragāmaṃ nissāya vihāsi. Tatha satta kulasatāni honti, ekampi taṃ kuladvāraṃ natthi, yattha thero samāpattiṃ na samāpajji. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyatṭhakathāya

Araṇavihāṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Evaṃme sutanti dhātuvibhaṅgasuttaṃ. Tatha **cārikanti** turitagamanacārikaṃ. **Sace te bhaggava agarūti** sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci natthi. **Sace so anujānātīti** bhaggavassa kira etadahosi – “pabbajitā nāma nānājjhāsayā, eko gaṇābhīrato hoti, eko ekābhīrato. Sace so ekābhīrato bhavissati, ‘āvuso, mā pāvīsi, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Sace ayaṃ ekābhīrato bhavissati, ‘āvuso, nikkhama, mayā sālā laddhā’ti

vakkhati. Evaṃ sante ahaṃ ubhinnaṃ vivādakāretā nāma bhavissāmi, dinnam nāma dinnameva vaṭṭati, kataṃ katamevā”ti. Tasmā evamāha.

Kulaputtoti jātikulaputtopi ācārakulaputtopi. **Vāsūpagatoti** vāsaṃ upagato. Kuto āgantvāti? Takkasīlanagarato.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – majjhimappadese kira rājagahanagare bimbisāre rajjaṃ kārente paccante takkasīlanagare pukkusāti rājā rajjaṃ kāresi. Atha takkasīlato bhaṇḍam gahetvā vāñijā rājagahaṃ āgatā paññākāraṃ gahetvā rājānaṃ addasaṃsu. Rājā te vanditvā ṭhite “katthavāsino tumhe”ti pucchi. Takkasīlavāsino devāti. Atha ne rājā janapadassa khemasubbhikkhatādīni nagarassa ca pavattiṃ pucchitvā “ko nāma tumhākaṃ rājā”ti pucchi. Pukkusāti nāma devāti. Dhammikoti? Āma deva dhammiko. Catūhi saṅgahavattūhi janam saṅgaṇhāti, lokassa mātāpititṭhāne ṭhito, aṅge nipannadāraṃ viya janam tosetīti. Katarasmim vaye vattatīti? Athassa vayaṃ ācikkhimsu. Vayesupi bimbisārena samavayo jāto. Atha te rājā āha – “tātā tumhākaṃ rājā dhammiko, vayena ca me samāno, sakkuneyyātha tumhākaṃ rājānaṃ mama mittam kātu”nti. Sakkoma devāti. Rājā tesam sunkaṃ vissajjtvā geḥaṇca dāpetvā – “gacchatha bhaṇḍam vikkiṇitvā gamanakāle maṃ disvā gaccheyyāthā”ti āha. Te tathā katvā gamanakāle rājānaṃ addasaṃsu. “Gacchatha tumhākaṃ rājānaṃ mama vacanena punappunam ārogyam pucchitvā ‘rājā tumhehi saddhim mittabhāvaṃ icchatī’ti vadathā”ti āha.

Te sādūti paṭissuṇitvā gantvā bhaṇḍam paṭisāmetvā bhuttaṭṭarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā vandimsu. Rājā “kahaṃ bhaṇe tumhe ettake ime divase na dīssathā”ti pucchi. Te sabbam pavattiṃ ārocesuṃ. Rājā – “sādū, tātā, tumhe nissāya mayā majjhimappadese rājā mitto laddho”ti attamano ahoṣi. Aparabhāge rājagahavāsīnopi vāñijā takkasīlam agamaṃsu. Te paññākāraṃ gahetvā āgate pukkusāti rājā “kuto āgatathā”ti pucchitvā “rājagahato”ti sutvā “mayham saḥāyassa nagarato āgatā tumhe”ti. Āma devāti. Ārogyam me saḥāyassāti ārogyam pucchitvā “ajja paṭṭhāya ye mayham saḥāyassa nagarato jaṅghasatthena vā sakaṭasatthena vā vāñijā āgacchanti, sabbesaṃ mama visayam pavitṭhakālato paṭṭhāya vasanagehāni, rājakoṭṭhāgārato nivāpaṇca dentu, sunkaṃ vissajjentu, kiñci upaddavaṃ mā karontū”ti bherim carāpesi. Bimbisāropi attano nagare tatheva bherim carāpesi.

Atha bimbisāro pukkusātissa paṇṇam paḥiṇi – “paccantadese nāma maṇimuttādīni ratanāni uppajjanti, yaṃ mayham saḥāyassa rajje dassanīyam vā savanīyam vā ratanam uppajjati, tattha me mā maccharāyatū”ti. Pukkusātīpi – “majjhimadeso nāma mahājanapado, yaṃ tattha evarūpaṃ ratanam uppajjati, tattha me saḥāyo mā maccharāyatū”ti paṭipañṇam paḥiṇi. Evaṃ te gacchante gacchante kāle aññamaññam adisvāpi dalhamittā ahesuṃ.

Evaṃ tesam katikam katvā vasantānam paṭhamataram pukkusātissa paññākāro uppajji. Rājā kira aṭṭha pañcavaṇṇe anagghakambale labhi. So – “atisundarā ime kambalā, aham saḥāyassa pesissāmī”ti lākhāgūlamatte aṭṭha sārakaraṇḍake likhāpetvā tesu te kambale pakkhipitvā lākhāya vaṭṭāpetvā setavattthena veṭhetvā samugge pakkhipitvā vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā “mayham saḥāyassa dethā”ti amacce pesesi. Sāsanaṇca adāsi – “ayaṃ paññākāro nagaramajjhe amaccādiṭṭhena daṭṭhabbo”ti. Te gantvā bimbisārassa adamsu.

So sāsanaṃ sutvā amaccādayo sannipatantūti bherim carāpetvā nagaramajjhe amaccādiṭṭhena setacchattena dhāriyamānena pallaṅkavare nisīno lañchanam bhinditvā vattham apanetvā samuggaṃ vivaritvā anto bhaṇḍikam muñcitvā lākhāgūle disvā “mayham saḥāyo pukkusāti ‘jutavittako me saḥāyo’ti maññamāno maññe imam paññākāraṃ paḥiṇī”ti ekaṃ gūlam gahetvā hatthena vaṭṭetvā tulayantova anto dussabhaṇḍikam atthīti aññāsi. Atha nam pallaṅkapāde paharitvā tāvadeva lākhā paripati, so nakhena karaṇḍakam vivaritvā anto kambalaratanam disvā itarepi vivarāpesi, sabbepi kambalā ahesuṃ. Atha ne paṭṭharāpesi, te

vaṇṇasampannā phassasampannā dīghato soḷasahatthā tiriyaṃ aṭṭhahatthā ahesuṃ. Mahājano disvā aṅguliyo poṭhesi, celukkhepaṃ akāsi, – “amhākaṃ rañño adiṭṭhasahāyo pukkusāti adisvāva evarūpaṃ paṇṇākāraṃ pesesi, yuttaṃ evarūpaṃ mittāṃ kātu”nti attamano ahoṣi. Rājā ekamekaṃ kambalaṃ agghāpesi, sabbe anagghā ahesuṃ. Tesu cattāro sammāsambuddhassa pesesi, cattāro attano ghare akāsi. Tato cintesi – “pacchā pesentena paṭhamāṃ pesitapaṇṇākārato atirekaṃ pesetuṃ vaṭṭati, sahāyena ca me anaggho paṇṇākāro pesito, kiṃ nu kho pesemī”ti?

Kim pana rājagahe tato adhikaṃ ratanaṃ natthīti? No natthi, mahāpuñño rājā, apica kho panassa sotāpannakālato paṭṭhāya ṭhapetvā tīṇi ratanāni aññaṃ ratanaṃ somanassaṃ janetuṃ samatthaṃ nāma natthi. So ratanaṃ vicinituṃ āradhho – ratanaṃ nāma saviññāṇakaṃ aviññāṇakanti duvidhaṃ. Tattha aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṃ indriyabaddhaṃ. Aviññāṇakaṃ saviññāṇakasseva alaṅkāradivasena paribhogaṃ hoti, iti imesu dvīsu ratanesu saviññāṇakaṃ seṭṭhaṃ. Saviññāṇakampi duvidhaṃ tiracchānaratanaṃ manussaratananti. Tattha tiracchānaratanaṃ hatthiassaratanaṃ, tampi manussānaṃ upabhogattameva nibbattati, iti imesupi dvīsu manussaratanāṃ seṭṭhaṃ. Manussaratanampi duvidhaṃ itthiratanāṃ purisaratananti. Tattha cakkavattino rañño uppannaṃ itthiratanampi purisasseva upabhogaṃ. Iti imesupi dvīsu purisaratanameva seṭṭhaṃ.

Purisaratanampi duvidhaṃ agāriyaratanaṃ anagāriyaratanañca. Tattha agāriyaratanesupi cakkavattirājā ajja pabbajitasāmaṇeraṃ pañcapatitṭhitena vandati, iti imesupi dvīsu anagāriyaratanaṃ seṭṭhaṃ. Anagāriyaratanaṃ duvidhaṃ sekkharatanañca asekkharatanañca. Tattha satahassampi sekkhānaṃ asekkhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu asekkharatanaṃ seṭṭhaṃ. Tampi duvidhaṃ buddharatanaṃ sāvakaratananti. Tattha satahassampi sāvakaratanānaṃ buddharatanassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu buddharatanaṃ seṭṭhaṃ.

Buddharatanampi duvidhaṃ paccekabuddharatanaṃ sabbaññubuddharatananti. Tattha satahassampi paccekabuddhānaṃ sabbaññubuddhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu sabbaññubuddharatanaṃ seṭṭhaṃ. Sadevakasmiñhi loke buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi. Tasmā asadisameva ratanaṃ mayhaṃ sahāyassa pesessāmīti cintetvā takkasīlavāsino pucchi – “tātā tumhākaṃ janapade buddho dhammo saṅgho imāni tīṇi ratanāni dissanti”ti. Ghosopi so mahārāja tāva tattha natthi, dassanaṃ pana kutoti.

“Sundaraṃ tātā”ti rājā tuṭṭho cintesi – “sakkā bhaveyya janasaṅghatthāya mayhaṃ sahāyassa vasanaṭṭhānaṃ sammāsambuddhaṃ pesetuṃ, buddhā pana paccantimesu janapadesu na aruṇaṃ utṭhapenti. Tasmā satthārā gantuṃ na sakkā. Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvake pesetuṃ sakkā bhaveyya. Mayā pana ‘therā paccante vasanti’ti sutvāpi manusse pesetvā te attano samīpaṃ āṇāpetvā upaṭṭhātumeva yuttaṃ. Tasmā na therehipi sakkā gantuṃ. Yena panākārena sāsane pesite satthā ca mahāsāvaka ca gatā viya honti, tenākārena sāsanaṃ paṇṇissāmī”ti. Cintetvā caturatanāyāmaṃ vidatthimattaputhulaṃ nātitanuṃ nātibahalaṃ suvaṇṇapattaṃ kārāpetvā “tattha ajja akkharāni likhissāmī”ti. Pātova sīsaṃ nhāyitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhuttapātarāso apanītagandhamālābharaṇo suvaṇṇasarakena jātihiṅgulikaṃ ādāya heṭṭhato paṭṭhāya dvārāni pidahanto pāsādamāruyha pubbadisāmukhaṃ sīhapañjaraṃ vivaritvā ākāsatāle nisīditvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni likhanto – “idha tathāgato loke uppanno arahāṃ sammāsambuddho vijjācāraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammaṣārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā”ti. Buddhagūṇe tāva ekadesena likhi.

Tato “evaṃ dasa pāramiyo pūretvā tusitabhavanato cavitvā mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi, evaṃ lokavivaraṇaṃ ahoṣi, mātukucchiyaṃ vasamāne idaṃ nāma ahoṣi, agāramajjhe vasamāne idaṃ nāma ahoṣi, evaṃ mahābhinikkhamaṇaṃ nikkhanto evaṃ mahāpadhānaṃ padahi. Evaṃ dukkarakārikaṃ katvā mahābodhimaṇḍaṃ āruyha aparājītapallaṅke nisinna

sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantassa evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi.
Sadevake loke aññaṃ evarūpaṃ ratanaṃ nāma natthīti.

Yaṃkiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā,

Saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ;

Na no samaṃ atthi tathāgatena,

Idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ;

Etena saccena suvatthi hotū”ti. (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) –

Evaṃ ekadesena buddhaguṇepi likhitvā dutiyaṃ **dhammaratanaṃ** thomento – “svākkhāto bhagavatā dhammo...pe... paccattaṃ veditabbo viññūhī”ti. “Cattāro satipaṭṭhānā...pe... ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. “Sathārā desitadhammo nāma evarūpo ca evarūpo cā”ti sattaṃsa bodhipakkhiye ekadesena likhitvā –

“Yaṃ buddhaseṭṭho parivaṇṇayī sucim,

Samādhimānantarikaññaṃāhu;

Samādhinā tena samo na vijjati,

Idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ;

Etena saccena suvatthi hotū”ti. (khu. pā. 6.5; su. ni. 228) –

Evaṃ ekadesena dhammaguṇe likhitvā tatiyaṃ **saṅgharatanaṃ** thomento – “suppaṭipanno bhagavato sāvakaṅgho...pe... puññaṃkhettaṃ lokassā”ti. “Kulaputtā nāma satthu dhammakathaṃ sutvā evaṃ nikkhamitvā pabbajanti, keci setacchattaṃ pahāya pabbajanti, keci uparajjaṃ, keci senāpatiṭṭhānādīni pahāya pabbajanti. Pabbajitvā ca pana imaṅca paṭipattiṃ pūrentī”ti cūlasīlamajjhimasīlamahāsīlādīni ekadesena likhitvā chadvārasaṃvaram satisampajaññaṃ catupaccayasantosam navavidham senāsanam, nīvaraṇappahānam parikammaṃ jhānābhīñña aṭṭhatimṣa kammaṭṭhānāni yāva āsavakkhayā ekadesena likhi, soḷasavidham ānāpānassatikammaṭṭhānam vitthāreṇeva likhitvā “satthu sāvakaṅgho nāma evarūpehi ca guṇehi samannāgato.

Ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatṭhā,

Cattāri etāni yugāni honti;

Te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā,

Etesu dinnāni mahapphalāni;

Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ,

Etena saccena suvatthi hotū”ti. (khu. pā. 6.6; su. ni. 229) –

Evaṃ ekadesena saṅhaguṇe likhitvā – “bhagavato sāsanaṃ svākkhātaṃ niyyānikaṃ, sace mayhaṃ sahāyo sakkoti, nikkhamitvā pabbajatū”ti likhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ samharitvā sukhumakambalena veṭhetvā sārasamugge pakkhipitvā taṃ samuggaṃ suvaṇṇamaye, suvaṇṇamayam, rajatamayam rajatamayam maṇimaye, maṇimayam pavālamaye, pavālamayam lohitaṅkamaye, lohitaṅkamayam masāragallamayam, masāragallamayam phalikamayam, phalikamayam dantamayam, dantamayam sabbaratanamayam, sabbaratanamayam kilaṅjamaye, kilaṅjamayam samuggaṃ sārakaṇḍake ṭhapesi.

Puna sārakaṇḍakam suvaṇṇakaṇḍaketi purimanayeneva haritvā sabbaratanamayam kaṇḍakam kilaṅjamaye kaṇḍake ṭhapesi. Tato kilaṅjamayam kaṇḍakam saramayapeḷāyāti puna vuttanayeneva haritvā sabbaratanamayam peḷam kilaṅjamayapeḷāya

ṭhapetvā bahi vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā amacce āṇāpesi – “mama āṇāpavattiṭṭhāne maggaṃ alaṅkārapetha maggo aṭṭhusabhavitthato hotu, catuusabhaṭṭhānaṃ sodhitamattakameva hotu, majjhe catuusabhaṃ rājānubhāvena paṭiyādetvā”ti. Tato maṅgalahatthiṃ alaṅkārapetvā tassa upari pallaṅkaṃ paññāpetvā setacchattaṃ ussāpetvā nagaravīthiyo sittasammatṭhā samussitaddhajapaṭākā kadalipuṇṇaghaṭagandhadhūmapupphādīhi suppaṭimaṇḍitā kāretvā “attano attano visayappadese evarūpaṃ pūjaṃ kārentū”ti antarabhogikānaṃ javanadūte pesetvā sayāṃ sabbālaṅkārena alaṅkaritvā – “sabbatāḷāvacarasammissabalakāyaparivuto paṇṇākāraṃ pesemī”ti attano visayapariyantaṃ gantvā amaccassa mukhasāsaṇaṃ adāsī – “tāta mayhaṃ sahāyo pukkusāti imaṃ paṇṇākāraṃ paṭicchanto orodhamajjhe apaṭicchitvā pāsādaṃ āruyha paṭicchatū”ti. Evaṃ sāsanaṃ datvā paccantadesaṃ satthā gacchatīti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā nivatti. Antarabhogikā teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā paṇṇākāraṃ nayiṃsu.

Pukkusātipi attano rajjasīmato paṭṭhāya teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā nagaraṃ alaṅkārapetvā paṇṇākāraṃ paccuggamaṇaṃ akāsī. Paṇṇākāro takkasīlaṃ pāpuṇanto uposathadivase pāpuṇi, paṇṇākāraṃ gahetvā gataamaccopi rañño vuttasāsaṇaṃ ārocesi. Rājā taṃ sutvā paṇṇākārena saddhiṃ āgatānaṃ kattabbakiccaṃ vicāretvā paṇṇākāraṃ ādāya pāsādaṃ āruyha “mā idha koci pavisatū”ti dvāre ārakkhaṃ kāretvā sīhapañjaraṃ vivaritvā paṇṇākāraṃ uccāsane ṭhapetvā sayāṃ nīcāsane nisinna lañchanāṃ bhinditvā nivāsaṇaṃ apanetvā kilañjapeḷato paṭṭhāya anupubbena vivaranta sāramayaṃ samuggaṃ disvā cintesi – “mahāparihāro nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissati, addhā majjhimadese sotabbayuttakaṃ ratanaṃ uppanna”nti. Atha taṃ samuggaṃ vivaritvā rājālañchanāṃ bhinditvā sukhumakambalaṃ ubhato viyūhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ addasa.

So taṃ pasāretvā – “manāpāni vata akkharāni samasīsāni samapantīni caturassāni”tiādito paṭṭhāya vācetum ārabhi. Tassa – “idha tathāgato loke uppanno”ti buddhagaṇe vācentassa balavasomanassaṃ uppajji, navanavutilomakūpasahassāni uddhaggaḷomāni ahesum. Attano ṭhitabhāvaṃ vā nisinnabhāvaṃ vā na jānāti. Athassa – “kappakoṭisatasahashepi etaṃ dullabhasāsaṇaṃ sahāyaṃ nissāya sotum labhāmi”ti bhiyyo balavapīti udapādi. So hi upari vācetum asakkonto yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato – “svākkhāto bhagavatā dhammo”ti dhammaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. So puna yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato “suppaṭipanno”ti saṅhagaṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. Atha sabbapariyante āṇāpānassatikammaṭṭhānaṃ vācetvā catukkapañcakajjhānāni nibbatesi, so jhānasukheneva vītināmesi. Añño koci datṭhum na labhati, ekova cūḷupaṭṭhāko pavisati. Evaṃ addhamāsamattaṃ vītināmesi.

Nāgarā rājaṅgaṇe sannipatitvā ukkuṭṭhiṃ akaṃsu “paṇṇākāraṃ paṭicchitadivasato paṭṭhāya baladassanaṃ vā nāṭakadassanaṃ vā natthi, vinicchayaḍānaṃ natthi, rājā sahāyena pahitaṃ paṇṇākāraṃ yassicchati tassa dassetu, rājāno nāma ekaccassa paṇṇākāravasenapi vañcetvā rajjaṃ attano kātum vāyamanti. Kiṃ nāma amhākaṃ rājā karotī”ti? Rājā ukkuṭṭhisaddaṃ sutvā – “rajjaṃ nu kho dhāremi, udāhu satthāra”nti cintesi. Athassa etadahosi – “rajjakārītaattabhāvo nāma neva gaṇakena, na gaṇakamahāmattena gaṇetum sakko. Satthusāsaṇaṃ dhāressāmī”ti sayane ṭhapitaṃ asiṃ gahetvā kese chinditvā sīhapañjaraṃ vivaritvā – “etaṃ gahetvā rajjaṃ kārethā”ti saddhiṃ cūḷāmaṇinā kesakalāpaṃ parisamajjhe pātesi, mahājano taṃ ukkhipitvā – “sahāyakaṃ laddhapaṇṇākārā nāma rājāno tumhādisā honti devā”ti ekappahāreṇeva viravi. Raññoopi dvaṅgulaṃ mattaṃ kesamassu ahosi. Bodhisattassa pabbajjāsadisameva kira jātaṃ.

Tato cūḷupaṭṭhākaṃ pesetvā antarāpaṇā dve kāsāyavattāni mattikāpattañca āharāpetvā – “ye loke arahanto, te uddissa mayhaṃ pabbajjā”ti satthāraṃ uddissa ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā pattaṃ vāmaṃsakūte katvā kattaradaṇḍaṃ gahetvā – “sobhati nu kho me pabbajjā no vā”ti mahātale katipayavāre aparāparaṃ caṅkamitvā – “sobhati me

pabbajjā”ti dvāraṃ vivarivā pāsādā otari. Otarantaṃ pana naṃ tīsu dvāresu ṭhitanāṭakādīni disvāpi na sañjāniṃsu. “Eko paccekabuddho amhākaṃ rañño dhammakathaṃ kathetum āgato”ti kira cintayīṃsu. Uparipāsādaṃ pana āruya rañño ṭhitanisinnatṭhānāni disvā rājā gatoti ñatvā samuddamajjhe osīdamānāya nāvāya jano viya ekappahāreneva viraviṃsu. Kulaputtaṃ bhūmitalaṃ otiṇṇamattaṃ aṭṭhārasaseniyo sabbe nāgarā balakāyā ca parivāretvā mahāviraṃ viraviṃsu. Amaccāpi taṃ etadavocaṃ – “deva majjhimadesarājāno nāma bahumāyā, sāsanaṃ pesetvā buddharatanaṃ nāma loke uppannaṃ vā no vāti ñatvā gamissatha, nivattatha devā”ti. Saddahāmaṃ mayhaṃ sahāyakassa, tassa mayā saddhim dvejjhavacanaṃ nāma natthi, tiṭṭhatha tumheti. Te anugacchantiyeva.

Kulaputto kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā – “idaṃ rajjaṃ kassā”ti āha? Tumhākaṃ devāti. Yo imaṃ lekhaṃ antaraṃ karoti, rājānāya kāretabboti. Mahājanakajātake bodhisattena katalekhaṃ sivalidevī antaraṃ kātuṃ avisahantī vivattamānā agamāsi. Tassā gatamaggena mahājano agamāsi. Taṃ pana lekhaṃ mahājano antaraṃ kātuṃ na visahi, lekhaṃ ussīsaṃ katvā vivattamānā viraviṃsu. Kulaputto “ayaṃ me gataṭṭhāne dantakattṭhaṃ vā mukhodakaṃ vā dassatī”ti antamaso ekacetakampi aggahetvā pakkāmi. Evaṃ kirassa ahosi “mama satthā ca mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā ekakova pabbajito”ti ekakova agamāsi. “Satthu lajjāmī”ti ca – “satthā kira me pabbajitvā yānaṃ nāruḷho”ti ca antamaso ekapaṭalikampi upāhanaṃ nāruhi, paṇṇacchattakampi na dhāresi. Mahājano rukkhapākārattālakādīni āruya esa amhākaṃ rājā gacchatīti olokesi. Kulaputto – “dūraṃ gantabbaṃ, na sakkā ekena maggo nittharitu”nti ekaṃ satthavāhaṃ anubandhi. Sukhumālassa kulaputtassa kaṭhinatattāya pathaviyā gachantassa pādātesu phoṭā utṭhahitvā bhijjanti, dukkhā vedanā uppajjanti. Satthavāhe khandhāvāraṃ bandhitvā nisinne kulaputto maggā okkamma ekasmiṃ rukkhamaṃ nisīdati. Nisinnatṭhāne pādāparikkammaṃ vā piṭṭhiparikkammaṃ vā kattā nāma natthi, kulaputto ānāpānācatutthajjhānaṃ samāpajjitvā maggadarathakilamathapariḷāhaṃ vikkhambhetvā jhānaratiyā vītināmeti.

Punadvise utṭhite aruṇe sarīrapaṭijjaggaṃ katvā puna satthavāhaṃ anubandhati. Pātarāsakāle kulaputtassa pattaṃ gahetvā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ patte pakkhipitvā denti. Taṃ uttaṇḍulampi hoti kilinnampi samasakkharampi aloṇātiloṇampi, kulaputto pavisanatṭhānaṃ paccavekkhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā etena niyāmena aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni gato. Jetavanadvāraṃkoṭṭhakassa pana samīpena gacchantopi – “kahaṃ satthā vasatī”ti nāpucchi. Kasmā? Satthugāravana ceva rañño pesitasāsanavasena ca. Rañño hi – “idha tathāgato loke uppajjati”ti satthāraṃ rājagahe uppannaṃ viya katvā sāsanaṃ pesitaṃ, tasmā naṃ apucchitvā pañcacattālīsajojanamattaṃ maggaṃ atikkanto. So sūriyatthaṅgamanavelāya rājagahaṃ patvā satthā kahaṃ vasatīti pucchi. Kuto nu, bhante, āgatoti? Ito uttaratoti. Satthā tuyhaṃ āgatamagge ito pañcacattālīsajojanamatte sāvatti nāma atthi, tattha vasatīti. Kulaputto cintesi – “idāni akālo na sakkā gantaṃ, ajja idheva vasitvā sve satthu santikaṃ gamissāmī”ti. Tato – “vikāle sampattapabbajitā kahaṃ vasantī”ti pucchi. Imāya kumbhakārasālāya, bhanteti. Atha so taṃ kumbhakāraṃ yācitvā tattha vāsathāya pavisitvā nisīdi.

Bhagavāpi taṃdivasaṃ paccūsakāle lokaṃ volokento pukkusātiṃ disvā cintesi – “ayaṃ kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ attakāṃ vācetvā atirekatiyojanasatikāṃ mahārajjāṃ pahāya maṃ uddissa pabbajitvā aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni atikkamma rājagahaṃ pāpuṇissati, mayi agacchante pana tīni sāmāññaphalāni appaṭivijjhitvā ekarattivāsena anāthakālakiriyaṃ karissati, mayi pana gate tīni sāmāññaphalāni paṭivijjhissati. Janasaṅgahattāyeva pana mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūritā, karissāmī tassa saṅgaha”nti pātova sarīrapaṭijjaggaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapāṭappatikkanto gandhakuṭiṃ pavisitvā muhuttaṃ attadarathakilamathaṃ paṭipassambhetvā – “kulaputto mayi gāravana dukkaraṃ akāsi, atirekajojanasataṃ rajjaṃ pahāya antamaso mukhadhovanadāyakaṃ cetakaṃ

aggahetvā ekakova nikkhanto”ti sārīputtamahāmoggallānādīsu kañci anāmantetvā sayameva attano pattacīvaraṃ gahetvā ekakova nikkhanto. Gacchanto ca neva ākāse uppāti, na pathaviṃ saṃkhipi, – “kulaputto mama lajjamāno hatthiassarathasuvaṇṇasivikādīsu ekayānepi anisīditvā antamaso ekapaṭalikaṃ upāhanampi anāruyha paṇṇacchattakampi agghahetvā nikkhanto, mayāpi padasāva gantuṃ vaṭṭati”ti pana cintetvā padasāva agamāsi.

So asīti anubyañjanāni byāmapabhā bāttiṃsa mahāpurisalakkhaṇānīti imaṃ buddhasiriṃ paṭicchādetvā valāhakapaṭicchanno puṇṇacando viya aññatarabhikkhavesena gacchanto ekapacchābhatteneva pañcacattālīsa yojanāni atikkamma sūriyatthaṅgamalīvelāya kulaputte pavīṭṭhamattheyeva taṃ kumbhakārasālaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – “tena kho pana samayena, pukkusāti, nāma kulaputto bhagavantaṃ uddissa saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so tasmīṃ kumbhakārāvesane paṭhamam vāsūpagato hoti”ti.

Evam gantvāpi pana bhagavā – “ahaṃ sammāsambuddho”ti pasayha kumbhakārasālaṃ apavisitvā dvāre thitova kulaputtaṃ okāsaṃ kārento **sace te bhikkhūti**ādīmāha. **Urundanti** vivittaṃ asambādham. **Viharatāyasmā yathāsukhanti** yena yena iriyāpathena phāsu hoti, tena tena yathāsukhaṃ āyasmā viharatūti okāsaṃ akāsi. Atirekatiyojanasatañhi rajjaṃ pahāya pabbajito kulaputto parassa chaḍḍitapatitaṃ kumbhakārasālaṃ kiṃ aññassa sabrahmacārino maccharāyissati. Ekacce pana moghapurisā sāsane pabbajitvā āvāsamacchariyādīhi abhibhūtā attano vasantaṭṭhāne mayhaṃ kuṭi mayhaṃ parivenanti aññesaṃ avāsāya parakkamanti. **Nisīdīti** accantasukhumālo lokanātho devavimānasadisam gandhakuṭiṃ pahāya tattha tattha vippariṇachārikāya bhinnabhājanatiṇapalāsakukkuṭasūkaravaccādisamkiliṭṭhāya saṅkāraṭṭhānasadisāya kumbhakārasālāya tiṇasanthāraṃ santharivā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā devavimānasadisam dibbagandhasugandham gandhakuṭiṃ pavisitvā nisīdanto viya nisīdi.

Iti bhagavāpi asambhinnamahāsammatavamse uppanno, kulaputtopi khattiyagabbhe vadḍhito. Bhagavāpi abhinīhārasampanno, kulaputtopi abhinīhārasampanno. Bhagavāpi rajjaṃ pahāya pabbajito, kulaputtopi. Bhagavāpi suvaṇṇavaṇṇo, kulaputtopi. Bhagavāpi samāpattilābhī, kulaputtopi. Iti dvepi khattiyā dvepi abhinīhārasampannā dvepi rājapabbajitā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisinnāti tehi kumbhakārasālā ativiya sobhati, dvīhi sīhādīhi pavīṭṭhaguhādīhi āharitvā dīpetabbaṃ. Tesu pana dvīsu bhagavā – “sukhumālo ahaṃ paramasukhumālo ekapacchābhattena pañcacattālīsa yojanāni āgato, muhuttaṃ tāva sīhaseyyam kappetvā maggadaratham paṭipassambhemī”ti cittampi anuppādetvā nisīdantova phalasaṃpattiṃ samāpajji. Kulaputtopi – “dvānavutiyojanasataṃ āgatomhi, muhuttaṃ tāva nipajjitvā maggadaratham vinodemī”ti cittam anuppādetvā nisīdamānova ānāpānacatutthajjhānam samāpajji. Idam sandhāya **atha kho bhagavā bahudeva rattinti**ādi vuttaṃ.

Nanu ca bhagavā kulaputtassa dhammaṃ desessāmīti āgato, kasmā na desesīti? Kulaputtassa maggadaratho appaṭipassaddho, na sakkhissati dhammadesanaṃ sampaṭicchitum, so tāvassa paṭipassambhatūti na desesi. Apare – “rājagahaṃ nāma ākiṇṇamanussaṃ avivittaṃ dasahi saddehi, so saddo diyaḍḍhayāmamattena sannisīdati, taṃ āgamento na desesī”ti vadanti. Taṃ akāraṇam, brahmalokappamaṇāmpi hi saddam bhagavā attano ānubhāvena vūpasametum sakkoti, maggadarathavūpasamaṃ āgamentoyeva pana na desesi.

Tattha **bahudeva rattinti** diyaḍḍhayāmamattaṃ. **Etadahosīti** bhagavā phalasaṃpattito vuttāya suvaṇṇavimāne maṇisīhapañjaraṃ vivaranto viya pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā olokesi, athassa hatthakukkucapādakukkuccasīsakampanavirahitaṃ sunikhātāindakhīlam viya niccalaṃ avibbhantaṃ suvaṇṇapaṭimaṃ viya nisinnaṃ kulaputtaṃ disvā etaṃ – “pāsādikam kho”tiādi ahosi. Tattha **pāsādikanti** pasādāvahaṃ. Bhāvanapumsakaṃ panetaṃ, pāsādikena iriyāpathena iriyati. Yathā iriyato iriyāpatho

pāsādiko hoti, evaṃ iriyatīti ayamettha attho. Catūsu hi iriyāpathesu tayo iriyāpathā na sobhanti. Gacchantassa hi bhikkhuno hatthā calanti, pādā calanti, sīsam calati, ṭhitassa kāyo thaddho hoti, nipannassāpi iriyāpatho amanāpo hoti, pacchābhatte pana divāṭṭhānam sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññapetvā sudhotahatthapādassa catusandhikapallaṅkaṃ ābhujitvā nipannasseva iriyāpatho sobhati. Ayañca kulaputto pallaṅkaṃ ābhujitvā ānāpānacatutthajjhānaṃ appetvā nisīdi. Itissa iriyāpatheneva pasanno bhagavā – “pāsādikaṃ kho”ti parivittakkesi.

Yaṃnūnāhaṃ puccheyyanti kasmā pucchati? Kiṃ bhagavā attānaṃ uddissa pabbajitabhāvaṃ na jānātīti? No na jānāti, apucchite pana kathā na patitṭhāti, apatitṭhitāya kathāya kathā na sañjāyatīti kathāpatitṭhāpanatthaṃ pucchi.

Disvāca pana jāneyyāsīti tathāgataṃ buddhasiriyā virocantaṃ ayaṃ buddhoti sabbe jānanti. Anacchariyametaṃ jānaṃ, buddhasiriṃ pana paṭicchādetvā aññatarapiṇḍapātikavesena caranto dujjāno hoti. Iccāyasmā, pukkusāti, “na jāneyya”nti sabhāvameva katheti. Tathā hi naṃ ekakumbhakārasālāya nisinnampi na jānāti.

Etadahosīti maggadarathassa vūpasamabhāvaṃ ṇatvā ahosi. **Evamāvusoti** kulaputto saḥāyena pesitaṃ sāsanaṃ vācetaṃ rajjaṃ pahāya pabbajamāno – “dasabalassa madhuradhammadesanaṃ sotuṃ labhissāmī”ti. Pabbajito, pabbajitvā ettakaṃ addhānaṃ āgacchanto – “dhammaṃ te bhikkhu desessāmī”ti padamattassa vattāraṃ nālattha, so “dhammaṃ te bhikkhu desessāmī”ti vuttaṃ kiṃ sakkaccaṃ na suṇissati. Pipāsitaṇḍo viya hi pipāsitaḥatthī viya cāyaṃ, tasmā sakkaccaṃ savanaṃ paṭijānanto “evamāvuso”ti āha.

343. Chadhāturo ayanti bhagavā kulaputtassa pubbhāgapaṭipadaṃ akathetvā āditova arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasūññataṃ vipassanālakkaṇaṃ ācikkhituṃ āradhho. Yassa hi pubbhāgapaṭipadā aparisuddhā hoti, tassa paṭhamameva sīlasaṃvaraṃ indriyesu guttadvāraṃ bhojane mattaññutaṃ jāgariyānuyogaṃ satta saddhamme cattāri jhānānti imaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ ācikkhati. Yassa panesā parisuddhā, tassa taṃ akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ ācikkhati. Kulaputtassa ca pubbhāgapaṭipadā parisuddhā. Tathā hi anena sāsanaṃ vācetaṃ pāsādaragateneva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa dvānavutiyojanasabhaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādhesi, sāmaṇerasīlampissa paripuṇṇaṃ. Tasmā pubbhāgapaṭipadaṃ akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasūññataṃ vipassanālakkaṇamevassa ācikkhituṃ āradhho.

Tattha **chadhāturo**ti dhātuyo vijjamānā, puriso avijjamāno. Bhagavā hi katthaci vijjamānena avijjamānaṃ dasseti, katthaci avijjamānena vijjamānaṃ, katthaci vijjamānena vijjamānaṃ, katthaci avijjamānena avijjamānanti sabbāsava vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dassento evamāha. Sace hi bhagavā purisoti paṇṇattim vissajjetvā dhātuyo icceva vatvā cittaṃ upaṭṭhāpeyya, kulaputto sandehaṃ kareyya, sammohaṃ āpajjeyya, desanaṃ sampaṭicchitūṃ na sakkuṇeyya. Tasmā tathāgato anupubbena purisoti paṇṇattim pahāya “sattoti vā purisoti vā puggaloti vā paṇṇattimattameva, paramatthato satto nāma natthi, dhātumatteyyeva cittaṃ ṭhapāpetvā tīṇi phalāni paṭivijjhāpessāmī”ti anaṅgaṇasutte (ma. ni. 1.57 ādayo) vuttabhāsantarakusalo tāya tāya bhāsāya sippaṃ uggaṇhāpento ācariyo viya evamāha.

Tattha cha dhātuyo assāti **chadhāturo**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ tvam purisoti sañjānāsi, so chadhātuko, na cettha paramatthato puriso atthi, purisoti pana paṇṇattimattamevāti. Sesapadesupi eseva nayo. **Caturādhiṭṭhānoti** ettha adhiṭṭhānaṃ vuccati patitṭhā, catupatitṭhānoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – svāyaṃ bhikkhu puriso chadhāturo chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro, so ettova vivattitvā uttamasiddhibhūtaṃ arahattaṃ gaṇhamāno imesu catūsu ṭhānesu patitṭhāya gaṇhātīti caturādhiṭṭhānoti. **Yattha ṭhitanti** yesu adhiṭṭhānesu patitṭhitam. **Maññassa vā nappavattantīti** maññassa vā mānassa vā

nappavattanti. **Muni santoti vuccatīti** khīṇāsavamuni upasanto nibbutoti vuccati. **Paññaṃ nappamajjeyyāti** arahattaphalapaññaṃ paṭivijjhanatthaṃ āditova samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. **Saccamanurakkheyyāti** paramatthasaccassa nibbānassa sacchikiriyatthaṃ āditova vacīsaccaṃ rakkheyya. **Cāgamanubrūheyyāti** arahattamaggena sabbakilesapariccāgakaraṇatthaṃ āditova kilesapariccāgaṃ brūheyya. **Santimeva so sikkheyyāti** arahattamaggena sabbakilesavūpasamanatthaṃ āditova kilesavūpasamanam sikkheyya. Iti paññādhittānādīnam adhigamatthāya imāni samathavipassanāpaññādīni pubbabhāgādhiṭṭhānāni vuttāni.

345. Phassāyatananti phassassa āyatanam, ākaroti attho. **Paññādhittānanti** ādīni pubbe vuttānam arahattaphalapaññādīnam vasena veditabbāni.

348. Idāni nikkhittamātikāvasena “yattha ṭhitam maññaṃ vā nappavattantī”ti vattabbaṃ bhaveyya, arahatte pana patte puna “paññaṃ nappamajjeyyā”tiādīhi kiccaṃ natthi. Iti bhagavā mātikaṃ uppaṭipāṭidhātukaṃ ṭhapetvāpi yathādharmavaseneva vibhaṅgaṃ vibhajanto **paññaṃ nappamajjeyyāti** ādimāha. Tattha ko paññaṃ pamajjati, ko nappamajjati? Yo tāva imasmiṃ sāsane pabbajitvā vejjakammādivasena ekavīsatividhāya anesanāya jīvikaṃ kappento pabbajjānurūpena cittuppādaṃ ṭhapetuṃ na sakkoti, ayaṃ paññaṃ pamajjati nāma. Yo pana sāsane pabbajitvā sīle patiṭṭhāya buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sappāyaṃ dhutaṅgaṃ samādāya cittarucitaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā vivittaṃ senāsaṇaṃ nissāya kaṣiṇaparikkamaṃ katvā samāpattiṃ patvā ajjeva arahattanti vipassanaṃ vaḍḍhetvā vicarati, ayaṃ paññaṃ nappamajjati nāma. Imasmiṃ pana sutte dhātukammaṭṭhānavasena esa paññāya appamādo vutto. Dhātukammaṭṭhāne panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā hatthipadopamasuttādīsu vuttameva.

354. Athāparamviññāṇaṃyeva avasissatīti ayampettha pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhato hi rūpakammaṭṭhānaṃ kathitaṃ, idāni arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dassetuṃ ayaṃ desanā āradhā. Yaṃ vā panetaṃ imassa bhikkhuno pathavīdhātuādīsu āgamaniyavipassanāvasena kammakāraviviññāṇaṃ, taṃ viññāṇadhātuvasena bhājetvā dassentopi imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **avasissatīti** kimatthāya avasissati? Satthu kathanatthāya kulaputtassa ca paṭivijjhanatthāya avasissati. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Pariyodātanti** pabhassaraṃ. **Sukhantipi vijānātīti** sukhavedanaṃ vedayamāno sukhavedanaṃ vedayāmīti pajānāti. Sesapadadvayesupi eseva nayo. Sace panāyaṃ vedanākathā heṭṭhā na kathitā bhaveyya, idha ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭeyya. Satipaṭṭhāne panesā kathitāvāti tattha kathitanayeneva veditabbā. **Sukhavedaniyanti** evamādi paccayavasena udayatthaṅgamanadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

360. Upekkhāyeva avasissatīti ettāvātā hi yathā nāma chekena maṇikārācariyena vajirasūciyā vijjhivā cammakhaṇḍe pātetvā pātetvā dinnamuttaṃ antevāsiko gahetvā gahetvā suttagataṃ karonto muttolambakamuttajālādīni karoti, evameva bhagavatā kathetvā kathetvā dinnam kammaṭṭhānaṃ ayaṃ kulaputto manasikaronto manasikaronto paṇaṇaṃ akāsīti rūpakammaṭṭhānampissa arūpakammaṭṭhānampi paṇaṇaṃ jātaṃ, atha bhagavā “athāparaṃ upekkhāyeva avasissatī”ti āha.

Kimatthaṃ pana avasissatīti? Satthu kathanatthaṃ. Kulaputtassa paṭivijjhanatthantipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kulaputtena hi sahāyassa sāsanaṃ vācetvā pāsādātaḷe ṭhiteneva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa ettakaṃ maggaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādheti. Satthu kathanatthaṃyeva avasissati. Imasmiṃhi thāne satthā kulaputtassa rūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Idañhi vuttaṃ hoti “bhikkhu paṇaṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhāna”nti. **Parisuddhāti** ādi tassāyeva upekkhāya vaṇṇabhāṇanaṃ. **Ukkaṃ bandheyyāti** aṅgārapallamaṃ sajjeyya. **Ālimpeyyāti** tattha aṅgāre pakkhipitvā aggim datvā nālikāya dhamento aggim jāleyya. **Ukkāmukhe pakkhippeyyāti**

āngāre viyūhitvā āngāramatthake vā ṭhapeyya, tattake vā pakkhipeyya. **Nīhaṭanti** nīhaṭadosaṃ. **Ninnītakasāvanti** apanītakasāvaṃ. **Evameva khoti** yathā taṃ suvaṇṇaṃ icchiticchitāya piḷandhanavikatiyā saṃvattati, evameva ayaṃ tāva catutthajjhānupekkhā vipassanā abhiññā nirodho bhavokkantīti imesu yaṃ icchati, tassatthāya hotīti vaṇṇaṃ kathesi.

Kasmā pana bhagavā imasmiṃ rūpāvacaracatutthajjhāne nikantipariyādānatthaṃ avaññaṃ akathetvā vaṇṇaṃ kathesīti. Kulaputtassa hi catutthajjhāne nikantipariyutṭhānaṃ balavaṃ. Sace avaññaṃ katheyya, – “mayhaṃ pabbajitvā dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa imaṃ catutthajjhānaṃ yānakiccaṃ sādhesi, ahaṃ ettakaṃ maggaṃ āgacchanto jhānasukhena jhānaratiyā āgato, evarūpassa nāma pañītadhammassa avaññaṃ katheti, jānaṃ nu kho katheti ajāna”nti kulaputto saṃsayaṃ sammohaṃ āpajjeyya, tasmā bhagavā vaṇṇaṃ kathesi.

361. Tadanudhammanti ettha arūpāvacarajjhānaṃ dhammo nāma, taṃ anugatattā rūpāvacarajjhānaṃ **anudhammoti** vuttaṃ. Vipākajjhānaṃ vā dhammo, kusalajjhānaṃ anudhammo. **Tadupādānāti** taggahaṇā. **Ciraṃ dīghamaddhānanti** vīsaticappasahassāni. Vipākavasena hetamaṃ vuttaṃ. Ito uttarimpi eseva nayo.

362. Evaṃ catūhi vārehi arūpāvacarajjhānassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni tasseva ādīnavam dassento **so evaṃ pajānātī**tiādīmāha. Tattha **saṅkhatametanti** kiñcāpi ettha vīsaticappasahassāni āyu atthi, etaṃ pana saṅkhatamaṃ pakappitaṃ āyūhitaṃ, karontena kariyati, aniccaṃ adhuvamaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ, cavanaparibhedanavidhamaṃsanadhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṃsaṃ, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇamaṃ aleṇamaṃ asaraṇamaṃ asaraṇībhūtaṃ. Viññāṇāñcāyatanādīsopi eseva nayo.

Idāni arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhanto **so neva taṃ abhisāṅkharotī**tiādīmāha. Yathā hi cheko bhisakko visavikāraṃ disvā vamaṇaṃ kāretvā viṣamaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropetvā khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetaṃ adatvā viṣamaṃ otāretvā pathaviyamaṃ pāteyya, evameva bhagavā kulaputtassa arūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Taṃ sutvā kulaputto rūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādāya arūpāvacarajjhāne patthanaṃ ṭhapesi.

Bhagavā taṃ ṇatvā taṃ asampattassa appaṭiladdhasseva bhikkhuno “atthesā ākāsaṇāñcāyatanādīsū sampatti nāma. Tesaṇhi paṭhamabrahmaloke vīsaticappasahassāni āyu, dutiye cattālīsaṃ, tatiye saṭṭhi, catutthe caturāsīti kappasahassāni āyu. Taṃ pana aniccaṃ adhuvamaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ, cavanaparibhedanavidhamaṃsanadhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṃsaṃ, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇamaṃ aleṇamaṃ asaraṇamaṃ asaraṇībhūtaṃ, ettakaṃ kālaṃ tattha sampattiṃ anubhavitvāpi puthujjanakālakiriyaṃ katvā puna catūsū apāyesu patitabba”nti sabbametamaṃ ādīnavam ekapadeneva “saṅkhatameta”nti kathesi. Kulaputto taṃ sutvā arūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādiyi, bhagavā tassa rūpāvacararūpāvacaṇesu nikantiyā pariyādinabhāvaṃ ṇatvā arahattanikūṭamaṃ gaṇhanto “so neva taṃ abhisāṅkharotī”tiādīmāha.

Yathā vā paneko mahāyodho ekaṃ rājānaṃ ārādetvā satasahasuttānaṃ gāmaṃ labheyya, puna rājā tassānubhāvaṃ saritvā – “mahānubhāvo yodho, appakamaṃ tena laddha”nti – “nāyamaṃ tāta gāmo tuyhamaṃ anucchaviko, aññaṃ catusatasahasuttānaṃ gaṇhāhi”ti dadeyya so sādhu devāti taṃ vissajjetvā itamaṃ gāmaṃ gaṇheyya. Rājā asampattameva ca namaṃ pakkosāpetvā – “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmiṃ pana ṭhāne mahantaṃ nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjamaṃ kārehi”ti pahīneyya, so tathā kareyya.

Tattha rājā viya sammāsambuddho daṭṭhabbo, mahāyodho viya pukkusāti kulaputto, paṭhamaladdhagāmo viya ānāpānecatutthajjhānaṃ, taṃ vissajjetvā itamaṃ gāmaṃ gaṇhāhīti

vuttakālo viya ānāpānacatutthajjhāne nikantipariyādānaṃ katvā āruppakathanāṃ, taṃ gāmaṃ asampattameva pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmim̐ thāne nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehī”ti vuttakālo viya arūpe saṅkhatametanti ādīnavakathanena appattāsuyeva tāsu samāpattīsu patthanaṃ nivatthāpetvā upari arahattanikūṭena desanāgahaṇaṃ.

Tattha **neva abhisāṅkharotīti** nāyūhati na rāsīm karoti. **Na abhisāṅcetayatīti** na kappeti. **Bhavāya vā vibhavāya vāti** vuddhiyā vā parihāniyā vā, sassatucchedavasenapi yojetabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyati** loke rūpādīsu kiñci ekadhamampi taṇhāya na gaṇhāti, na parāmasati. **Nāparaṃ itthattāyati pajānātīti** bhagavā attano buddhavisaye ṭhatvā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhi. Kulaputto pana attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi. Yathā nāma rājā suvaṇṇabhājanena nānārasabhojanaṃ bhuñjanto attano pamāṇena piṇḍaṃ vaṭṭetvā aṅke nisinnena rājakumārena piṇḍamhi ālaye dassite taṃ piṇḍaṃ upanāmeyya, kumāro attano mukhappamaṇeneva kabaḷaṃ kareyya, sesaṃ rājā sayam̐ vā bhuñjeyya, pātiyaṃ vā pakkhipeyya, evaṃ dhammarājā tathāgato attano pamāṇena arahattanikūṭaṃ gaṇhanto desanaṃ desesi, kulaputto attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi.

Ito pubbe panassa khandhā dhātuyo āyatanānīti evarūpaṃ accantasūñṇataṃ tilakkhaṇāhataṃ kathaṃ kathentassa neva kaṅkhā, na vimati, nāpi – “evaṃ kira taṃ, evaṃ me ācariyena vutta”nti iti kira na dandhāyitattaṃ na vitthāyitattaṃ atthi. Ekaccesu ca kira thānesu buddhā aññātakavesena vicaranti, sammāsambuddho nu kho esoti ahudeva saṃsayo, ahu vimati. Yato anena anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ, atha ayaṃ me satthāti niṭṭhaṃ gato. Yadi evaṃ kasmā accayaṃ na desesīti. Okāsābhāvato. Bhagavā hi yathānikkhittāya mātikāya acchinnadhāraṃ katvā ākāsagaṅgaṃ otārento viya desanaṃ desesiyeva.

363.Soti arahā. Anajjhositāti gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yutthāti pajānāti. **Anabhinanditāti** taṇhādīṭṭhivasena abhinandituṃ na yuttāti pajānāti.

364.Visaṃyutto naṃ vedetīti sace hissa sukhavedanaṃ ārabba rāgānusayo, dukkhavedanaṃ ārabba paṭighānusayo, itaraṃ ārabba avijjānusayo uppajjeyya, saṃyutto vedyeyya nāma. Anuppajjanato pana visaṃyutto naṃ vedeti nissaṭo vippamutto. **Kāyapariyantikanti** kāyakoṭikaṃ. Yāva kāyapavattā uppajjitvā tato paraṃ anuppajjanavedananti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Anabhinanditāni sītībhavissantīti** dvādasasu āyatanesu kilesānaṃ visevanassa natthitāya anabhinanditāni hutvā idha dvādasasuyeva āyatanesu nirujjhissanti. Kilesā hi nibbānaṃ āgamaṃ niruddhāpi yattha natthi, tattha niruddhāti vuccanti. Svāyamattho – “etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatī”ti samudayaapañhena dīpetabbo. Tasmā bhagavā nibbānaṃ āgamaṃ sītībhūtānīpi idheva sītībhavissantīti āha. Nanu ca idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti. Vedayitānīpi kilesābhāveneva sītībhavanti. Itarathā nesam̐ sītībhāvo nāma natthīti suvuttametaṃ.

365.Evamevakhoti ettha idaṃ opammaṃ sandanaṃ – yathā hi eko puriso telapadīpassa jhāyato tele khīṇe telam̐ āsiṅcati, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭim̐ pakkhipati, evaṃ dīpasikhāya anupacchedova hoti, evameva puthujjano ekasmim̐ bhava ṭhito kusalākusalaṃ karoti, so tena sugatiyañca apāyesu ca nibbattatiyeva, evaṃ vedanānaṃ anupacchedova hoti. Yathā paneko dīpasikhāya ukkaṇṭhito – “imaṃ purisaṃ āgamaṃ dīpasikhā na upacchijjati”ti nilīno tassa purisassa sīsaṃ chindeyya, evaṃ vaṭṭiyā ca telassa ca anupahārā dīpasikhā anāhārā nibbāyati, evameva vaṭṭe ukkaṇṭhito yogāvacarō arahattamaggena kusalākusalaṃ samucchindati, tassa samucchinnattā khīṇāsavassa bhikkhuno kāyassa bhedaṃ puna vedayitāni na uppajjantīti.

Tasmāti yasmā ādimhi samādhivipassanāpaññāhi arahattaphalapaññā uttaritārā, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānena

samannāgato. **Sabbadukkhakkhayeñāṇaṃ** nāma arahattamagge ñāṇaṃ, imasmiṃ pana sutte arahattaphale ñāṇaṃ adhippetam. Tenevāha **tassa sā vimutti sacce ʈhitā akuppā hotīti**.

366. Ettha hi **vimuttīti** arahattaphalavimutti, **saccanti** paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Iti akuppārammaṇakaraṇena **akuppāti** vuttā. **Musāti** vitathaṃ. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Taṃ saccanti** taṃ avitathaṃ sabhāvo. **Amosadhammanti** anassanasabhāvaṃ.

Tasmāti yasmā ādito samathavipassanāvasena vacīsaccato dukkhasaccasamudayasaccehi ca paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena paramatthasaccādhiṭṭhānena samannāgato.

367. Pubbeti puthujjanakāle. **Upadhīhontīti** khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo honti. **Samattā samādinnāti** paripūrā gahitā paramatṭhā. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesapariccāgato, sotāpattimaggādīhi ca kilesapariccāgato arahattamaggeneva kilesapariccāgo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena cāgādhiṭṭhānena samannāgato.

368. Āghātotiādīsu āghātakaraṇavasena āghāto, byāpajjanavasena **byāpādo**, sampadussanavasena **sampadosoti** tīhi padehi dosākusalamūlameva vuttam. **Tasmāti** yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesavūpasamato, sotāpattimaggādīhi kilesavūpasamato ca arahattamaggeneva kilesavūpasamo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena upasamādhiṭṭhānena samannāgato.

369. Maññitametanti taṇhāmaññitaṃ mānāmaññitaṃ diṭṭhimaññitanti tividhampi vaṭṭati. **Ayamahasmīti** ettha pana ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati. **Rogoti**ādīsu ābādhaṭṭhena **rogo**, antodosatṭhena **gaṇḍo**, anupavitṭhaṭṭhena **sallam**. **Muni santoti vuccatīti** khīṇāsavamuni santo nibbutoti vuccati. **Yattha ʈhitanti** yasmim ʈhāne ʈhitam. **Samkhittenāti** buddhānaṃ kira sabbāpi dhammadesanā samkhittāva, vitthāradesanā nāma natthi, samantapaṭṭhānakathāpi samkhittāyeva. Iti bhagavā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Ugghāṭitaññītiādīsu pana catūsu puggalesu pukkusāti kulaputto vipaṇcītaññū, iti vipaṇcītaññūvasena bhagavā imaṃ dhātuvibhaṅgasuttaṃ kathesi.

370. Na kho me, bhante, **paripuṇṇaṃ pattacīvaranti** kasmā kulaputtassa iddhimayapattacīvaraṃ na nibbattanti. Pubbe aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ adinnattā. Kulaputto hi dinnadāno katābhinihāro, na dinnattāti na vattabbaṃ. Iddhimayapattacīvaraṃ pana pacchimabhavikānaṃyeva nibbattati, ayañca punapaṭisandhiko, tasmā na nibbattanti. Atha bhagavā sayam pariyesitvā kasmā na upasampādesīti. Okāsābhāvato. Kulaputtassa āyu parikkhīnaṃ, suddhāvāsiko anāgāmī mahābrahmā kumbhakārasālam āgantvā nisinno viya ahoṣi. Tasmā sayam na pariyesi.

Pattacīvarapariyesanaṃ pakkāmīti kāya velāya pakkāmi? Uṭṭhite aruṇe. Bhagavato kira dhammadesanāpariniṭṭhānañca aruṇuṭṭhānañca rasmivissajjanañca ekakkhaṇe ahoṣi. Bhagavā kira desanaṃ niṭṭhapetvāva chabbaṇṇarasmiyo vissajji, sakalakumbhakāranivesanaṃ ekapajjotaṃ ahoṣi, chabbaṇṇarasmiyo jālajālā puñjapuñjā hutvā vidhāvantiyo sabbadisābhāge suvaṇṇapaṭapariyonaddhe viya ca nānāvaṇṇakusumaratanavisarasamujjale viya ca akamsu. Bhagavā “nagaravāsino maṃ passantū”ti adhiṭṭhāsi. Nagaravāsino bhagavantam disvāva “sathā kira āgato, kumbhakārasālāya kira nisinno”ti aññamaññassa ārocetvā rañño ārocesum.

Rājā āgantvā sathāraṃ vanditvā, “bhante, kāya velāya āgatattā”ti pucchi. Hiyyo sūriyatthaṅgamanavelāya mahārājāti. Kena kamma bhagavāti? Tumhākaṃ sahāyo pukkusāti rājā tumhehi pahitam sāsanaṃ sutvā nikkhamitvā pabbajitvā maṃ uddissa āgacchanto sāvattim atikkamma pañcacattālīsa yojanāni āgantvā imaṃ kumbhakārasālam

pavisitvā nisīdi, ahaṃ tassa saṅgahattham āgantvā dhammakatham kathesiṃ, kulaputto tīṇi phalāni paṭivijjhi mahārājāti. Idāni kahaṃ, bhanteti? Upasampadam yācitvā aparipuṇṇapattacivaratāya pattacivarapariyesanattam gato mahārājāti. Rājā kulaputtassa gatadisābhāgena agamāsi. Bhagavāpi ākāsenāgantvā jetavanagandhakuṭimhiyeva pāturaḥosi.

Kulaputtopi pattacivaram pariyesamāno neva bimbisārarañño na takkasīlakānam jaṅghavāṇijānam santikam agamāsi. Evaṃ kirassa aḥosi – “na kho me kukkuṭassa viya tattha tattha manāpāmanāpameva vicinitvā pattacivaram pariyesitum yuttam, mahantam nagaram vajjitvā udakatitthasusānasānkāraṭṭhānaantaravīthīsu pariyesissāmī”ti antaravīthiyam saṅkarakūṭesu tāva pilotikam pariyesitum āradhho.

Jivitā voropesīti etasmim saṅkarakūṭe pilotikam oloketam vibbhantā taruṇavacchā gāvī upadhāvitvā siṅgena vijjhitvā ghātesi. Chātakajjhatto kulaputto ākāseyeva āyukkhamam patvā patito. Saṅkārāṭṭhāne adhomukhaṭṭhapitā suvaṇṇapaṭimā viya aḥosi, kālaṅkato ca pana avihābrahmaloke nibbatti, nibbattamattova arahattam pāpuṇi. Avihābrahmaloke kira nibbattamattāva satta janā arahattam pāpuṇimsu. Vuttañhetam –

“Avihaṃ upannāse, vimuttā satta bhikkhavo;

Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikam.

Ke ca te atarum paṅkam, maccudheyyam suduttaram;

Ke hitvā mānusaṃ deham, dibbayogam upaccagam.

Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;

Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca siṅgiyo;

Te hitvā mānusaṃ deham, dibbayogam upaccagu”nti. (sam. ni. 1.50, 105);

Bimbisāropi “mayham sahāyo mayā pesitasāsanamattam vācetvā hatthagatam rajjam pahāya ettakam addhānam āgato, dukkaram katam kulaputtana, pabbajitasakkārena tam sakkariṣṣāmī”ti “pariyesatha me sahāyaka”nti tattha tattha pesesi. Pesitā tam addasaṃsu saṅkārāṭṭhāne patitam, disvā āgamma rañño ārocesum. Rājā gantvā kulaputtam disvā – “na vata, bho, labhimhā sahāyakassa sakkāram katum, anātho me jāto sahāyako”ti. Paridevitvā kulaputtam mañcakena gaṅhāpetvā yuttokāse ṭhapetvā anupasampannassa sakkāram katum jānanābhāvena nhāpakakappakādayo pakkosāpetvā kulaputtam sīsam nhāpetvā suddhavatthāni nivāsāpetvā rājavesena alaṅkārāpetvā sovaṇṇasivikam āropetvā sabbatāḷavacaragandhamālādīhi pūjam karonto nagarā nīharitvā bahūhi gandhakaṭṭhehi mahācītakam kāretvā kulaputtassa sarīrakiccam katvā dhātuyo ādāya cetiyam patitṭhapesi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. Evaṃme sutanti saccavibhaṅgasuttam. Tattha ācikkhanāti idam dukkham ariyasaccam nāma...pe... ayam dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccam nāmāti. Sesapadesupi eseva nayo. Apicettha **paññāpanā** nāma dukkhasaccādīnam ṭhapanā. Āsanam ṭhapento hi āsanam paññāpetīti vuccati. **Paṭṭhapanāti** paññāpanā. **Vivaraṇāti** vivātakaraṇā. **Vibhajanāti** vibhāgakiriyā. **Uttānīkamanti** pākāṭabhāvakaraṇam.

Anuggāhakāti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahenāti dvīhipi saṅgahehi anuggāhakā. **Janetāti** janikā mātā. **Āpādetāti** posetā. Posikamātā viya moggallānoti dīpeti. Janikamātā hi nava vā dasa vā māse loṇambilādīni pariharamānā kucchiyā dārakam dhāretvā

kucchito nikkhantaṃ posikamātaraṃ dhātīm paṭicchāpeti. Sā khīranavanītādīhi dāraṃ posetvā vaḍḍheti, so vuddhimāgama yathāsukhaṃ vicarati. Evameva sārīputto attano vā pasesaṃ vā santike pabbajite dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhanto gilāne paṭijagganto kammaṭṭhāne yojetvā sotāpannabhāvaṃ ñatvā apāyabhayehi vuṭṭhitakālato paṭṭhāya – “idāni paccattapurisakārena uparimagge nibbattessanti”ti tesu anapekkho hutvā aññe nave nave ovadati. Mahāmogallānopi attano vā pasesaṃ vā santike pabbajite tatheva saṅgaṇhitvā kammaṭṭhāne yojetvā hetṭhā tīṇi phalāni pattesupi anapekkhataṃ na āpajjati. Kasmā? Evaṃ kirassa hoti – vuttaṃ bhagavatā – “seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti...pe... appamattakampi muttam... kheḷo... pubbo... lohitaṃ duggandhaṃ hoti, evameva kho ahaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghatamattampī”ti (a. ni. 1.320-321). Tasmā yāva arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva tesu anapekkhataṃ anāpajjitvā arahattaṃ pattesuyeva āpajjati. Tenāha bhagavā – “seyyathāpi, bhikkhave, janetā evaṃ sārīputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ moggallāno. Sārīputto, bhikkhave, sotāpattiphale vineti, moggallāno uttamatthe”ti. **Pahoti** sakkoti.

Dukkheñānti savanasammasanapaṭivedhañānaṃ, tathā **dukkhasamudaye**. **Dukkhanirodhe** savanapaṭivedhañānti vaṭṭati, tathā **dukkhanirodhagāminiyā** paṭipadāya. Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena, kāmato nissatabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepe cete pubbhāge nānācittesu, maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Tatra hi micchāsaṅkappacetanāya samugghātako ekova saṅkappo labbhati, na nānā labbhati. Sammāvācādayopi pubbhāge nānācittesu, vuttanayeneva maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana saccakathā **visuddhimagge** ca sammādiṭṭhisutte (ma. ni. 1.89 ādayo) ca vuttāyevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. Evaṃme sutanti dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **mahāpajāpati gotamīti gotamīti** gottaṃ. Nāmakaraṇadvise panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkaṇasampattiṃ disvā – “sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño aggamahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissati ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissati”ti byākariṃsu. Athassā **mahāpajāpatīti** nāmaṃ akaṃsu. Idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā **mahāpajāpatigotamīti** vuttaṃ. **Navanti** ahaṃ. **Sāmaṃ vāyitanti** na sahattheneva vāyitaṃ, ekadivasam pana dhātigaṇaparivutā sippikānaṃ vāyanaṭṭhānaṃ āgantvā vemakoṭiṃ gahetvā vāyanākāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Kadā pana gotamiyā bhagavato dussayugaṃ dātuṃ cittaṃ uppannanti. Abhisambodhiṃ patvā paṭhamagamaṇena kapilapuraṃ āgatakāle. Tadā hi piṇḍāya pavitṭhaṃ satthāraṃ gahetvā suddhodanamahārājā sakam nivesanaṃ pavesesi, atha bhagavato rūpasobhaggaṃ disvā mahāpajāpatigotamī cintesi – “sobhati vata me puttassa attabhāvo”ti. Athassā balavasomanassaṃ uppajji. Tato cintesi – “mama puttassa ekūnatimsa vassāni agāramajjhe vasantassa antamaso mocaphalamattampi mayā dinnakameva ahoṣi, idānipissa cīvarasāṭakaṃ dassāmī”ti. “Imasmim kho pana rājagehe bahūni mahagghāni vatthāni atthi, tāni maṃ na toseti, sahatthā katameva maṃ toseti, sahatthā katvā dassāmī”ti cittaṃ uppādesi.

Athantarāpaṇā kappāsaṃ āharāpetvā sahattheneva pisitvā pothetvā sukhumasuttaṃ kantivā antovatthusmimyeva sālaṃ kārapetvā sippike pakkosāpetvā sippikānaṃ attano paribhogakhādanīyabhojanīyameva datvā vāyāpesi, kālānukālaṅca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi. Niṭṭhitakāle sippikānaṃ mahāsakkāraṃ katvā dussayugaṃ

gandhasamugge pakkhipitvā vāsam gāhāpetvā – “mayhaṃ puttassa cīvarasāṭakaṃ gahetvā gamissāmi”ti rañño ārocesi. Rājā maggaṃ paṭiyādāpesi, vīthiyo sammajjitvā punṇaghaṭe ṭhapetvā dhajapaṭākā ussāpetvā rājagharadvārato paṭṭhāya yāva nigrodhārāmā maggaṃ paṭiyādāpetvā pupphābhikiṇṇaṃ akaṃsu. Mahāpajāpatipi sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā dhātigaṇaparivutā samuggaṃ sīse ṭhapetvā bhagavato santikaṃ gantvā **idaṃ me, bhante, navam dussayugantiādīmāha.**

Dutiyampi khoti “saṅhe gotami dehi”ti vutte – “pahomahaṃ, bhante, dussakoṭṭhāgārato bhikkhusatassāpi bhikkhusahassassāpi bhikkhusatasahassassāpi cīvaradussāni dātuṃ, idaṃ pana me bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ, taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātū”ti nimantayamānā āha. Evaṃ yāvatatiyaṃ yāci, bhagavāpi paṭikkhiyeva.

Kasmā pana bhagavā attano diyyamānaṃ bhikkhusaṅghassa dāpetīti? Mātari anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – “imissā maṃ ārabba pubbacetanā muñcetanā paracetanāti tisso cetanā uppanā, bhikkhusaṅghampissā ārabba uppajantu, evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya pavattissanti”ti. Vitaṇḍavādī panāha – “saṅhe dinnam mahapphalanti tasmā evaṃ vutta”nti. So vattabbo – “kiṃ tvaṃ satthu dinnato saṅhe dinnam mahapphalataraṃ vadasī”ti āma vadāmi. Suttaṃ āharāti. Saṅhe gotami dehi, saṅhe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅho cāti. Kiṃ panassa suttassa ayameva atthoti? Āma ayamevāti. Yadi evaṃ “tena hānanda, viḅhāsādānaṃ pūvaṃ dehi”ti ca (pāci. 269) “tena hi tva, kaccāna, viḅhāsādānaṃ guḷaṃ dehi”ti (mahāva. 284) ca vacanato viḅhāsādānaṃ dinnam mahapphalataraṃ bhavēyya. Evampi hi “satthā attano diyyamānaṃ dāpetī”ti. Rājarājamahāmattādayopi attano āgataṃ paṇṇākāraṃ hatthigopakādīnaṃ dāpenti, te rājādīhi mahantatarā bhavēyyuṃ. Tasmā mā evaṃ gaṇha –

“Nayimasmim loke parasmim vā pana,

Buddhena setṭho sadiso vā vijjati;

Yamāhuneyyānamaggataṃ gato,

Puññatthikānaṃ vipulaphalesina”nti. –

Vacanato hi satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthi. Evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissanti sandhāya yāvatatiyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi.

Pacchimāya janatāya saṅhe cittikārajananatthaṃ cāpi evamāha. Evaṃ kirassa ahosi – “ahaṃ na ciratṭhitiko, mayhaṃ pana sāsanaṃ bhikkhusaṅhe patitṭhahissati, pacchimā janatā saṅhe cittikāraṃ janetū”ti yāvatatiyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi. Evañhi sati – “satthā attano diyyamānampi saṅghassa dāpesi, saṅho nāma dakkhiṇeyyo”ti pacchimā janatā saṅhe cittikāraṃ uppādetvā cattāro paccaye dātabbe maññissati, saṅho catūhi paccayehi akilamanto buddhavacanaṃ uggahetvā samaṇadhammaṃ karissati. Evaṃ mama sāsanaṃ pañca vassasahassāni ṭhasatīti. “Paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā”ti vacanatopi cetam veditabbaṃ “satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthi”ti. Na hi ānandattherassa mahāpajāpatiyā āghāto vā veraṃ vā atthi. Na thero – “tassā dakkhiṇā mā mahapphalā ahoṣī”ti icchati. Paṇḍito hi thero bahussuto sekkhapaṭisambhidāpatto, so satthu dinnassa mahapphalabhāve sampassamānova paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavāti gahaṇatthaṃ yāci.

Puna vitaṇḍavādī āha – “saṅhe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅho cā”ti vacanato satthā saṅghapariyāpanno vāti. So vattabbo – “jānāsi pana tvaṃ kati saraṇāni, kati aveccappasādā”ti jānanto tīṇīti vakkhati, tato vattabbo – tava laddhiyā satthu saṅghapariyāpannattā dveyyeva honti. Evaṃ sante ca – “anujānāmi, bhikkhave, imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampada”nti (mahāva. 34) evaṃ anuñātā pabbajjāpi

upasampadāpi na ruhati. Tato tvaṃ neva pabbajito asi, na gihi. Sammāsambuddhe ca gandhakuṭiyam nisinne bhikkhū uposathampi pavāraṇampi saṅghakammāni karonti, tāni satthu saṅghapariyāpannattā kuppāni bhaveyyuṃ, na ca honti. Tasmā na vattabbametam “satthā saṅghapariyāpanno”ti.

377. Āpādikāti samvaddhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaddhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikāti** divasassa dve tayo vāre nhāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesīti** nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmim jāte mahāpajāpati attano puttam dhātinaṃ datvā sayam bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Tam sandhāya thero evamāha. Iti mahāpajāpatiyā bahūpakāratam kathetvā idāni tathāgatassa bahūpakāratam dassento **bhagavāpi, bhanteti**ādīmāha. Tattha **bhagavantam, bhante, āgammāti** bhagavantam paṭicca nissāya sandhāya.

378. Atha bhagavā dvīsu upakāresu atirekataram anumodanto **evametanti**ādīmāha. Tattha **yam hānanda, puggalo puggalam āgammāti** yam ācariyapuggalam antevāsikapuggalo āgama. **Imassānanda, puggalassa iminā puggalenāti** imassa ācariyapuggalassa iminā antevāsikapuggalena. **Na suppaṭikāram vadāmīti** paccūpakāram na sukaram vadāmi, abhivādanādīsu ācariyam disvā abhivādanakaraṇam **abhivādanam** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati, iriyāpathe vā kappento tadabhimukho vanditvā gacchati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, ācariyam pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇam **paccuṭṭhānam** nāma. Ācariyam pana disvā añjalim paggayha sīse ṭhapetvā ācariyam namassati, yasmiṃ vā disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjalim paggayha namassatiyevāti idam **añjalikammam** nāma. Anucchavikakammassa pana karaṇam **sāmīcikammam** nāma. Cīvarādīsu cīvaram dento na yam vā tam vā deti, mahaggham satamūlikampi pañcasatamūlikampi sahasamūlikampi detiyeva. Piṇḍapātādīsipi eseva nayo. Kim bahunā, catūhi paṇītapaccayehi cakkavāḷantaram pūretvā sinerupabbatena kūṭam gahetvā dentopi ācariyassa anucchavikam kiriyam katum na sakkotiyeva.

379. Cuddasa kho panimāti kasmā ārabhi? Idam suttam pāṭipuggalikam dakkhiṇam ārabha samuṭṭhitam. Ānandattheropi “paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā”ti pāṭipuggalikadakkhiṇamyeva samādapeti, cuddasasu ca ṭhānesu dinnadānam pāṭipuggalikam nāma hotīti dassetum imam desanam ārabhi. **Ayam paṭhamāti** ayam dakkhiṇā guṇavasenapi paṭhamā jeṭṭhakavasenapi. Ayañhi paṭhamā aggā jeṭṭhikā, imissā dakkhiṇāya pamāṇam nāma natthi. Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva, sesā paramadakkhiṇabhāvaṃ na pāpuṇanti. **Bāhirake kāmesu vītarāgeti** kammavādikiriyavādimhi lokiyapañcābhīṇe. **Puthujjanasīlavanteti** puthujjanasīlavā nāma gosīladhātuko hoti, asatho amāyāvī param apīletvā dhammena samena kasiyā vā vaṇijjāya vā jīvikam kappetā. **Puthujjanadussīleti** puthujjanadussīlā nāma kevattamacchabandhādayo param pīlāya jīvikam kappetā.

Idāni pāṭipuggalikadakkhiṇāya vipākam paricchindanto **tatrānandāti**ādīmāha. Tattha **tiracchānagateti** yam guṇavasena upakāravasena posanattam dinnam, idam na gahitam. Yampi ālopaaddhaālopamattam dinnam, tampi na gahitam. Yam pana sunakhasūkarakukkuṭakākādīsu yassa kassaci sampattassa phalam paṭikaṅkhitvā yāvadattham dinnam, idam sandhāya vuttam “tiracchānagate dānam datvā”ti. **Sataguṇāti** satānisamsā. **Paṭikaṅkhitabbāti** icchitabbā. Idam vuttam hoti – ayam dakkhiṇā āyusatam vaṇnasatam sukhasatam balasatam paṭibhānasatanti pañca ānisamsasatāni deti, attabhāvasate āyū deti, vaṇnam, sukham, balam, paṭibhānam deti, nipparitasam karoti. Bhavasatepi vutte ayameva attho. Iminā upāyena sabbattha nayo netabbo.

Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanneti ettha hetṭhimakoṭiyā tisarāṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma, tasmim dinnadānaṃ pi asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ. Pañcasīle patiṭṭhitassa tato uttari mahapphalaṃ, dasasīle patiṭṭhitassa tato uttari, tadahupabbajitassa sāmaṇerassa tato uttari, upasampannabhikkhuno tato uttari, upasampannasseva vattasampannassa tato uttari, vipassakassa tato uttari, āradhavi-passakassa tato uttari, uttamakoṭiyā pana maggasamaṅgī sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma. Etassa dinnadānaṃ tato uttari mahapphalameva.

Kim pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātunti? Āma sakkā. Āradhavi-passako hi pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati, tassa gehadvāre ṭhitassa hatthato pattam gahetvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti. Tasmim khaṇe bhikkhuno maggavutṭhānaṃ hoti, idaṃ dānaṃ maggasamaṅgino dinnam nāma hoti. Atha vā panesa āsanasālāya nisino hoti, manussā gantvā patte khādanīyabhojanīyaṃ ṭhapenti, tasmim khaṇe tassa maggavutṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnam nāma. Atha vā panassa vihāre vā āsanasālāya vā nisinnassa upāsakā pattam ādāya attano gharaṃ gantvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti, tasmim khaṇe tassa maggavutṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnam nāma. Tattha soṇḍiyaṃ udakassa viya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dinnadānassa asaṅkhyeyyatā veditabbā. Tāsu tāsu mahānadīsu mahāsamudde ca udakassa viya sotāpānnādīsu dinnadānassa uttaritaravasena asaṅkhyeyyatā veditabbā. Pathaviyā khayamaṇḍalamatte padese paṃsum ādim katvā yāva mahāpathaviyā paṃsuno appameyyatāyapi ayamatto dīpetabbo.

380.Satta kho panimāti kasmā ārabhi? “Saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā”ti hi vuttam, tattha sattasu ṭhānesu dinnadānaṃ saṅghe dinnam nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **buddhappamukhe ubhatosaṅgheti** ekato bhikkhusaṅgho, ekato bhikkhunisaṅgho, satthā majjhe nisino hotīti ayam buddhappamukho ubhatosaṅgho nāma. **Ayam paṭhamāti** imāya dakkhiṇāya samappamāṇā dakkhiṇā nāma natthi. Dutiyadakkhiṇādayo pana etaṃ paramadakkhiṇam na pāpuṇanti.

Kim pana tathāgate parinibbute buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dātuṃ sakkāti? Sakkā. Kathaṃ? Ubhatosaṅghassa hi pamukhe sadhātukaṃ paṭimaṃ āsane ṭhapetvā ādhāraṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ ādim katvā sabbam satthu paṭhamam datvā ubhatosaṅghassa dātabbam, evam buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dinnam nāma hoti. Tattha yaṃ satthu dinnam, taṃ kim kātabbanti? Yo satthāraṃ paṭijaggati vattasampanno bhikkhu, tassa dātabbam. Pitusantakañhi puttassa pāpuṇāti, bhikkhusaṅghassa dātumpi vaṭṭati, sappitelāni pana gahetvā dīpā jalitabbā, sātakaṃ gahetvā paṭākā āropetabbāti. **Bhikkhusaṅgheti** aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe. Bhikkhunisaṅghepi eseva nayo.

Gotrabhunoti gottamattakameva anubhavamānā, nāmamattasamaṇāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāti** kāsāvakaṇṭhanāmakā. Te kira ekaṃ kāsāvakaṇṭhaṃ hatthe vā gīvāya vā bandhitvā vicarissanti. Gharadvāraṃ pana tesam puttabhariyā kasivañijjādikammāni ca pākatikāneva bhavissanti. **Tesu dussīlesu saṅgham uddissa dānaṃ dassantīti** ettha dussīlasaṅghanti na vuttam. Saṅgho hi dussīlo nāma natthi. Dussīlā pana upāsakā tesu dussīlesu bhikkhusaṅgham uddissa saṅghassa demāti dānaṃ dassanti. Iti bhagavatā buddhappamukhe saṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāya asaṅkhyeyyāti vuttam. Kāsāvakaṇṭhasaṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāyeva asaṅkhyeyyāti vuttā. Saṅghagatā dakkhiṇā hi saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa hoti, saṅghe pana cittikāro dukkaro hoti.

Yo hi saṅghagataṃ dakkhiṇam dassāmīti deyyadhammam paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā, – “bhante, saṅgham uddissa ekaṃ theram dethā”ti vadati, atha saṅghato sāmaṇeraṃ labhitvā “sāmaṇero me laddho”ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti.

Mahātheraṃ labhitvāpi “mahāthero me laddho”ti somanassaṃ uppādentassāpi na hotiyeva. Yo pana sāmaṇeraṃ vā upasampannaṃ vā daharaṃ vā therāṃ vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṅghato labhitvā nibbematiko hutvā saṅghassa demīti saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkoti, tassa dakkhiṇā saṅghatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti.

Tattha hi eko vihārasāmi kuṭumbiko “saṅghataṃ dakkhiṇaṃ dassāmī”ti saṅghato uddisitvā ekaṃ bhikkhuṃ dethāti yāci. So ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisinnaṭṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññāpetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovivā telena makkhetvā buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṅghe cittikārena deyyadhammaṃ adāsi. So bhikkhu pacchābhattaṃ vihārajagganattāya kudālakāṃ dethāti gharadvāraṃ āgato, upāsako nisinnova kudālaṃ pādena khipitvā “gaṇhā”ti adāsi. Tameṃ manussā āhamsu – “tumhehi pātova etassa katasakkāro vattuṃ na sakkā, idāni upacāramattakampi natthi, kiṃ nāmeta”nti. Upāsako – “saṅghassa so ayyā cittikāro, na etassā”ti āha. Kāsāvakaṇṭhasaṅghassa dinnadakkhiṇaṃ pana ko sodhetīti? Sāriputtamoggallānādayo asīti mahātherā sodhetīti. Apica therā cirapariniḅbutā, there ādiṃ katvā yāvajja dharamānā khīṇāsavā sodhentiyeva.

Na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghatāya dakkhiṇāyāti ettha atthi buddhappamukho saṅgho, atthi etarahi saṅgho, atthi anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅgho. Buddhappamukho saṅgho etarahi saṅghena na upanetaḅbo, etarahi saṅgho anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅghena saddhiṃ na upanetaḅbo. Tena teneva samayena kathetabbaṃ. Saṅghato uddisitvā gahitasamaṇaputhujjano hi pāṭipuggaliko sotāpanno, saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa puthujjanasamaṇe dinnāṃ mahapphalataraṃ. Uddisitvā gahito sotāpanno pāṭipuggaliko sakadāgāmītiādīsipi eseva nayo. Saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassa hi khīṇāsava dinnadānato uddisitvā gahite dussīlepi dinnāṃ mahapphalatarameva. Yaṃ pana vuttaṃ “sīlavato kho, mahārāja, dinnāṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle”ti, taṃ imaṃ nayaṃ pahāya “catasso kho imānanda, dakkhiṇā visuddhiyo”ti imasmīṃ catukke datṭhabbaṃ.

381. Dāyakato visujjhatīti mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammoti** sucidhammo, na pāpadhammo. **Dāyakato visujjhatīti** cettha vessantaramahārājā kathetabbo. So hi jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā pathaviṃ kampesi.

Paṭiggāhakatovisujjhatīti ettha kalyāṇīnadīmukhadvārāvāsikevaṭṭo kathetabbo. So kira dīghasomatterassa tikkhattumpi piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno “ayyassa maṃ dīghasomatterassa dinnapiṇḍapāto uddharatī”ti āha.

Neva dāyakatoti ettha vaḍḍhamānavāsīluddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṃ dento ekassa dussīlasseva tayo vāre adāsi, tatiyavāre “amanusso dussīlo maṃ vilumpatī”ti viravi, ekassa sīlavantabhikkhuno datvā pāpitakāleyevassa pāpuṇi.

Dāyakato ceva visujjhatīti ettha asadisadānaṃ kathetabbaṃ.

Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatīti ettha yathā nāma cheko kassako asārampi khettaṃ labhitvā samaye kasitvā paṃsuṃ apanetvā sārābījāni patīṭṭhapetvā rattindivāṃ ārakkhe pamādaṃ anāpajjanto aññassa sārakkhattato adhikataraṃ dhaññaṃ labhati, evaṃ sīlavā dussīlassa datvāpi phalaṃ mahantaṃ adhigacchatīti. Iminā upāyena sabbapadesu visujjhanāṃ vedītabbaṃ.

Vītarāgo vītarāgesūti ettha **vītarāgo** nāma anāgāmī, arahā pana ekantavītarāgo, tasmā arahatā arahato dinnadānameva aggāṃ. Kasmā? Bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato. Nanu khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatīti? Dānaphalaṃ saddahantā khīṇāsavasadisā na hontī. Khīṇāsavena katakammaṃ pana nicchandarāgattā kusalaṃ vā akusalaṃ vā na hoti, kiriyatṭhāne tiṭṭhati, tenevassa dānaṃ aggāṃ hotīti vadanti.

Kiṃ pana sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnam mahapphalam, udāhu sārīputtattherena sammāsambuddhassa dinnanti. Sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnam mahapphalanti vadanti. Sammāsambuddhañhi ṭhapetvā añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi. Dānañhi catūhi sampadāhi dātum sakkontassa tasmīmyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tatrimā sampadā – deyyadhammassa dhammena samena param apīletvā uppannatā, pubbacetanādivasena cetanāya mahattatā, khīṇāsavabhāvena guṇātirekatā, taṃdivasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. Evaṃme sutanti anāthapiṇḍikovādasuttam. Tattha **bāḷhagilānoti** adhimattagilāno maraṇaseyyam upagato. **Āmantesīti** gahapatissa kira yāva pādā vahimsu, tāva divase sakim vā dvikkhattum vā tikkhattum vā buddhupaṭṭhānam akhaṇḍam akāsi. Yattakañcassa satthu upaṭṭhānam ahosi, tattakamyeva mahātherānam. So ajja gamanapādassa pacchinnattā anuṭṭhānaseyyam upagato sāsanam pesetukāmo aññataram purisam āmantesi. **Tenupasaṅkamīti** bhagavantam āpucchitvā sūriyatthaṅgamanavelāya upasaṅkami.

384. Paṭikkamantīti osakkanti, tanukā bhavanti. **Abhikkamantīti** abhivaḍḍhanti ottharanti, balavatiyo honti.

Abhikkamosānam paññāyati no paṭikkamoti yasmiñhi samaye mārānantikā vedanā uppajjati, uparivāte jalitaggi viya hoti, yāva usmā na pariyādiyati, tāva mahatāpi upakkamena na sakkā vūpasametum, usmāya pana pariyādinnāya vūpasammati.

385. Athāyasmā sārīputto cintesi – “ayaṃ mahāseṭṭhissa vedanā mārānantikā, na sakkā paṭibāhitum, avasesā kathā niratthakā, dhammakathamassa kathessāmī”ti. Atha nam tam kathento **tasmātihātī**ādīmāha. Tattha **tasmāti** yasmā cakkhum tīhi gāhehi gaṇhanto uppannam mārānantikam vedanam paṭibāhitum samattho nāma natthi, tasmā. **Na cakkhum upādiyissāmīti** cakkhum tīhi gāhehi na gaṇhissāmi. **Na ca me cakkhunissitam viññāṇanti** viññāṇaṅcāpi me cakkhunissitam na bhavissati. **Na rūpanti** heṭṭhā āyatanarūpam kathitam, imasmim ṭhāne sabbampi kāmabhavarūpam kathento evamāha.

386. Na idhalokanti vasanaṭṭhānam vā ghāsacchādanam vā na upādiyissāmīti attho. Idañhi paccayesu aparitassanatham kathitam. **Na paralokanti** ettha pana manussalokam ṭhapetvā sesā paralokā nāma. Idam – “asukadevaloke nibbattitvā asukaṭṭhāne bhavissāmi, idam nāma khādissāmi bhuñjissāmi nivāsessāmi pārupissāmi”ti evarūpāya paritassanāya pahānattham vuttam. Tampī na upādiyissāmi, na ca me tannissitam viññāṇam bhavissatīti evam tīhi gāhehi parimocetvā thero desanam arahattanikūtena niṭṭhapesi.

387. Olīyasīti attano sampattim disvā ārammaṇesu bajjhasi allīyasīti. Iti āyasmā ānando – “ayampi nāma gahapati evam saddho pasanno maraṇabhayassa bhāyati, añño ko na bhāyissatī”ti maññamāno tassa gālham katvā ovādam dento evamāha. **Na ca me evarūpī dhammikathā sutapubbāti** ayam upāsako – “satthu santikāpi me evarūpī dhammakathā na sutapubbā”ti vadati, kiṃ satthā evarūpī sukhumam gambhīrakatham na kathetīti? No na katheti. Evam pana cha ajjhattikāni āyatanāni cha bāhirāni cha viññāṇakāye cha phassakāye cha vedanākāye cha dhātuyo pañcakkhandhe cattāro arūpe idhalokañca paralokañca dassetvā

diṭṭhasutamutaviññātavasena arahatte pakkhipitvā kathitakathā etena na sutapubbā, tasmā evaṃ vadati.

Apicāyaṃ upāsako dānādhimutto dānābhirato buddhānaṃ santikaṃ gacchanto tucchahattho na gatapubbo. Purebhattaṃ gacchanto yāgukhajjakādīni gāhāpetvā gacchati, pacchābhattaṃ sappimadhuphānitādīni. Tasmim asati vālikaṃ gāhāpetvā gandhakuṭipariveṇe okirāpeti, dānaṃ datvā sīlaṃ rakkhitvā gehaṃ gato. Bodhisattagatiko kiresa upāsako, tasmā bhagavā catuvīsati samvaccharāni upāsakassa yebhuyyena dānakathameva kathesi – “upāsaka, idaṃ dānaṃ nāma bodhisattānaṃ gatamaggo, mayhampi gatamaggo, mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dānaṃ dannaṃ, tvaṃ mayā gatamaggameva anugacchasi”ti. Dhammasenāpatiādayo mahāsāvakaṃpi attano attano santikaṃ āgatakāle dānakathamevassa kathenti. Tenevāha **na kho gahapati gihīnaṃ odātavasanānaṃ evarūpī dhammikathā paṭibhātīti**. Idaṃ vuttaṃ hoti – gahapati gihīnaṃ nāma khattavattuhiraññasuvaṇṇadāsīdāsaputtabhariyādīsū tibbo ālayo tibbaṃ nikantipariyuttānaṃ, tesam – “ettha ālayo na kātabbo, nikanti na kātabbā”ti kathā na paṭibhātīti na rucātīti.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Tusitabhavane kirassa nibbattamattasseva tigāvutappamānaṃ suvaṇṇakkhandhaṃ viya vijjotamānaṃ attabhāvaṃ uyyānavimānādisampattiñca disvā – “mahatī ayaṃ mayhaṃ sampatti, kiṃ nu kho me manussapathe kammaṃ kata”nti olokento tīsu ratanesu adhikāraṃ disvā cintesi “pamādaṭṭhānamidaṃ devattaṃ nāma, imāya hi me sampattiyā modamānassa satisammosopi siyā, handāhaṃ gantvā mama jetavanassa ceva bhikkhusaṅghassa ca tathāgatassa ca ariyamaggassa ca sārīputtattherassa ca vaṇṇaṃ kathetvā tato āgantvā sampattiṃ anubhavissāmī”ti. So tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho anāthapiṇḍikotiādi vuttaṃ**.

Tattha **isisaṅghanisevanti** bhikkhusaṅghanisevitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **kammaṃ vijjā cātiādimāha**. Tattha **kammanti** maggacetaṇā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhīpakkhiko dhammo. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisāṅkappo. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākamantājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmim sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantīti** etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhammanti** upāyena samādhīpakkhiyaṃ dhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmim ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni sārīputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **sārīputto vātiādimāha**. Tattha **sārīputto vāti** avadhāraṇavacanaṃ. Etehi paññādīhi sārīputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesaupasamena. **Pāraṅgatoti** nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so etāvaparamo siyā, na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. Evaṃme sutanti channovādasuttaṃ. Tattha **channoti** evaṃnāmaako thero, na abhinikkhamaṇaṃ nikkhantatthero. **Paṭisallānāti** phalasaṃpattito. **Gilānapucchakāti** gilānapaṭṭhānaṃ nāma buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Satthanti** jīvitahārasatthaṃ. **Nāvakaṅkhāmīti** icchāmi.

390. Anupavajjanti anuppattikaṃ appaṭisandhikaṃ.

391. Etaṃ mamātiādīni taṇhāmānadiṭṭhigāhasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvāti** khayavayaṃ ñatvā. **Netāṃ mama nesohamasmī na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi.

393. Tasmāti yasmā māraṇantikavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā. Puthujjano āyasmā, tena idampi manasī karohīti dīpeti. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Nissitassāti** taṇhādiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanditaṃ hoti. **Passaddhīti** kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīti** taṇhānati. **Natīyā asatīti** bhavattāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena āgati nāma na hoti, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na hurāṃ na ubhayamantarenāti** nayidha loke, na paraloke, na ubhayattha hoti. **Esevanto dukkhassāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “na ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesāṃ uttaraṃ heṭṭhā vuttameva.

394. Satthaṃ āhasesīti jīvitahāraṃ satthaṃ āhari, kaṇṭhanāḷiṃ chindi. Athassa tasmim̐ khāṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittaṃ upaṭṭhāsī. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatāti** kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamassa parinibbānaṃ ahoṣi. Tasmā bhagavā tameva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi. **Upavajjakulānīti** upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero, – “bhante, evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamaṇāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pucchati. Athassa bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete sārīputtāti**ādīmāha. Imasmim̐ kira thāne therassa kulesu asaṃsatṭhabhāvo pākaṭo ahoṣi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Channovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Evaṃme sutanti puṇṇovādasuttaṃ. Tattha **paṭisallānāti** ekībhāvā. **Taṃ ceti taṃ** cakkhuñceva rūpañca. **Nandīsamudayā dukkhasamudayoti** nandīyā taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Dutīyanaye nirodho maggoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā ca tvaṃ puṇṇāti** pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni puṇṇattheraṃ sattasu thānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā ca tvanti**ādīmāha.

396. Caṇḍāti dutṭhā kibbisā. **Pharusāti** kakkhālā. **Akkosissantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantīti** kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idañca idañca te karissāmāti tajjessanti. **Evametthāti** evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati.

Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭīkamuggarena vā. **Satthenāti** ekatodhārādīnā. **Satthahāraṃ pariyesantīti** jīvitahāraṃ satthaṃ pariyesanti. Idaṃ thero tatiyapārājīkavatthusmim̐ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantaṇaṃ bhikkhūnaṃ satthahārapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenāti** ettha **damoti** indriyaṃ varādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. “Saccena danto damasā upeto, vedantaḡū vusitabrahmacariyo”ti (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) ettha hi indriyaṃ varo damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantīyā bhīyyodha vijjatī”ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā damoti vutto. “Dānena damena

saṃyamena saccavajjenā”ti (dī. ni. 1.166; ma. ni. 2.226) ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmim̐ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

397. Atha kho āyasmā puṇṇoti ko panesa puṇṇo, kasmā panettha gantukāmo ahoṣīti. Sunāparantavāsiko eva eso, sāvattiyam̐ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahoṣi.

Tatrāyam̐ anupubbikathā – sunāparantarattṭhe kira ekasmim̐ vāṇijakagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmim̐ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena sāvattim̐ patvā jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivāsetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukatṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena sāvattivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsāṅgā gandhapupphādihatthā yena buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappābbhārā hutvā dakkhiṇadvarena nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanti. So te disvā “kahaṃ ime gacchanti”ti ekamanussaṃ pucchi. Kiṃ tvam̐ ayyo na jānāsi, loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppannāni, iccesa mahājano satthu santike dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa buddhoti vacanaṃ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiṇḍam̐ āhacca aṭṭhāsi. Atha attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhim̐ vihāraṃ gantvā satthu madhurassarena dhammaṃ desentassa parisapariyante ṭhito dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā svātānāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapaṃ kāretvā āsanāni paññapetvā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā bhuttapātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā, ettakaṃ bhaṇḍaṃ vissajjitam̐, ettakaṃ na vissajjitanti sabbam̐ ācikkhitvā – “imam̐ sāpateyyam̐ mayham̐ kaniṭṭhassa dehī”ti sabbam̐ niyyātetvā satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahoṣi.

Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti. Tato cintesi – “ayaṃ janapado mayham̐ asappāyo, yaṃnūnāham̐ satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakatṭhānameva gaccheyya”nti. Atha pubbaṇhasamayā piṇḍāya caritvā sāyanhasamayā paṭisallānā vuṭṭahitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – “atha kho āyasmā puṇṇo...pe... viharatī”ti.

Kattha panāyam̐ vihāsi? Catūsu ṭhānesu vihāsi, sunāparantarattṭham̐ tāva pavisitvā **ajjuhathapabbate** nāma pavisitvā vāṇijagāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkham̐ datvā, “bhante, aññattha agantvā idheva vasathā”ti paṭiññaṃ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **samuddagirivihāraṃ** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, taṃ koci caṅkamituṃ samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṃ karonti. Theronam̐ – “kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū”ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tattha sakuṇasaṅgho ussanno, rattinca divā ca saddo ekābaddhova hoti, thero imam̐ ṭhānaṃ aphāsukanti tato **makulakārānavihāraṃ** nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo. Thero imam̐ ṭhānaṃ phāsukanti tattha rattitṭhānadivāṭṭhānacāṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasaṃ tasmim̐yeva antovasse pañca vāṇijasatāni parasamuddaṃ gacchāmāti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipimsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theram̐ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā gacchanto, – “bhante, mahāsamuddo nāma appameyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvam̐ āruhi. Nāvā uttamajavana

gacchamānā aññatarāṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā pātarāsaṃ karissāmāti dīpake otinṇā. Tasmim dīpe aññaṃ kiñci natthi, candanavānameva ahoṣi.

Atheko vāsiyā rukkhaṃ ākoṭetvā lohitacandanabhāvaṃ ñatvā āha – “bho mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā sataṣaṣṣaṃ agghati, hāretabbakayuttaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūrema”ti. Te tathā kariṃsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhivā – “imehi amhākaṃ candanavaṃ nāsitaṃ, ghātesāma ne”ti cintetvā – “idheva ghātesu sabbaṃ vaṃ ekam kuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ oṣidessāmā”ti āhaṃsu. Atha tesāṃ nāvaṃ āruya muhuttaṃ gatakāleyeva uppādikāṃ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṃsu. Bhūtā manussā attano attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho cūlapuṇṇakuṭumbiko – “mayhaṃ bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmimyeva khaṇe āvajjitvā tesāṃ byasanuppattiṃ ñatvā vehāsaṃ uppattivā sammukhe aṭṭhāsi. Amanussā therāṃ disvā “ayyo puṇṇatthero etī”ti pakkamiṃsu, uppādikāṃ sannisīdi. Thero mā bhāyathāti te assāsetvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante, amhākaṃ sakatṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṃ phale akkamitvā “etesāṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatī”ti adhiṭṭhāsi. Vāñijā sakatṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā “etha therāṃ saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatā attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tīsu saraṇesu patitṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekam koṭṭhāsaṃ katvā – “ayaṃ, bhante, tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero – “mayhaṃ viṣuṃ koṭṭhāsaṃ natthi, satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo”ti. Na diṭṭhapubbo, bhanteti. Tena hi iminā satthu maṇḍalamālaṃ karoṭha, evaṃ satthāraṃ passissathāti. Te sādhu, bhanteti tena ca koṭṭhāseṃ attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamālaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Satthāpi kira āradhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā “mahesakkhā devatā atthī”ti saññaṃ kariṃsu. Upāsakā maṇḍalamālaṅca bhikkhusaṅghassa ca senāsanāni niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā – “kataṃ, bhante, amhehi attano kiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā”ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā sāvattiṃ patvā, “bhante, vāñijagāmaṃvāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesāṃ anukampaṃ karoṭhā”ti bhagavantaṃ yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero bhagavato adhivāsaṃ viditvā sakatṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi ānandatherāṃ āmantesi, – “ānanda, sve sunāparante vāñijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehi”ti. Thero sādhu, bhanteti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā nabhacārikā bhikkhū salākaṃ gaṇhantūti āha. Taṃdivasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāñijagāmaṃvāsinoṃpi “sve kira satthā āgamissatī”ti gāmaṃmajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijaggaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasaṃpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa paṇḍukambalasilāsaṃ uṇhaṃ ahoṣi. So kiṃ idanti āvajjetvā satthu sunāparantagamaṃ disvā vissakammaṃ āmantesi – “tāta ajja bhagavā timattāni yojanasatāni piṇḍacāraṃ karissati, pañca kūtāgārasatāni māpetvā jetavanadvāraṃkoṭṭhamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī”ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūtāgāraṃ catumukhaṃ ahoṣi, dvinnāṃ aggasāvakaṃ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni. Satthā gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapitakūtāgāresu dhurakūtāgāraṃ pāvīsi. Dve aggasāvake ādim katvā ekūnapañcabhikkhusatānīpi kūtāgāraṃ gantvā nisinnā ahesuṃ. Ekam tucchakūtāgāraṃ ahoṣi, pañcapi kūtāgārasatāni ākāse uppattiṃsu.

Satthā saccabandhapabbataṃ nāma patvā kūtāgāraṃ ākāse ṭhapesi. Tasmim pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggaṃyaggaṃ hutvā vasati. Abbhantare cassa antocāṭiyaṃ paḍīpo viya arahattassa upanissayo jalati. Taṃ disvā dhammamassa kathessāmāti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso

desanāpariyosāne arahattam pāpuṇi, maggenevāssa abhiññā āgatā. Ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo hutvā kūtāgaram pāvīsi.

Bhagavā kūtāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhim vāṇijagāmaṃ gantvā kūtāgārāni adissamānāni katvā vāṇijagāmaṃ pāvīsi. Vāṇijā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā satthāraṃ makulakārāmaṃ nayimsu. Satthā maṇḍalamālaṃ pāvīsi. Mahājano yāva satthā bhattadaratham paṭipassambheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahum gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ buddhakolāhalaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅghattham katipāham tattheva vasi, aruṇam pana mahāgandhakuṭiyāmyeva utthapesi. Tattha katipāham vasitvā vāṇijagāme piṇḍāya caritvā “tvam idheva vasāhi”ti puṇṇattheram nivattetvā antare nammadānadī nāma atthi, tassā tīram agamāsi. Nammadānāgarājā satthu paccuggamaṃ katvā nāgabavanaṃ pavesetvā tiṇṇam ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabavanā nikkhami. So – “mayham, bhante, paricaritabbaṃ dethā”ti yāci, bhagavā nammadānadītīre padacetiyaṃ dassesi. Tam vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati, mahāsakkārappattam ahosi. Satthā tato nikkhamma saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandham āha – “tayā mahājano apāyamagge otārīto, tvam idheva vasitvā etesaṃ laddhim vissajjāpetvā nibbānamagge patitthāpehi”ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapitthipāsāne allamattikapīṇḍamhi lañchanam viya padacetiyaṃ dassesi, tato jetavanameva gato. Etamattham sandhāya **tenevantaravassenāti**di vuttam.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjam katvā bahūni gandhakatthāni samodhānetvā sarīram jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhūti** therassa ālāhane tītabhikkhū. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Puṇṇovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. Evaṃme sutanti nandakovādasuttam. Tattha **tena kho pana samayenāti** bhagavā mahāpajāpatiyā yācito bhikkhunisaṅgham uyyojetvā bhikkhusaṅgham sannipātetvā – “therā bhikkhū varena bhikkhuniyo ovadantū”ti saṅghassa bhāraṃ akāsi. Tam sandhāyetam vuttam. Tattha **pariyāyenāti** varena. **Na icchatīti** attano vāre sampatte dūram gāmaṃ vā gantvā sūcikkammādīni vā ārabhitvā “ayaṃ nāmassa papañco”ti vadāpesi. Imaṃ pana pariyāyena ovādam bhagavā nandakattherasseva kāraṇā akāsi. Kasmā? Imāsañhi bhikkhunīnaṃ theram disvā cittaṃ ekaggam hoti pasīdati. Tena tā tassa ovādam sampaṭicchitukāmā, dhammakatham sotukāmā. Tasmā bhagavā – “nandako attano vāre sampatte ovādam dassati, dhammakatham kathessati”ti varena ovādam akāsi. Thero pana attano vāram na karoti, kasmāti ce? Tā kira bhikkhuniyo pubbe therassa jambudīpe rajjam kārentassa orodhā ahesum. Thero pubbenivāsaññāna tam kāraṇam ñatvā cintesi – “maṃ imassa bhikkhunisaṅghassa majjhe nisinnaṃ upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā dhammaṃ kathayamānaṃ disvā añño pubbenivāsaññālabhī bhikkhu imaṃ kāraṇam oloketvā ‘āyasmā nandako yāvajjadivasā orodhe na vissajjeti, sobhatāyamāyasmā orodhaparivuto’ti vattabbaṃ maññeyyā”ti. Etamattham sampassamāno thero attano vāram na karoti. Imāsañca kira bhikkhunīnaṃ therasseva desanā sappāyā bhavissatīti ñatvā **atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakam āmantesi**.

Tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pubbe tassa orodhabhāvajānanatthaṃ idaṃ vatthum – pubbe kira bārāṇasiyaṃ pañca dāsasatāni pañca dāsīsatāni cāti jaṅghasahassaṃ ekatova kammaṃ katvā ekasmiṃ thāne vasi. Ayaṃ nandakatthero tasmīṃ kāle jeṭṭhakadāso hoti, gotamī jeṭṭhakadāsī. Sā jeṭṭhakadāsassa pādapari-cārikā ahosi paṇḍitā byattā. Jaṅghasahassampi puññakammaṃ karontaṃ ekato karoti. Atha vassūpanāyikasamaye pañca paccekabuddhā nandamūlakapabbhārato isipatane otarivā nagare piṇḍāya carivā isipataneveva gantvā – “vassūpanāyīkakuṭiyā atthāya hatthakammaṃ yācissāmā”ti cīvaram pārupitvā sāyanhasamaye nagaram pavisitvā seṭṭhissa gharadvāre aṭṭhamsu. Jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchantī paccekabuddhe nagaram pavisante addasa. Seṭṭhi tesam āgatakāraṇaṃ sutvā “amhākaṃ okāso natthi, gacchantū”ti āha.

Atha te nagarā nikkhamante jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā pavisantī disvā kuṭaṃ otāretvā vanditvā onamitvā mukhaṃ pidhāya – “ayyā nagaram pavitṭhamattāva nikkhantā, kiṃ nu kho”ti pucchi. Vassūpanāyīkakuṭiyā hatthakammaṃ yācituṃ āgamimhāti. Laddhaṃ, bhanteti. Na laddhaṃ upāsiketi? Kiṃ panesā kuṭi issareheva kātabbā, duggatehipi sakkā kātunti. Yena kenaci sakkāti? Sādhu, bhante, mayam karissāma. Sve mayham bhikkham gaṇhathāti nimantevā udakaṃ netvā puna kuṭaṃ gahetvā āgamma titthamagge thātvā āgatā avasesadāsiyo “etteheva hothā”ti vatvā sabbāsam āgatakāle āha – “amma kiṃ niccaveva parassa dāsakammaṃ karissatha, udāhu dāsabhāvato mucchitum icchathā”ti? Ajjeva mucchitumicchāma ayyeti. Yadi evam mayā pañca paccekabuddhā hatthakammaṃ alabhantā svātānāya nimantitā, tumhākaṃ sāmikehi ekadivasaṃ hatthakammaṃ dāpethāti. Tā sādhuṭi sampaṭicchitvā sāyam aṭavito āgatakāle sāmikānaṃ ārocesum. Te sādhuṭi jeṭṭhakadāsassa gehadvāre sannipatimsu.

Atha ne jeṭṭhakadāsī sve tātā paccekabuddhānaṃ hatthakammaṃ dethāti ānisamsam ācikkhitvā yepi na kātukāmā, te gāḷhena ovādena tajjetvā paṭicchāpesi. Sā punadivase paccekabuddhānaṃ bhattam datvā sabbesaṃ dāsaputtānaṃ saññaṃ adāsi. Te tāvadeva araññaṃ pavisitvā dabbasambhāre samodhānetvā satam satam hutvā ekekakuṭim ekekacāṅkamanādiparivāram katvā mañcapīthapānīyaparibhojanīyabhājanādīni thapetvā paccekabuddhe temāsam tattha vasanattāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkham paṭṭhapesum. Yo attano vāradivase na sakkoti. Tassa jeṭṭhakadāsī sakagehato āharitvā deti. Evam temāsam jaggitvā jeṭṭhakadāsī ekekaṃ dāsaṃ ekekaṃ sātakaṃ vissajjāpesi. Pañca thūlasātakasatāni ahesum. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā yathāphāsukaṃ agamaṃsu. Tampi jaṅghasahassaṃ ekato kusalaṃ katvā kāyassa bhedaṃ devaloke nibbatti. Tāni pañca mātugāmasatāni kālena kālam tesam pañcannaṃ purisasatānaṃ gehe honti, kālena kālam sabbāpi jeṭṭhakadāsaputtasseva gehe honti. Atha ekasmiṃ kāle jeṭṭhakadāsaputto devalokato cavitvā rājakule nibbatto. Tāpi pañcasatā devakaññā mahābhogakulesu nibbattitvā tassa rajje thitassa geham agamaṃsu. Etena niyāmena saṃsarantiyo amhākaṃ bhagavato kāle koliyanagare devadahanagare ca khattiyakulesu nibbattā.

Nandakattheropi pabbajitvā arahattam patto, jeṭṭhakadāsīdhītā vayam āgamma suddhodanamahārājassa aggamahesiṭṭhāne thitā, itarāpi tesam tesam rājaputtānaṃyeva gharam gatā. Tāsam sāmikā pañcasatā rājakumārā udakacumbaṭakalahe satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbajitā, rājadhītarō tesam ukkaṇṭhanatthaṃ sāsaṇaṃ pesesum. Te ukkaṇṭhite bhagavā kuṇāladahaṃ netvā sotāpattiphale patiṭṭhapetvā mahāsamayadivase arahatte patiṭṭhāpesi. Tāpi pañcasatā rājadhītarō nikkhamitvā mahāpajāpatiyā santike pabbajimsu. Ayamāyasmā nandako ettāva tā bhikkhuniyoti evametam vatthu dīpetabbaṃ.

Rājakārāmoti pasenadinā kārīto nagarassa dakkhiṇadisābhāge thūpārāmasadise thāne vihāro.

399.Sammappaññāya suditṭhanti hetunā kāraṇena vipassanāpaññāya yāthāvasarasato ditṭham.

401.Tajjam tajjanti taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvaṃ, atthato pana taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca tā tā vedanā uppajjantīti vuttaṃ hoti.

402.Pagevassa chāyāti mūlādīni nissāya nibbattā chāyā paṭhamataramyeva aniccā.

413.Anupahaccāti anupahanitvā. Tattha maṃsaṃ piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā cammaṃ alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā maṃse alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Evaṃ akatvā. **Vilimaṃsaṃ nhārubandhananti** sabbacamme laggavilīpanamaṃsameva. **Antarākilesasamyojanabandhananti** sabbam antarākilesameva sandhāya vuttaṃ.

414.Satta kho panimeti kasmā āhāti? Yā hi esā paññā kilese chindatīti vuttā, sā na ekikāva attano dhammatāya chinditum sakkoti. Yathā pana kuṭhārī na attano dhammatāya chejjaṃ chindati, purisassa tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicceva chindati, evaṃ na vinā chahi bojjaṅgehi paññā kilese chinditum sakkoti. Tasmā evamāha. **Tena hīti** yena kāraṇena tayā cha ajjhakkāni āyatanāni, cha bāhirāni, cha viññāṇakāye, dīpopamaṃ, rukkhopamaṃ, gāvūpamaṃca dassetvā sattahi bojjaṅgehi āsavakkhayena desanā niṭṭhapitā, tena kāraṇena tvaṃ svepi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415.Sā sotāpannāti yā sā guṇehi sabbapacchimikā, sā sotāpannā. Sesā pana sakadāgāmianāgāmīniyo ca khīṇāsavā ca. Yadi evaṃ kathaṃ paripuṇṇasaṅkappāti. Ajjhāsayaṃparipūriyā. Yassā hi bhikkhuniyā evamahosi – “kadā nu kho ahaṃ ayyassa nandakassa dhammadesanaṃ suṇantī tasmīmyeva āsane sotāpattiphalaṃ sacchikareyya”nti, sā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Yassā ahosi “sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahatta”nti, sā arahattaṃ sacchākāsi. Tenāha bhagavā “attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā cā”ti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nandakovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416.Evaṃme sutanti rāhulovādasuttaṃ. Tattha **vimuttiparipācanīyāti** vimuttim paripācentīti vimuttiparipācanīyā. **Dhammāti** pannarasa dhammā. Te saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇavasena vedītabbā. Vuttaṃhetam –

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Mutṭhassatī puggale parivajjayato upatṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato satipatṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato pañca puggale sevato bhajato payirupāsato pañca suttantakkhandhe paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī”ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā – saddhādīni pañcimāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti, imā

pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañcadhammāti. Kāya pana velāya bhagavato etadahosīti. Paccūsasamaye lokam volokentassa.

419. Anekānaṃ devatāsahassānanti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādāmūle pālitanāgarājakāle patthanam paṭṭhapentena saddhiṃ patthanam paṭṭhapitadevatāyeva. Tāsu pana kāci bhūmatṭhakā devatā, kāci antalikkhakā, kāci cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbā ekatṭhāne andhavanasmimīyeva sannipatitā. **Dhammacakkhūnti** upāliovāda- (ma. ni. 2.69) dīghanakhasuttesu (ma. ni. 2.206) paṭhamamaggo dhammacakkhūnti vutto, brahmāyusutte (ma. ni. 2.395) tīṇi phalāni, imasmiṃ sutte cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhūnti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. Evaṃme sutanti chachakkasuttam. Tattha **ādikalyāṇanti**ādīmhi kalyāṇam bhaddakam niddosam katvā desessāmi. Majjhāpariyosānesupi eseva nayo. Iti bhagavā ariyavaṃsam navahi, mahāsatiṭṭhānaṃ sattahi, mahāassapuram sattahiyeva padehi thomesi. Idaṃ pana suttam navahi padehi thomesi.

Veditabbānīti sahavipassanena maggena jānitabbāni. Manāyatanena tebhūmakacittameva kathitam, dhammāyatanena bahiddhā tebhūmakadhammā ca, manoviññāṇena ṭhapetvā dve pañcaviññāṇāni sesam bāvisatividham lokiyavipākacittam. Phassavedanā yathāvuttavipākaviññāṇasampayuttāva. **Tañhāti** vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā.

422. Cakkhu attāti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kathitānañhi dvinnam saccānam anattabhāvadassanattam ayam desanā āradhā. Tattha **na upapajjati** na yujjati. **Vetīti** vigacchati nirujjhati.

424. Ayam kho pana, bhikkhavite ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ayañhi desanā tiṇṇam gāhānam vasena vaṭṭam dassetum āradhā. Dukkham samudayoti dvinnam saccānam vasena vaṭṭam dassetuntipi vadantiyeva. **Etam mamāti**ādīsu taṇhāmānadiṭṭhigāhāva veditabbā. **Samanupassati** gāhattayavasena passati.

Evaṃ vaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam gāhānam paṭipakkhavasena, nirodho maggoti imesam vā dvinnam saccānam vasena vivaṭṭam dassetum **ayam kho panāti**ādīmāha. **Netam mamāti**ādīni taṇhādīnam paṭisedhavačanāni. **Samanupassati** aniccam dukkhamanattāti passati.

425. Evaṃ vivaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam anusayānam vasena puna vaṭṭam dassetum **cakkhuñca, bhikkhavi**teādīmāha. Tattha **abhinandatī**ādīni taṇhādīṭṭhivaseneva vuttāni. **Anusetīti** appahīno hoti. **Dukkhasati** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa.

426. Evaṃ tiṇṇam anusayānam vasena vaṭṭam kathetvā idāni tesam paṭikkhepavasena vivaṭṭam dassento puna cakkhuñcātiādīmāha. **Avijjam pahāyati** vaṭṭamūlikam avijjam pajahitvā. **Vijjanti** arahattamaggavijjam uppādetvā.

427. Ṭhānametaṃ vijjati ettakeneva kathāmaggena vaṭṭavivaṭṭavasena desanam matthakam pāpetvā puna tadeva sampiṇḍetvā dassento **evaṃ passam, bhikkhavi**teādīmāha. **Saṭṭhimattānam bhikkhūnanti** ettha anacchariyametam, yam sayameva tathāgate desente saṭṭhi bhikkhū arahattam pattā. Imañhi suttam

dhammasenāpatimhi kathentepi satṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā, mahāmogallāne kathentepi, asītimahātheresu kathentesupi pattā eva. Etampi anacchariyaṃ. Mahābhiññappattā hi te sāvaka.

Aparabhāge pana tambapañnidīpe māleyyadevatthero nāma heṭṭhā lohapāsāde idaṃ suttaṃ kathesi. Tadāpi satṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Yathā ca lohapāsāde, evaṃ thero mahāmaṇḍapepi idaṃ suttaṃ kathesi. Mahāvihārā nikkhamitvā cetiyapabbataṃ gato, tatthāpi kathesi. Tato sākiyavaṃsavihāre, kūṭālivihāre, antarasobbhe, muttaṅgaṇe, vātakapabbate, pācinagarake, dīghavāpiyaṃ, lokandare, nomaṇḍalatale kathesi. Tesupi ṭhānesu satṭhi satṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Tato nikkhamitvā pana thero cittalapabbataṃ gato. Tadā ca cittalapabbatavihāre atirekasatṭhivasso mahāthero, pokkharaniyaṃ kuruvakatitthaṃ nāma paṭicchannaṭṭhānaṃ atthi, tattha thero nhāyissāmīti otiṇṇo. Devatthero tassa santikaṃ gantvā nhāpemi, bhanteti āha. Thero paṭisanthāreneva – “māleyyadevo nāma atthīti vadanti, so ayaṃ bhavissatī”ti nātva tvaṃ devoti āha. Āma, bhanteti. Satṭhivassaddhānaṃ me, āvuso, koci sarīraṃ hatthena phusituṃ nāma na labhi, tvaṃ pana nhāpehīti uttaritvā tīre nisīdi.

Thero sabbampi hatthapādādi-parikammaṃ katvā mahātheraṃ nhāpesi. Taṃ divasaṅca dhammassavanadivaso hoti. Atha mahāthero – “deva amhākaṃ dhammadānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Thero sādhu, bhanteti sampatiṅchi. Atthaṅgate sūriye dhammassavanaṃ ghosesuṃ. Atikkantasatṭhivassāva satṭhi mahātherā dhammassavanaṃ agamaṃsu. Devatthero sarabhāñavasāne imaṃ suttaṃ ārabhi, suttantapariyosāne ca satṭhi mahātherā arahattaṃ pāpuṇṇisu. Tato tissamahāvihāraṃ gantvā kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato nāgamahāvihāre kālakacchagāme kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato kalyāṇiṃ gantvā tattha cātuddase heṭṭhāpāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Uposathadivase uparipāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therāti evaṃ devatthereyeva idaṃ suttaṃ kathente satṭhiṭṭhānesu satṭhi satṭhi janā arahattaṃ pattā.

Ambilakālakavihāre pana tipitakacūlanāgatthere imaṃ suttaṃ kathente manussaparisā gāvutaṃ ahoṣi, devaparisā yojanikā. Suttapariyosāne sahasabhikkhū arahattaṃ pattā, deveṣu pana tato tato ekekova puthujjano ahoṣīti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chachakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsaṅgāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Evaṃme sutanti mahāsaṅgāyatanikasuttaṃ. Tattha **mahāsaṅgāyatanikanti** mahantānaṃ channaṃ āyatanānaṃ jotakaṃ dhammapariyāyaṃ.

429. Ajānanti sahavipassanena maggena ajānanto. **Upacayaṃ gacchantīti** vuḍḍhiṃ gacchanti, vasibhāvaṃ gacchantīti attho. **Kāyikāti** pañcadvārikadarathā. **Cetasikāti** manodvārikadarathā. **Santāpādīsupi** eseva nayo.

430. Kāyasukhanti pañcadvārikasukhaṃ. **Cetosukhanti** manodvārikasukhaṃ. Ettha ca pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vutṭhānaṃ vā natthi, uppannamattakameva hoti. Manodvārikena sabbaṃ hoti. Ayañca maggavutṭhānassa paccayabhūtā balavavipassanā, sāpi manodvārikeneva hoti.

431. Tathābhūtassāti kusalacittasampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbeva kho panassāti** assa bhikkhuno vācākkammantājīvā pubbasuddhikā nāma ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti. Diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamādhisaṅkhātāni pana pañcaṅgāni sabbatthakakārāpakaṅgāni nāma. Evaṃ lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko vā sattaṅgiko vā hoti.

Vitaṇḍavādī pana “yā yathābhūtassa diṭṭhī”ti imameva suttapadesaṃ gahetvā “lokuttaramaggo pañcaṅgiko”ti vadati. So – “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo

bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti iminā anantaravacaneneva paṭisedhitabbo. Uttari ca evaṃ saññāpetabbo – lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni maggakkhaṇe virativasena pūrenti. “Yā catūhi vacīduccaritehi ārati viratī”ti evaṃ vuttaviratīsu hi micchāvācam pajahati, sammāvācam bhāveti, evaṃ sammāvācam bhāventassa imāni pañcaṅgikāni na vinā, saheva viratiyā pūrenti. Sammākammantājīvesupi eseva nayo. Iti vacīkammādīni ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti. Imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni virativasena paripūrentīti pañcaṅgiko maggo nāma natthi. Subhaddasuttepi (dī. ni. 2.214) cetam vuttam – “yasmim kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Aññesu ca anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgatoti.

433. Cattāropi satipaṭṭhānāti maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā. Sammappadhānādīsupi eseva nayo. **Yuganandhāti** ekakkhaṇikayuganandhā. Etehi aññasmim khaṇe samāpatti, aññasmim vipassanāti. Evaṃ nānākhaṇikāpi honti, ariyamagge pana ekakkhaṇikā.

Vijjā ca vimutti cāti arahattamaggavijjā ca phalavimutti ca. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaḷāyatānikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. Evaṃme sutanti nagaravindeyyasuttam. Tattha **samavisamaṃ carantīti** kālena samaṃ caranti, kālena visamaṃ. **Samacariyampi hetanti** samacariyampi hi etaṃ.

437. Ke ākarāti kāni kāraṇāni? **Ke anvayāti** kā anubuddhiyo? **Natthi kho pana tatthāti** kasmā āha, nanu araññe haritaṇṇacampakavanādivasena atimanuññā rūpādayo pañca kāmagaṇā atthīti? No natthi. Na panetaṃ vanasaṇḍena kathitaṃ, itthirūpādīni pana sandhāyetaṃ kathitaṃ. Tāni hi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Yathāha – “nāham, bhikkhave, aññam ekarūpampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpaṃ. Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī”ti (a. ni. 1.1) vitthāretabbaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Evaṃme sutanti piṇḍapātapārisuddhisuttam. Tattha **paṭisallānāti** phalasaṃpattito.

Vipassannānāti okāsavasenetam vuttam. Phalasaṃpattito hi vuṭṭhitassa pañcahi pasādehi paṭiṭṭhitokāso vippassanno hoti, chavivaṇṇo parisuddho. Tasmā evamāha. **Suññatavihārenāti** suññataphalasaṃpattivihārena. **Mahāpurisavihāro**ti buddhapacceka buddhatathāgatamahāsā vakānaṃ mahāpurisānaṃ vihāro. **Yena cāham maggenāti**ādīsū vihārato paṭṭhāya yāva gāmassa indakhilā esa pavitṭhamaggo nāma, antogāmaṃ pavisitvā gehapaṭipāṭiyā caritvā yāva nagaradvārena nikkhamaṇā esa caritabbapadeso nāma, bahi indakhilato paṭṭhāya yāva vihārā esa paṭikkantamaggo nāma. **Paṭighaṃ vāpi cetasoti** citte paṭihaññanakilesajātam kiñci atthi natthīti. **Ahorattānusikkhināti** divasañca rattiñca anusikkhantena.

440. Pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇātiādīsū ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā, nānābhikkhūnaṃ paccavekkhaṇā nānāti. Kathaṃ? Eko hi bhikkhu pacchābhataṃ piṇḍapātapāṭikkanto pattacīvaram paṭisāmetvā vivittokāse nisinna paccavekkhati “pahīnā nu

kho me pañcakāmaguṇā”ti. So “appahīnā”ti ñatvā vīriyaṃ paggayha anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgaṃ samugghāṭetvā maggānantaraṃ phalaṃ phalānantaraṃ maggaṃ tato vuṭṭhāya paccavekkhanto “pahīnā”ti pajānāti. Nīvaraṇādisupī eseva nayo. Etesaṃ pana arahattamaggena pahānādīni honti, evaṃ ekabhikkhussa nānāpaccavekkhaṇā hoti. Etāsu pana paccavekkhaṇāsu añño bhikkhu ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati, añño ekanti evaṃ nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇā hoti. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. Evaṃme sutanti indriyabhāvanāsuttam. Tattha **gajaṅgalāyanti** evaṃnāmake nigame. **Suveḷuvaneti** suveḷu nāma ekā rukkhaḷāti, tehi sañchanno mahāvanasaṅḍo, tattha viharati. **Cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātīti** cakkhunā rūpaṃ na passitabbaṃ, sotena saddo na sotabboti evaṃ desetīti adhippāyena vadati.

Aññathā ariyassa vinayeti iminā bhagavā attano sāsane asadisāya indriyabhāvanāya kathanatthaṃ ālayaṃ akāsi. Athāyasmā ānando – “satthā ālayaṃ dasseti, handāhaṃ imissaṃ parisati bhikkhusaṅghassa indriyabhāvanākathaṃ kāremī”ti satthāraṃ yācanto **etassabhagavāti**ādīmāha. Athassa bhagavā indriyabhāvanaṃ kathento **tena hānandāti**ādīmāha.

454. Tatha yadidaṃ upekkhāti yā esā vipassanupekkhā nāma, esā santā esā paṇītā, atappikāti attho. Iti ayaṃ bhikkhu cakkhudvāre rūpārammaṇampi itṭhe ārammaṇe manāpaṃ, anitṭhe amanāpaṃ, majjhatte manāpāmanāpañca cittaṃ, tassa rajjituṃ vā dussituṃ vā muyhituṃ vā adatvāva pariggahetvā vipassanaṃ majjhatte ṭhāpeti. **Cakkhumāti** sampannacakkhuvisuddhanetto. Cakkhābhādhikassa hi uddhaṃ ummīlananimmīlanam na hoti, tasmā so na gahito.

456. Īsakaṃpoṇeti rathīsā viya utṭhahitvā ṭhite.

461. Paṭikūle appaṭikūlasaññītiādīsū paṭikūle mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā appaṭikūlasaññī viharati. Appaṭikūle asubhapharaṇena vā aniccato upasaṃhārena vā paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesupī eseva nayo. Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotīti? Itṭhāniṭṭhesu āpāthagatesu neva somanassiko na domanassiko hoti. Vuttañhetam –

“Kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati? Anitṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati, evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati? Itṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati? Anitṭhasmiṃca itṭhasmiṃca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati? Itṭhasmiṃca anitṭhasmiṃca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno? Idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno...pe... manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno”ti.

Imesu ca tīsu nāyesu paṭhamanāyē manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati. Dutīyanāyē saṃkilesaṃ, tatiyanāyē saṃkilesanikkilesaṃ vaṭṭati. Puna vuttaṃ – “paṭhamāṃ saṃkilesaṃ vaṭṭati, dutīyāṃ saṃkilesampi nikkilesampi, tatiyāṃ nikkilesameva vaṭṭatī”ti. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Yo cāyaṃ “sabbadhammūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desissāmi”ti āraddhattā **ādikalyāṇo**, majjhe “suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedalla”nti vacanato **majjhekalyāṇo**, sannitṭhāne “ariyo bhāvitindriyo”ti vacanato **pariyosānakalyāṇoti** tividhakalyāṇo majjhimanikāyo “mahāvīpassanā nāmāya”nti vutto, so vaṇṇanāvasena samatto hoti.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Āyācito sumatinā therena **bhadantabuddhamittena**,

Pubbe mayūradūtapattānamhi saddhiṃ nivasantena.

Paravāda vidhamaṃsanassa **majjhimanikāyasetṭhassa**,

Yamaṃ **papañcasūdanimaṭṭhakathaṃ** kātumārabhiṃ.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā,

Sattuttarasatamattāya pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasatṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi,

Atthappakāsanatṭhāya āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahā’yāṃ gāthāgaṇanāyena aṭṭhakathā,

Samadhikachasatṭhisatamiti viññeyyā bhāṇavārānaṃ.

Samadhikachasatṭhisatapamānamiti bhāṇavārato esā,

Samayaṃ pakāsayantī mahāvīhārādhivāsīnaṃ.

Mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāya mayā imaṃ karontena,

Yaṃ paññamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃyantaragahanajjhogāhanasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena
tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe satthu sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena
mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggaṭamadhurodāravacanalāvāṇayuttana
yuttamuttavādīnā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chalābhīññādippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ
theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvīhārāvāsīnaṃ vaṃsālaṅkārahūtena
vipulavisuddhabuddhīnā **buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyena therena katā
ayaṃ **papañcasūdanī** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesīnaṃ;

Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ ditṭhivissuddhiyā.
Buddhoti nāmaṃpi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajetṭhassa, pavattati mahesinoti.

Papañcasūdanī nāma
Majjhimanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.